

NÉPEK CSATÁJA

A NAGY HÁBORÚ
HŰSZ HÓNAPOS HISTÓRIÁJA,
IRTA: LANDAVER BÉLA

NÉPEK CSATÁJA

A NAGY HÁBORV
HŰSZ HÓNAPOS HISTÓRIÁJA,
IRTA: LANDAVER BÉLA

14 szám

E könyvből külön papíron
ötven példány nyomtatott,
melyek mindegyike folyó
számmal (1–50) láttatott el

Országos Széchényi Könyvtár

Nagyapja Révay Mór unokájának
szász-keresztelője jelölés
1883

NÉPEK CSATÁJA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

József főherceg kárpáti hadiszállásán fogadja a szerzőt

NÉPEK CSATÁJA

A NAGY HÁBORÚ HÚSZHÓNAPOS HISTÓRIÁJA

IRTA

LANDAUER BÉLA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST

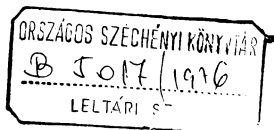
1916

A SZERZŐ KIADÁSA

AJÁNLOM AZOKNAK AZ ÉDES ANYÁKNAK,
AKIKNEK NINCS MÁR KIT HAZA VÁRNIOK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA BUDAPESTEN

ELÜLJÁRÓBAN

*Irta: Prohászka Ottokár,
Székesfehérvár püspöke.*

Sok csillaghullása, nemkülönben csillagkigyulladás volt már a magyar nép egének, de amelyet ez a világháború hozott ránk, olyat még meg nem értünk évezredes viharos létünkben. Ez a keserves két év égszakadás volt, — sok csillagunk hullt le, számát is alig tudjuk, de viszont töméntelen sok ragyogó csillag, több mint hittük volna, gyulladt ki a magyar néplelek igénytelen mélységeiből s tanuságot tett róla, hogy a magyar nemzet lelkében most is annyi a tűz, annyi a szikrázó lélek, annyi a csillogó erény s fölény, hogy a Kárpátok övezte hegyvidéket s a négy folyó öntözte rónát a dicsőség új menyországaival tudja beboltozni.

Az ilyen nagy időnek történelmét meg kell örökíteni, az abban felgyülemlett önérzetet erőkészletül el kell rakározni, azt a sok szenvedést s hősiességet a hálás emlékezet babérkoszorújával kell keretezni, főleg pedig kell azt a sok veszteséget egy nagy hitnek, az isteni gondviselés világtervein való megnyugvásnak vigaszával kiédesíteni. Meg kell azt olvasni, föl kell azt érteni, hogy amily kikerülhetetlen volt e páratlan világviadal, oly gondviselészerűen alakul majd ki belőle a tagok s népek egyensúlya s haladó boldogulása.

Ezt a nagy szolgálatot teszi a magyarságnak ez a könyv. Megírta azt valaki, aki nem hírből-hallomásból veszi értesüléseit, hanem aki az evangelistával elmond-

hatja: amit láttunk s kezeink megtapogattak, azt adjuk tudomásul nektek. Ő megtapogatta, azaz, hogy megtapasztalta a magyarság lelkét; ott volt valamennyi fronton s amit látott s megérezett dicsőségből, erőből s reményből, azt adja itt élénk. Ő szemtanuja volt a magyar csillaghullásnak s csillagkigyulladásnak s azért is hivatott megírója ez áldozatos s biztató nagy történelemnek. Könyvében a legújabb Magyarország küzdő géniusza szólal meg, soraiban a véres csatamezőkről az elhagyott tűzhelyekre szikrák pattannak s maguk az áldozatok s veszteségek is a sebzett szíveknek vigaszává válnak.

De nemcsak erre valók e könyvnek lapjai, hanem van még más hivatásuk s feladatuk is. Egy nagy tanulmányt kell belőlük vonnunk. Magyarország fiai sok bátorságot s sok ellentálló s megfeszülő erőt vittek bele e harcokba; lángot fogott ott a vérük s e láng hevében a színében elváltozott nemzeti erő mutatkozott be a világnak; a számra nézve nem nagy nép világtörténelmi szerepben lépett föl: azért is méltán kérdezhetjük, hogy mi legyen az ily nagy erőnek, ennyi áldozatnak, mi legyen az ily hivatású népnek ezentúl a sorsa? Méltán kérjük s tudni akarjuk, hogy amely nép annyit vitt s állított bele a harcba, hogy az mit hoz haza, — s hogy amely annyit adott, az mit kap? Vajjon továbbra is elmaradottságban s szétszakadottságban tengjen, — vajjon továbbra is dotgozzék robotban másnak, — vajjon továbbra is ne értse meg magát s rendi szellemű elszigeteltségben s ellentétekben éljen, vagy pedig hogy a most megrostált milliók egybeolvadva, a társadalom rétegei egymást megértve, érdekeik kielégítésében egy érces, lelkes nemzet javán s szebb jövőjén dolgozzanak? Oly sokat adtak, kiknek kevesük volt s mindent adtak, kiknek sokjuk volt, hát kap-e az egész nemzet e nagy áldozatért jobb hazát, mely szabadsággal s boldogulással kárpótolja a hősök fiait?

Ime, a hősiesség csillagos Magyarországa a boldogulás virágos Magyarorszáját sürgeti!

Ebben mindnyájunknak közre kell működnünk s erre segít s lelkesít az ilyen könyv! Vegyük s olvassuk; hősiek küzdelmeiről s harcokról beszél, de tüzes szavából édes vigasz csendül ki, a nagy szenvedések emlékeiből szívekre, sebekre ír szívárog s egy nagy várakozás szállja meg lelkünket, az, hogy mi lesz hát most? Mi lesz mindezek után?

De hát mi legyen? Vegyük örökbe hőseink lelkét s tekintsük meg azt a Magyarországot, mely az ily nemes faj természetéhez s ily ezredéves élet kiváltott hagyományaihoz méltó, mely ily hősiesség és tetterő csillagos ege alá való!

PROHÁSZKA OTTOKÁR.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BEVEZETÉS

Kedves olvasó,

nem tudom, ki vagy? Magad is oda vitted-e a véredet fizetésbe ennek a mi földünknek egy-egy talpatlatjáért? Vagy édesanyja, hitvese, gyermeke, testvére, jó barátja vagy-e olyannak, a ki elment valamennyiünkért? Mert ha te is ott álltál, mikor paskolta a levegőt és túrta a földet köröskörül a gyilkos gránát, akkor bocsáss meg, hogy tentával szólok ahhoz, a miről te piros vérrel beszéltél. De ha otthonlévője vagy akármelyik hősünknek, akkor értsd meg, kérlek, hogy gyarló írásommal csak egy kövecskét akarok odaszállítani ahhoz a gyönyörűséges diadalkapuhoz, amely hazavárja drága véreinket. Mert úgy-e úgy tudjuk, te is, én is, hogy őket *várnunk, készen kell haza várnunk az öldöklő, gyilkos csatából? Úgy várunk, ahogy megérdemlik?* Pihenővel, felejtetővel és megnyugtatóval, hogy nem hiába és nem semmiért küzdöttek?

A kötelességüket teljesítették, igaz. Azt, mivel a magyar hazának, a magyar királynak, a magyar törvénynek tartoznak. Eddig úgy tudtam, hogy kötelességet csak egyféleképpen lehet teljesíteni: vagy jól, vagy sehogy sem. Most, hogy annyifelé

annyifélét láttam, majd azt hinném, hogy a mi ott dúlt mezőkön, mély árokban, erdő sűrűjében és havasok csúcsán folyt, löbb volt kötelességnél. Mert nemcsak bátran, elszánva, de lobogó lelkesedéssel, ragyogó nézéssel, Szűz Máriával ajkukon, büszkén, délcegen, danolva mentek, ha kellett, halálba a magyarok . . .

Tanult, tudós emberek sokat feszegették, hánytorgatták: mi vitte őket? Manapság, a sivár megélhetés, acsarkodás, irigység, törtetés, gánctetés, tekintélyrombolás, oltárdúlás, a kis gúnyosok és nagy üzérek, verses kondások és hazaosztogatók századában mi tette azt, hogy majdnem boldogan tárta ziháló mellét a magyar szurornak, golyónak? Mikor elindultak, a földműves, telkesgazda, zsellérember, napszámos, tanító, jegyző, munkás, iparos, hivatalnok, kereskedő, fiskális, ezerholdas, pap, tudós, művész büszkén, boldogan — megvallom — azt hittem, szalmatűz ez, nem egyéb, majd másképp mozognak, másképp beszélnek, csak szóljon az első ágyú. Nem lehet az, hogy akik már-már olyan félvállon vették ami szent és magasztos van emberi életünkben, azok oda tudjanak állni erős karral és erős szívvel megvédeni ezt a hazát, amelyet már nem volt divat szeretni! És aztán *hogyan* volt mégis! És *hogyan* van már húsz hónapja!

Nem féltém a világboldogító tudós urakat, ők majd kitalálják ennek a csodának a magyarázatát. Majd ráolvassák, hogy csak tömegláz, meghibbanás, ideggyengeség, beteges hiúság, kényszerűség, mit tudom én?

Mert azt ők el nem hiszik, hogy ott állt az uzsoki hágón, limanowai nyiresben vagy a Krn

hasadékjában a mi emberünk s haza gondolt öreg szülőjére, asszonyára, kis pöttön gyerekére, akiket ellenség meg ne kínozzon, a lucernásra, buza-táblára, patakmentére, galagonyabokorra, amelyet ellenség meg ne taposson, templomra, temetőre, amelyet fel ne düljön, s amikor mindezekre gondolt, úgy találta, hogy rajta, neki az ellenségnek, inkább a halál, mint hogy rászabadítsa mindarra, ami neki ezerszer több, drágább az életénél.

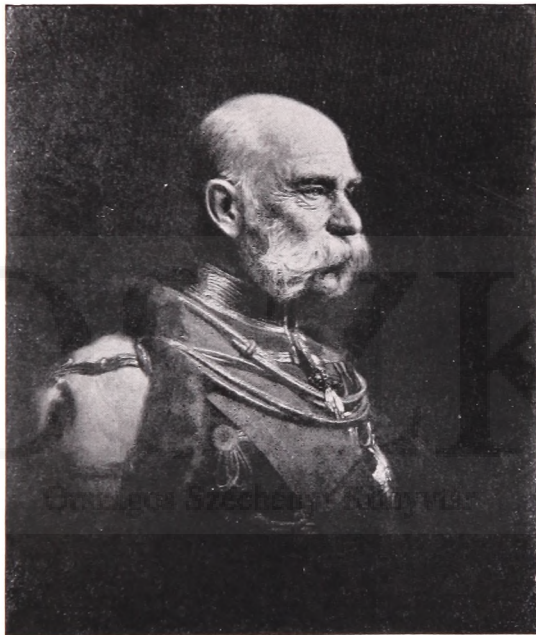
Nem egyet láttam én közülök, nem egynek szorongattam nagy tisztelettel, féltő szeretettel a kérges tenyerét. Rájuk gondolok, a mikor írásomba kezdek. Nevét alig említhetem egynek is, mert nagy hiba volna, ha másét meg kihagynám. Már pedig ez biztosan megesnék.

Nem is történelmet akarok én írni. Én Istenem, hol vagyunk még attól? Csak úgy, a hogy most már lehet, krónikáját dióhéjban az eddigi husz háborus hónapnak. Mivel pedig módomban volt künnjárni az európai világháborunak mind az öt harcterén, arról beszélek, a mit itt is, ott is magam láttam, magam tapasztaltam. S ha, kedves olvasóm, a végén úgy találod, hogy szép dolog magyarnak lenni, busásan megfizettél.

*

Évek óta kísértett a háború réme, azóta leginkább talán, hogy Boszniát, amelyet eddig csak ideiglenesen birtokoltunk, végleg magunkhoz csatoltuk. A népek egyenetlenkedése, titkos és nyílt, becsületes és hátszegett versengése már régibb keletű volt s egész Európa országain keresztül már úgy feszült a húr, hogy közel volt az elpattanáshoz. Franciák és németek között az ellenségeskedés még az 1870-iki „békekötés“ óta tart, a franciák el nem tudják viselni azt, hogy elvették az elszázi tartományokat s haragjukat, gyűlöletüket szítják a francia nagyiparosok, nagybankok s a kezükben lévő napisajtó, hogy

az örökös háborús készülődésből derekasan sápolhassanak. Még nagyobb és sokkal komolyabb az ellentét német és angol között azóta, hogy Németország nagy ipari fellendülésével és tengeri hatalma folytonos fokozásával leghatalmasabb vetélytársa lett a kereskedelemben s a tengeren mindaddig jóformán egyedül uralkodó Angliának. A mi bajunk, már mint Magyarországé és Ausztriáé, a szerbekkel se friss keletű. Milán

I. Ferenc József, Magyarország királya

szerb királynak, — ki őszinte, jó emberünk volt, — halála óta kerekedett, amióta csöszökből miniszterekké avansált politikusok a magyar földből Nagy-Szerbiát akartak csinálni. Valójában azonban nem a kis Szerbia pöfékelt magától, ott fütötte a masinát mögötte az orosz cár, aki kerek száz esztendeje bújtogatta ellenünk a Balkán kis népeit, hogy összegabalyítson velük, a kellő pillanatban rajttörjön a verekedőkön, s felfaljon valamennyiünket. Olaszországgal úgynevezett „szövetség”-ben

voltunk, amely azonban nem volt akadálya annak, hogy az olasz szomszéd a szövetség dacára Ausztria déli határos vidékeire és a mi Fiuménkra bandzsitson örökösen. A töröknek, bár alaposan megtépázták 1912-ben, még most sem hagytak békét. Konstantinápolyra, a legmesésebb kikötőre, s a hozzávezető útra: a dardanellai szorosra fáj a foga oroszoknak, angoloknak, franciáknak egyaránt. A balkán népek háborújában, amely 1912-ben kezdődött, elcinte Bulgária vezetett s mikor már szerbnek, görögnek és montenegróinak kikaparta a gesztenyét a tűzből, a jóbarátok egyesült erővel nekitámadtak, s elvették tőle a szeme fényét: Macedóniát s megosztokodtak rajta, mint cigány a malacon. Így kavargott a világ és ez okozta, hogy még mielőtti valóságos háborúba sodródtunk, már hónapokig ott állottak ezredeink készenléthben a határon. gazdasági helyzetünket válság fenyegette, egymást érték kisebb-nagyobb pénzügyeink bukásai, drágaság és hiány fenyegetett mindenfelé, a bizonytalanság fojtogató érzése mind jobban ránehezedett mellünkre s szinte egyhangú volt az óhaj az egész országban: *legyen már akárhogy, csak már eldőljön a kocka, inkább a fegyveres háború, mint ez a vértelen elsenyvedés.*

Ekkor, 1914. június 28-ikán, Szerajevóban, a Ferenc József-utca és Rudolf-utca sarkán dördült el *Princip Gavrilo* pisztolya egymásután kétszer s meghalt estei *Ferenc Ferdinánd*, trónörökösünk, akiről eddig csak egyet tudtunk: hogy az igaz-

A vezérkari főnök kíséretével

ságos, szerető, melegszívű ember eszményképe, s meghalt vele együtt angyali jóságú, bájos hitvese *Zsófia hercegnő*, kit szerény, kézimunkás kosara mellől emelt fel maga mellé a Nagy-űr milliók üdvriadala és százak irigy sápadozása között.

A temetés

Julius 4-ikén, éjfélután 37 perccel futott be a pöchlarni állomásra a különvonat a trónörökös pár földi maradványai-
val, hogy innét a szomszédos *Artstettenbe*, Ferenc Ferdinánd kastélyának kriptájába szállíttassanak örök nyugalomra.

Fél háromkor kellett volna elindulnia a menetnek, már három is elmult, a koporsók még mindig a vasúti kocsiban voltak. Végre megadták a jelt, kigyúltak a fáklyák, az állomás-épület és raktár között felállott a négyszög; a háttérben a vasúti kocsi, jobbra-balra az ezredek kiküldött tisztjei, mögöttük a lobogó és füstölgő fáklyák. Távolról közeledő moraj, majd eszeveszett dübörgés, a nagy vihar kiújult teljes erővel, cik-

A trónörökös és felesége gyilkosának elfogatása

kázó villámok, szakadatlan dörgés. Közelen egy-egy kigyul-
ladt faóriás vagy egyéb, a rövid villámfény után ott a vasúti
sinek mellett vérfagyasztó kép. Beparancsolták a vonatot köz-
vetlen a váróterem elé, ott állt fel újból a négyyszög, s vasúti
szelgák kiemelték a koporsót. Fokozott erővel tört ki az itélet-
idő, siketítő dübörgés kíséretében megeredt a felhőszakadás.
Be kellett vinni a koporsókat a szűk kis váróterembe, amely-
nek sötétségéből csak a koporsók érce világított, rajta
a gyászfátyolba burkolt kereszt és körülötte az elhunyt lovas-
ezredének marconaképű harcosai. Pater Buchinger megkezdte
asszisztenciájával a beszentelést s villámlás és mennydörgés
között úgy hallatszott az imaszó, mintha a rossz szellemek
elűzésére fakadt volna. Örökre felejthetetlen látvány és örökké
felejthetetlen benyomás. A föld hatalmasai után az Egek Ura
szólalt meg. És elcsendesedett az ima, kivonult a papság,

tanácstalanul állt a dí-
szes környezet, az előírt
cerimoniába beleszólt
a legnagyobb Úr, hogy
szava messzire elhall-
hassék. Egy irtózatoss
utolsó reccsenés, a söté-
tben csupa támo-
lygó alak, azután halálos
csend.

És megindult sűrű
záporban a menet. Elöl
két lámpás fullajtár, mö-
göttük néhány tüztöltő,
azután a papság és a
két halottas kocsi. A
kocsik két oldalán ulá-
nus tisztek, kivont kard-
dal, kabátban, feltűrt
gallérral. A kocsikon az
árvák fehér koszorúi.
A kocsik után a kíséret
gyalog. Sötétben, fák-
lyások nélkül. Az embe-
rek kalapot emelnek és

Ferenc Ferdinánd, néhai trónörökösünk

sugdolóznak. Jobbra kanyarodotta menet, majd balra a komphoz. Rákerült a két kocsi, velük a kíséret. A Duna hullámaint szelte a fenséges teher, a viharos késői szürkületből nappali borongós világosság lett, mire a tulsó partra ért, csak a szélső gyász kocsi négy lámpásának fénye pislákol halaványan a sötét környezetből. Országok nagyhatalmasa, népek gondviselője haladt át a Styx vizén, mert egy serdületlen kamasz úgy akarta. Az a négy gyengülő mécs küldötte hozzánk estei Ferenc Ferdinánd utolsó engesztelő üzenetét. Majd az is összeolvadt mintegy kérdőjellel. Aztán befordult a fenséges gyászmenet az artstetteni meredek partra . . .

*

Alig négy hét mult el és nemcsak megtudtuk, de minden kétséget kizárólag kézzelfogható adatokkal bebizonyítottuk, hogy tulajdonképpen nem *Princip* Gavriilo ölte meg *estei Ferenc Ferdinándot*, hanem Szerbia, a felbujtó kultúrállam emelt gyilkos fegyvert a magyar és osztrák monarchiára. Rég letűnt évszázadok vérfagyasztó barbárságát szedték elő ma, a repülőgépszázadában, iskolavégzett és felelős állású államférfiak, diplomaták, hogy a világ során változtassanak s ezzel magukra bősztettek nemzetiségi különbség nélkül minden tisztességesen gondolkodó józan elmét.

A magyar képviselőházban július 8-ikán gróf *Andrássy* Gyula, július 16-án pedig *Szmrecsányi* György néppárti képviselő intéztek kérdést a magyar kormányhoz Szerbiának az or-

Zsófia hercegnő

gyilkosságban való része tárgyában. Gróf *Tisza* István miniszterelnök higgadt válaszából bár egyelőre csak annyi volt kivehető, hogy vizsgálat indult meg, de kihallatszott belőle a helyzet komolysága is. S a befejezett vizsgálat tényleg azt derítette ki, amit sejtettünk mindnyájan, hogy a szerajevói gáztettét Belgrádban szervezték, a gyilkosok a fegyvereket és bombákat szerb tisztoktól és hivatalnokoktól kapták s a gyilkosokat a szerb hivatalok segítették át Boszniába. A magyar trónörökösét és feleségét tehát a Princip Gavrilo szennyes kezével a tisztátalan Szerbia gyilkolta meg. Ennélfogva Magyarország-Ausztria közös külügyi kormánya írást küldött Szerbiának, amelyben pontról-pontra megírta, hogy mit követel tőle vezeklés és a végett, hogy hasonló gáztett a jövőben ne ismétlődhessék. Az írás végén az állt, hogy *julius hó 25-ikén este 6 óráig várja a szerb kormány válaszát*. Nem volt benne, de magától értetődött, hogy: *ha a válasz nem kielégítő, a fegyver fog dönteni!*

Károly Ferenc József trónörökös

Julius 25. A belgrádi nagy nap

Erre a nagy napra már magam is leutaztam a szerb fővárosba. Reggeli kilenc óra van s napsugaras gyönyörű időben hajtatok be a pályaudvarról Zimonyba. Az út egyik fordulójánál hirtelen eiöttem a Duna s velem szemben napfénybenragyogó templomtornyával és háztetőkkel a meglepően szép belgrádi tájkép. A Kalimegdán (belgrádi vár) sűrű lombóvezte dombjáról magas sárgás épület uralkodik a város felett s az egész

képből csupa derű és nyájasság sugárzik felém. Zimony fő-utcája a hétköznappal ellentétben vasárnapi, de nem lázas hangulatot mutat. Az emberek házaik előtt mosolygó arccal, a Central-szálló bejárata előtt néhány érdeklődő, a vendéglő kertudvarában asztal körül néhány törzstiszt.

Déltájban mindenféle hír érkezik át Zimonyba.

„Megvan a béke. A trónörökös kijelentette a pártok vezérei előtt, hogy bármennyire szegyenletesek a magyar-osztrák monarchia feltételei, el kell fogadni. *Pasics* szerb miniszterelnök délután két és három óra között viszi el a választ *Giessl*nek, a magyar-osztrák követnek.“

Aztán meg Belgiából jöttek át magyarok lélekszakadva megkérdezni, igaz-e, hogy Pesten agyonlőtték *Tisza* Istvánt? Követik azután a kisebb-nagyobb mesék. Elvitték a *Narodna Banka* pénzkészletét katonai fedezet alatt Nisbe. Az állítólagos *Ciganjevićs* (a gyilkosok egyike) nem más mint *György* herceg, a volt trónörökös. Monitorjaink már itt vannak a közelben. Az éjjel tizennégy katonai különvonat érkezett stb. stb.

A szerb kikötő hídján két civilruhás tisztviselő fogadja az érkezőket s szigorú vallatóra fogja, mielőtt a partra engedi. Akik előttem álltak, szerencsésen kijutottak a közvetlen szomszédomig, aki a tisztviselő faggatására azt találta mondani, hogy az osztrák és magyar követségen van dolga.

— És hol fog lakni?

— Zimonyban lakom.

Zita főhercegasszony, trónörökösünk felesége

-- Ahá, értem! Zimonyban lakik, azután majd napközben mindig ide-oda járkal. Ugy-e?

De azért áteresztette. Most rám került a sor.

-- Mi dolga van Belgrádban?

-- Látni szeretném.

-- Csak úgy?

-- Csak úgy.

-- Figyelmeztetem azonban, hogy csak egyszer mehet be, holnap másodszer már nem engedjük.

-- Tessék elhinni, holnap már igazán nem jövök.

A tisztviselő mosolygott és a kalapjához nyúlt. Én is mosolyogtam és én is a kalapomhoz nyúltam.

Negyedóra mulva pedig a *Moszkva* nagyszálloda utcai benyilóján ültem egy csésze kitünő török kávé mellett. Körülöttem vagy húsz asztalnál csupa férfi, civilek és katonatisztek egyaránt. Minden asztalnál legalább öten, beszélgetésbe nagyon

elmélyedve, de egy hangosabb szót, ingerült felkiáltást vagy kifakadást nem hallani. Legtöbbje komoly.

Három óra. F fiatal tiszt száll ki egy kocsihól, a szomszéd asztalhoz lép, néhány szót szól és egyszerre csak hallom a „mobilizacia“ „orosz“ és „francia“ szokat. Azután hirtelen fölpezsöl az élet, az arckifejezések derültebbé lesznek, sokan távoznak hirtelen, még többen érkeznek, az utcán előtünk észrevehetőenélkül a forgalom, az eddig csöndesen trappolókonflisok vágatnak, a gépkocsik sípólása szinte tűrhetetlenné válik s

Péter szerb király

hirtelen egy sötétzöld nyitott automobil száguld el előttünk, amelynek belsejében barna egyenruhás fiatal tiszt ül, félig álló, félig ülő helyzetben, türelmetlenül előretolt felső testtel. Az automobil eltűnik a királyi palota bejáratánál, majd ismét kifordul s a szomszéd külügyminiszterium kapuja előtt áll meg. Kiugrik és gyors léptekkel áthalad a járdán a gazdája: *Sándor* trónörökös.

Percről-percre változik az utca képe. Minden sarkon csoportosulás, különösen a diákok, feszülten érdeklődő, de higgadt viselkedéssel. Ekkorára már kipattant a nagy ujság: a szerb kormány elrendelte a mozgósítást! Mi van tehát a békével? Kútba esett. Az orosz sürgöny, amely bátorító tartalommal érkezett állítólag kétezer szóban, feldöntötte a kétségtelenül megvolt hajlandóságot a békés elintézésre. Az Atyuska az utolsó percben helyt állott magáért — táviratilag. És ettől a pillanattól fogva rohamléptekkel, szinte kézzelfoghatóan indult meg a világtörténelemnek legújabb fejezete.

Milán király utcája, a legszebb utca Belgrádban

Leültem a közvetlen szomszédos gostonica elé himlő-
helyes abrosszal barátságosan megterített asztalhoz, egy-két
üveg piva (sör) mellé. Első dolgom az volt, hogy kijavítsam

A déli hadszíntér

azt a tucat levelezőlapot, amire még délben azt irtam, hogy
megvan a béke. Most hozzátettem, hogy talán mégsem. Hiszen
igaz, hogy mire megkapja az adresszátus, már nem szorul
becses felvilágosításomra, mégis azért, hogy esetleg ki ne

nevessen. Egy közelben ácsorgó öreg kocsis ajánlkozott, hogy a póstaszekrénybe juttatja a kártyákat. Indulás előtt megkérdezett, persze szerbül:

-- Magyarországra megy?

-- Oda barátom. Tán akkor fel se adja?

-- Feladom biz én. *Kako da ne budem?* Hogyne adnám fel. Magyarorszáiban születtem én is, Magyar-Kanizsán, ott él az egész rokonságom még mai napig is. Én itt telepedtem le, ma szerb vagyok, a fiam „officier“. Lehet, hogyha háború lesz, a rokonság fog egymásra lövöldözni. Még sem bánom. Mert amit a ti kormányotok követel tőlünk, azt meg nem adhatjuk, ha mind pusztulunk is. *Ako sve smo ubili!*

-- Hanem az ellen, hogy meggyilkoltátok a trónörökösünket, semmi kifogásod?

-- Azt csináltuk Ferenc Ferdinánddal, amit az osztrák politika csinált Mihály fejedelemmel.

Azzal elvitte a kártyáinkat. Mikor visszajött, még ennyit mondott:

— Leszünk mi még barátok, csak előbb egy kicsit verekednünk kell. *Bicsemo jos prijatelji, ma treba prvi malo tuzsiti.*

A szomszéd asztalnál három pókhasú kecskeszakállas ült, akik közül az egyik hozzánk lépett, elmondotta, hogy „reichsdeutscher(német) és hogy tegnap este a Hotel Amerikából jövet abzug svaba! kiáltással két üres sörösflaskót hajigáltak a felesége után. Most nem tudja, szökjenek-e vagy maradjanak-e Belgrádban?

Frigyes főherceg,
hadseregünk főparancsnoka

Közben megérlelődött bennem az az elhatározás, hogy ha török-szakad, látnom kell, amikor *Pasics* hat órák elhozza a választ. Nem ingatott meg az sem, hogy az újságíró-tábor legnagyobb része a követségi tanácsos figyelmeztetésére már a legközelebbi hajóval visszatért Zimonyba. Addig is körsétára indultam a város belsejébe.

Végigmentem a főutcán, a Konak előtt, le egészen Mihály fejedelem szobrához. Ekkor már tetőpontjára hágott a sürgés-forgás. Jóformán az utcán, szemem láttára folyt le a mozgósításnak egy-egy részlete. Kardokat cipeltek kutyamosók haza, alighanem a köszörűstől, nyergeket, lószerszámokat szállítottak targoncák házról-házra; láttam alakokat, akiken még kockás civilnadrág volt, de már waffenrock és tisztí sapka. A földszintes házak ablakából asszonyok integettek távozó katonák után, akiken meglátszott, hogy most hagyták el a civilséget. A külügyminisztérium előtt csődület van. Számtalan bérfogat és automobil a kapu előtt, legelől a trónörökös nem valami díszes kocsija, amely már három óra óta itt áll. A villamosok túlszűfölvé, az emberek az ablakokon kihajolva és minduntalan megszólítanak egy-egy arramenőt. Bérkocsiban mást, mint teljesen felszerelt katonatisztet alig látni, sőt amikor magam akartam lefoglalni egy kocsit, egymásután három kosarat is kaptam, míg végre sikerült kerítenem egy fiákert, amellyel a követségünkhöz hajtattam.

Követségünk környezete kihaltnak látszott, csak a két bejárat előtt állott négy-négy fiáker, mindegyik teli podgyászszal. A kis kapunál Storck követségi tanácsossal találkoztam, ki ingujjban jött a hátulso udvarról, kormosan, piszkosan. Hogy ott mit csinált, azt már csak este Zimonyban mondotta el; a titkos iratokat égette el, bent a konyha sporherdjén nem engedte a kegyelmes asszony, hogy el ne rontsa a tűzhelyet. Én azonban a főbejárat felé igyekeztem, mert valószínűnek tartottam, hogy *Pasics* ott megy be. Becsöngettem s a magyar komornyikot megkérdeztem, itt volt-e már *Pasics*? Tagadó választ kaptam, közben láttam, hogy a lépcsóházban csupa koffer egymás hátán. Újból a kapu előtt posztoltam.

Várakozásomat siker koronázta. A Studenicka-ulica (utca) csöndjében egy igénytelen külsejű magánfogat közeledik, felhajtott ernyővel; feketeszakállas kocsisa civilruhában. A kocsi megáll a kapu előtt, hosszú szürkeszakállas, öreg úr száll ki,

sötétkék kétsoros zakkoruhában, kezében keskeny, hosszú, le nem ragasztott boríték, nyugodt arccal becsöngetett s a következő pillanatban már be is lép a palotába. Órámrá néztem. *Pont öt óra harmincyolc perc volt. Pont öt óra ötven perckor* nyílt a kapú s azon egyedül jött vissza Pasics s ugyanolyan nyugodt arccal visszaült a kocsijába. Ekkor előléptem s levett kalappal megszólítottam Pasicsot franciául:

— Kegyelmes uram! Boesásson meg, hogy megszólítom. A találkozásnak megvolt a kielégítő eredménye?

Pasics kesernyésen mosolygott s németül válaszolt:

— Engem kérdez? Kérdezze csak meg a követjét!

Pasics elrohogott s most megint a másik kijárathoz siettem, hogy még elfogjam követünket s meghalljam: mi újság? Mire odaértem, Giesl báró követünk kipirult ábrázattal, már egész kíséretével útrakészen jött kifelé. Mikor meglátott, folvillant a szeme és inkább kiáltotta, mint mondotta:

-- *Ich reise ab!* (Utazom!)

S utána egy kézmozdulat, amely annyit jelentett: ezzel mindent megmondottam. *A szerb válasz nem ér semmit, háború lesz!*

Rám ezentúl annak volt legnagyobb fontossága, hogy kikerüljek még idejében a vasútra, mert ezután többé sem vasút, sem hajó hazánkba el nem visz. Végigkocsikáztam az utcákon, az emberek sorfala közt, nem valami jóakarató pillantásoktól kísérve, de minden fennakadás nélkül. Egyidőben érkeztem ki követségünkkel s Giessl nyomában, kitől jobbra feketeruhás felesége, balról kis fia haladt, léptem ki a vasúti pályatestre, ahol néhány fehérruhás hölgy s egy csomó szalmakalapos, jókiállású úriember várakozott. A külföldi követ-

Pasics szerb miniszterelnök

A magyar-osztrák hadserég egyenruhái.

Balról jobbra: osztrák honvédelmi, osztrák honvéd, honvédek vadász, osztrák va láz, osztrák gyalogos, magyar gyalogos, tiroli és császárvadász, honvédek gyalogos, magyar honvéd-gyalogos, huszár új tábori egyenruhájában, huszár, vadász, drágonos, ulánus, matróz.

ségek tagjai és hozzátartozói voltak ezek (az orosz és francia követek kivételével), akik búcsuzni jöttek. Most füttyszó, indulás, kalaplengetés. A háttérben néhány mosdatlan szűrő tekintet. A vonat kerekei néhányat forogtak s egy különálló elegáns szerbkepű úri ember mellett haladtunk el. Kiöltötte a nyelvét köldökig.

Elbágytunk a pályaudvart s rajta vagyunk immár a vasúti hídon, mi: az utolsó vonat. Rajta vagyunk azon a hídon, amelyről éppenséggel nem tudhatjuk, hogy barátságos búcsúszóképpen nem-e robban fel alattunk? A híd közepére értünk, amikor hirtelen megállt az egész vonat. Azt hiszem, elsáppadtunk valamennyien. Közöttem és Giesslék között a vasúti kocsi ajtajában egy francia hölgy állott. Behunyta a szemét:

— *Mon Dieu . . .* (Jaj Istenem!)

Sípjelzés. A vonat tovább indult. Áthaladtunk a hídon, végén ott állott egy őrzőnk csinos fiatal hadnagy parancsnoksága alatt. A hadnagyocska, ragyogó ábrázattal felnevetett:

Károly Ferenc József trónörökös a harctérre induló katonák között.

-- *Also geht's los? (Kezdjük?)*

Vonatunk pedig komor méltósággal haladt tovább hazai földön.

*

A szerb válasz csakugyan nem ért semmit. Volt abban minden, csak egyenes, becsületos szó nem volt. Ment is azonnal részünkről a felelet: *julius hó 28-ikán a hadüzenet*. De már előtte való este Temeskubinnál szerb csapatok rálöttek a mieinkre és 29-én felrobbantották a zimony—belgrádi hidat. Július 31-ikén a király elrendelte az általános mozgósítást. Miután erre Oroszország összes kormányzóságaiban kihirdette a hadi állapotot, orosz csapatok átlépték úgy a német, mint az osztrák határt, augusztus 1-én Németország, 5-ikén Ausztria-Magyarország izent hadat Oroszországnak. Ezzel aztán együtt járt az összes szövetségesek és érdekelték belekavarodása. Augusztus 3-ikán Németország Franciaországnak, 4-ikén Belgium és Anglia Németországnak, 6-ikán Szerbia Németországnak, 7-ikén Montenegró nekünk, 11-ikén Németországnak, 13-ikán Franciaország és Anglia nekünk izent háborút, sőt augusztus 25-ikén Japán is sikra szállt Németország és ellenünk. Ezzel megkezdődött a világháború. *Junius 28-án gyilkolták meg Ferenc Ferdinánd trónörökösét, hat hét múlva lángbe borúlt Európa . . .*

A vezérkari sátor előtt

SZERBIA ÉS MONTENEGRO

Miután a szerbek felrobbantották a zimony-belgrádi hidat, megkezdtük a tüzelést mi is a szerb állások ellen. Felrobbant a belgrádi löportorony s mialatt folyt az ágyúharc Belgrád körül, csapataink a Drináig nyomultak előre és augusztus 12-ikén elfoglalták *Sabác* városát.

Erős, ádáz küzdelem előzte meg a győzelmet. A hatszáz méter széles Szávát kellett áthajókázni csónakféle úgynevezett pontonokon, mialatt az ellenség a sabáci partról ugyancsak tüzelt. Tersztyánszky seregével mégis elkergette a szerbeket s hogy nagyobb erővel vissza ne foglalhassák a várost, három nap múlva nagyobb erősítéseket küldött a túlsó partról, amelyet evégből hadihiddal kötött össze a sabáci parttal. Csakugyan nagy erővel jöttek a szerbek a visszahódításra, de

Osztrák-magyar gyalogság szerb határon

18-án és 19-én véres vereséget szenvedtek. Már Várna felé haladtak csapataink, amikor jött a parancs, hogy, mert oda-fönn Galiciában az orosz ellen nagy szükség van mennél nagyobb erőre, felfelé nyomúljon a sereg az orosz ellen. Így aztán, miután az utolsó szál katona is épen, meg az utolsó ágyú is hibátlanul eljött Sabácból, ott kellett hagyni. De ott hogyta a fogát hatezer szerb katona is.

Az átllyuggatott város

Ott jártam *Sabác*-ban kevéssel utóbb én is. Ez volt az első meglődözött város, amelyet ebben a háborúban láttam. Jól emlékszem, betege lettem.

A Száván érkezve, óriásinak tetsző palota ragadja meg a figyelmet. Mellette eltörpül néhány földszintes építkezés, meg sem látom, szemem a furcsa palotán csüng. Még csak a körvonalait látom jóformán; azt, hogy kétemeletes; úgy látszik, hogy domb tetején áll, hogy széles lépcső vezet fel a magas

Szerb gyalogság

földszintre, hogy . . . De talán még sem palota, hanem magtár? Dehogy, nyitott fészter, mintha ott meredne ki egyik sarkában valami gőzmozdony kéménye? Nini, most oldalt látom, hiszen ez csak elülső fala valami palotafélének, nincs mélysége, nem ér hátra? De mégis, most hátul is látok lépcsőt . . .

Gőzcsónakunk kiköt nagynehezen egy hídmaradványnál s mihelyt tucat deszkán keresztül bukácsolva átjutok a kórházi slepperen, a Zrínyi személyszállítón a partra, ott állok a nagy titok előtt. Hát se palota, se fészter, se raktár . . . Gyerekkoromban játszottam építőkockáimmal úgy, hogy amikor elkészültem a négy tornyos várral, egy pajkos mozdulattal feldöntöttem az egész pompát. Lehullott négy tornya, rámás két ablaka, virágos kapuja, ékek, sarkocskák, gömböcskék, csak középuitt, elől, hátul maradt meg vagy öt-hat kocka egymáson, egy-két boltozat himbált karcsu oszlopokon, egy lépcső haladt szabadon, merészen fölfelé, amíg hirtelen megszakadt útja . . . Ilyen ez a szávaparti palota is előttem itt, a sabáci parton, tátongó, nagy, szabályos lyukaival, amelyeket

Csendőrségünk bevonul Sabácba

körülfolyt törött vakolatú sok-sok téglá; ez a nagy kétemeletes kaszárnya vagy micsoda, amely nem egyéb, mint nyolc-tíz majdnem szabályszerűen kerek lyuknak összefüzése téglával, léccel, doronggal, vassal, pléhkel.

Ettől a téglamaradványtól, amely valamikor a hajóállomás épülete és vámház lehetett, sártengeren át jutni be a kormos téglarakások között a városba.

A városba!

Nem értek elegendő az ágyúzás mesterségéhez, hogy csak el is tudjam képzelni, miként lehessen öt kilométer távolságról, erdön, folyón keresztül úgy lövöldözni várost, hogy annak *egyetlenegy* házából egyéb ne maradjon néhány tátongó lyuknál, kegyelemképpen meghagyott szegényes törmelékkel.

Hosszú-hosszú utca, sok mellékutcával. Vagyis végtelen sora kerek nyílásoknak, körös-körül kormos téglával. A sarkon a sabáci görög-keletiek temploma.

A falakból éppen annyi maradt meg, hogy a félrecsúszott torony megállhatott. Kupolája behorpadt, oldalt meg-megnyílt. A harang körüli vaskorlát egy része megnyitva, görbén lóg alá.

Tüzérségünk ágyúzásának hatása Sabácban

Néhány egymásra torlódott faalkatrész között valami aranyos csillan ki, a kereszt egyik éppen maradt ága. A hajó falazata belül aránylag ép, a falak mentén aranyozott szélű ülőhelyek, a szentélynek alig van nyoma, az oltárok faállványa oldalt dülve. egyetlen értéktárgy meg nem maradt, se kereszt, se kandeláber, se zászló, se imakönyv; egy olajnyomatú Szűz Mária-kép van a sarokba támasztva, ez minden, ami megmaradt. Ott, ahol a sekrestyét gyanitom, egy halom fakó írás.

S ahogy végigbukdácsolok az agyonnyomorított kövezeten a házak között, egyetlenegy sem találok, amelynek ne az utcára dölne ki egész belseje, behorpadt tetőbádogja, minden ajtaja, szekrény, asztal, székek roncs, szentképek, családi fotográfiaik, iskolásírkák, agyonzúzott varrógépek. Az egyik hajdani lámpaüzletből csak a kampók maradtak meg a plafonon, a földön sárgaréz-, üveg, majolika-domb. Egy szabóüzletből fabábú kandikál ki egy kartácslyukon. Egy fodrászműhely kerekiségén kinyúlva törött nagy tükör állja el az utat, a tükör rájárában még ott vannak a kuncsaftok bérletjegyei, a legfelső Pavlo Pasic-é. Jó név. Belépek egy szuszter műhelyébe, a szoba közepén egy pár női kaptafa bizonykodik, hogy itt is ő körülte folyik a világ sora.

Ki tört, zúzott, fosztogatott itt, a mi katonáink?

Nem. A belső rombolás munkáját maga a lakosság látta el ebben az órában amikor *utolsó szál em-*

Az összelőtt sabáci templom

berig elhagyta a várost. Mert ennek az egész keresztül-kasul lyuggatott városnak nincsen egyetlenegy lakosa sem . . .

Kötésig érő sárban bandukolok a sok lyuk között és fázom, éhes vagyok. A tisztí menázi kint van a hajón, nagyon messzire innen és különben is lekéstem. Itt az egyik földszintes romhalmaz között táborig tűzhelyen nagybajúszú honvéd forgatja a kanalat az üstben, mögötte libasorban egy lucat fogoly áll pléhedényekkel kézben. Várja sorát mindegyike; amelyik hátul van, még marconaképi, a legelső már vidoran, jókedvvel nyújtogatja csajkáját a jó meleg levesthúsért a gyűlölt ellenségnek. A nagy király: gyomor őfelsége csodálatosan tud parancsolni haragnak, gyűlöletnek.

Kérő szavamra fogolyporció jut nekem is. Rég nem laktam ilyen jól. Csak a fejem szédült a sok lyuktól köröskörül. S míg az engeszhetetlen gyűlölség kiáltó nyomai meredtek ráni, amerre esett pillantásom, az emberi nyomorúság, a letöröttek,

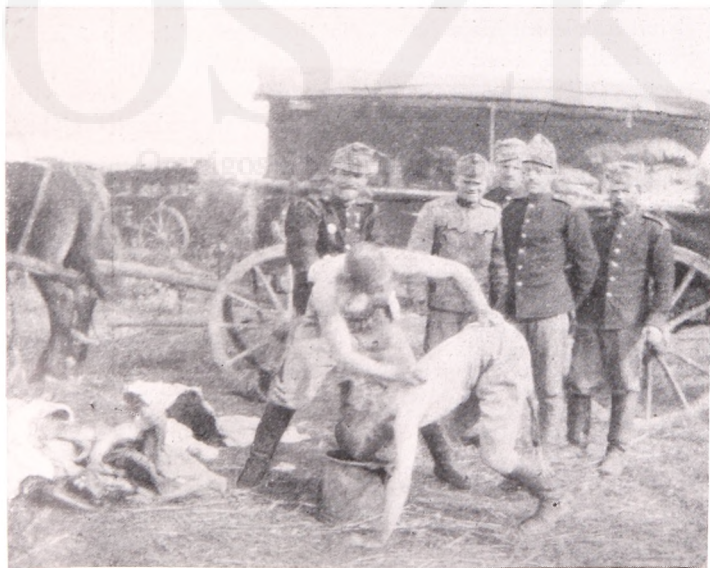
Szerb foglyok

elnyomottak keserősége szólott hozzám a megbűnhődött lyuk-
város mindegyik pontjáról, odabenn a téglák mögül kihallat-
szik a jóllakott szerb foglyok éneke:

. . . *Rodila majka junaka, junaka . . .*
(Hőst szült az anya, hőst, hőst . . .)

*

Augusztus havában több ponton hatoltunk Szerbiába, csapataink kiverték az ellenséget *Loznica* és *Ljesnica* körül (a Drina folyó keleti partján), folyton előre haladtak, megszállták *Plevjét*, visszaverték a szerbet a Drina mentén *Valjevo* felé, majd Uvac és Vradistye felé, Visegrádtól keletre pedig *harminc szerb zászlóaljat kergettek széjjel*. A háborúnak már első hónapjában bebizonyosodott: hősök hadserege kelt birokra a magyar hazáért, hősök mind: németek, tótok, bosnyákok, horvátok; de a hősök hőse: a magyar katona, magyar honvéd, lógó bajszú, deresfejű, magyar népfelkelő. Tiszt és közlegény.

Magyar katonák egy fogoly szerbet mosdatnak

baka, huszár, vadász, tüzér, pionér, trén, szanitéc, mind egyformán. Hős a generális és hős a pucer. Egy ilyen pucerról hadd mondok el egy esetet.

Infanterista Petrus

Infanterista Petrus nem hinné el ma, ha azóta el nem magyarázták neki, hogy olyasmit tett, amivel több elismerést érdemelt ki egy pötytyős kubánál.

Bileca tájékán, a meredek jakubovai partok felé nyomult a szuronyos roham, szólt a trombita és pattogott a snellfájer, amikor meglátta Petrus, hogy gazdája, főhadnagy ur Stenzli Rikárd, amott a jobb szárnyon, elejti a kardját, a fejéhez, balvállához, majd a derekához kap, kettőt botlik, elvágódik az egyik borókabokor tövében. Infanterista Petrus, a 37-ik gyalogezred második századának első zugjából, lehet, hogy nem a szőke főhadnagynére, meg a kétesztendős babára gondolt, akik apust várják haza valamikorra a nagyváradi kis házikó krimzonos filagóriájába, de bizonyos, az se jutott eszébe, hogy ő csak a pucerje extra hat pengő és maradékfőzelék fejében főhadnagy úr Stenzlinek és a reglama szerint eleget tett kötelességének, ha a saját fegyverén kívül a főhadnagy úr holmiját is szeretettel és türelemmel pucolja. Szépen megvonulhatott volna az útmenti sziklafal mögött, arra vitt útja amúgy is. Mégis belerohant az ellenséges puska kévéjébe, hogy felkaphassa gazdáját hat lövés után a hetedik golyóbis elől.

Vállán áthajítva viszi már gazdáját a pucer. Nehéz is, fáj is valamelyest, hiszen ott szívárog már a blúzán keresztül a saját vére is, attól a stráfsusztól, amely még lent a patak partján érte. Viszi, viszi, a jobbkezével a sebcsült fejét támogatja fölfelé, ne rázkódjék, amint zakatol járása. Most ér ki a part alá, elejti, elesik, hallotta süvítését, megkapta magvát is, a kötés tájékán. Biz golyóbis volt az a javából . . .

Infanterista Petrusnak is van otthon, aki sirassa. Mégis amúgy alaposan ontva véré t s szakadozó inakkal cipeli terhét tovább, kijebb, a domb mögé, leteszi s maga eltámolyog hátra, a felcseregig. Ott összeroskad, de beszél: Ne babráljon rajta, *küldjön a főhadnagy úrért*, arra, előbbre, a magányos bokortól jobbra.

Azután jóideig egészen olyan, mint aki mélyen alszik. Mire jóval később fölpislant, a szeme kérdi: meglelték-e?

Káplár úr Petrus, mert káplár lett, mire fölépül — mert van Isten, fölépül — medáliát kap.

Ha rám bíznák a jutalmat, sokáig haboznék. A szívem azt mondaná, örökös lénungot, földceskét neki, hadd élvezzék az ő kis babái, akiket majd elhagyott azért az úri másikért. De az epém birizgálna: nagy urat, grófit csináljanak belőle, méltóságosnak címezzék, mialatt igazítja az eke szarvát.

*

Szeptember elején a szerbek seregük egy részét, amelyet a Timok vidékéről Timok-hadosztálynak neveztek el, átküldték a Száván, hogy betörjön Magyarország területére. A mieink Ruma körül várták a körülbelül 12.000 főnyi ellenséget, félkörben álltak föl s engedték őket jönni előbbre. Aztán egyszerre előrenyomult a félkör, megszólalt az ágyú, a szerb sereget neki a Szávának, aki el nem esett vagy vízbe nem fült, mind megadta magát. Ezalatt a szerbek másfelől is iparkodtak betörni a Szerémségbe, de visszavetettük ott is, 3000 foglyot is ejtettünk. Szeptember vége felé valamelyest szünetelt a harc, itt-ott átíparkodott a Száván néhány szerb csapat, mind véres fejjel rohant ész nélkül vissza. Lassan aztán nekifogtunk a támadásnak. Először a boszniai határra elmerészkedett szerb és montenegrói csapatoknak fordultunk, egy teljes szerb zászlóaljat elfogtunk, aztán a boszniai Visegrádon keresztül átllopozott szerbeket kergettük be a Drinába úgy, hogy a vasúti kocsijaikat meg a lőszerüket is eiszedtük, végül pedig nagyobb szerb és montenegrói sereget megvertünk a Romanja-Planinán úgy, hogy az egész vidéket megtisztítottuk tőlük. Utóbb pedig Szerbiában, annak északi részében: a Macsvában vetettük meg a lábunkat.

Mi a „Strafuni“?

Hát persze, így papírosra csak könnyű azt leírni: megvertük, legyőztük, elkergettük, és a többi. De hát mennyi áldozatba, hány becsületes ember drága vérébe került! Már ekkortájt hangos volt az egész világ a magyar katona dicsőségéről, mindenfelé idegen képes újságok a magyar huszárt, magyar bakát mutogatták s ha bizony odahaza, a faluban, egyre több lett a fekete kendő, legalább megvolt érte az, hogy magyar földet itt nem tapos ellenség lába. A sok hősi katonaság között volt egy csapat, ezt úgy hívták: *Strafuni*.

Az összes csapattestek közül a legfüggetlenebb, jóformán önálló csapatok, azzal a föladattal, hogy kémleljenek, földérsenek, támadjanak, védelmezzenek, egész külön portyázó hadjáratokat viseljenek, árulókkal, kémekkel végezzenek, mindenütt ott legyenek, mindenről tudjanak, szorítsák, zavarják, ijesszék az ellenséget, de még a környéket is. Mindig csak saját magukban bizakodva, segítség nélkül, de úgy, hogy egykönnyen senki a dolgukba bele nem szólhat. Egy ilyen *Strafuni*-csapat kapitányával ösmerkedtem meg ebben az időtájban szerb földön.

Először csak rendes csapatszolgálatra vonult be, egy népfőlkelő zászlóalj élén. Akkor azután át kellett venni zavarosabb idők beálltával a helyőrséget, hidak, átjárók, utak, ösvények őrizetét. Később kihatottak kétszáz önként jelentkező és válogatott legényt az egészből s megalakult a portyázó csapat négy tiszttel. Napról-napra több lett a dolguk, a parncsnok jóformán csak a fővezér alá tartozott s csapatával hol itt, hol ott tünt föl, mindig kellő időben s amit más nem tudott meg-

Honvédeink bekísérnek egy kémét

csinálni, azt megcsinálták ők. Ha kell, áruhában hajszolnak, máskor hús legénnyel századokat markiroznak. Bátorságukon csak a ravaszáguk tesz túl, ha ugyan lehetséges. S mivel nagyon-nagyon jól viselték magukat, főlebbvalói engedéllyel *piros-fehér-zöld karszalagot hordhatnak.*

— Nem érek rá sokat prézsmítálni az embereimmel, — beszéli a százados — ha kiadtam a parancsot, földadtam a leckét, azt mondom: füled jó, olvasni tudsz, végezd el a dolgod. A fölülről érkező parancsokat én veszem át és továbbítom esetről-esetre a kiszemelt tiszthez. Távollétemben az jár el, aki kéznél van, utólag jelentést tesz. Szabad perceimben iskolát tartok a magam receptje szerint. Tegnap egy őrtálló poszt célé kerültem, aki még nem ismerhetett. Megállított a fiú, magyar volt.

— Feldruf?

— Ne izélj, számár. Nem látod, hogy tiszt vagyok?

Végigmustrált habozva, a szemem közé nézett. Tudd meg, hogy szerb kém vagyok, most már megmondom. Azelőtt tiszt voltam tinálatok, de most odaát vagyok s ha van eszed, te is velem jössz. Ide nézz!

Kirántottam a blúzom belső zsebéből a nálam lévő egész menázsipénzt: egy halom bankót. Letettem az asztalra.

— Azt mondd meg, van-e katonaság a közelben s mennyi?

A fiú lekapta fegyverét fertig állásba, farkasszemet nézett.

— Nem jól csináltam, igaz. Lehúzhatnálak, kutya kém, mert sokat beszéltem neked már úgyis. De mi a f . . .-nek? 'Iszen innen élve el nem kerülsz úgy se. Hát csak köpülj!

Hiába szedtem elő mindenféle írásomat, csak egy óra múlva eresztett el, mikor a fölváltás megjött és igazolt.

— Szegény fiaim a fáradságot, halálos veszedelmet csak bírnák, hanem az azután nagyon nehezükre esik, amikor ki vannak rendelve, hogy árulón vagy kémen puskalövessel hajtsák végre a halálos ítéletet. Pedig hát azok, akikre elsütik a puskát, sok testvérnek, rokonnak, barátoknak okozták a vérellullását. Aztán nem igaz az, amit sokan hisznek, hogy csak úgy egy-kettőre lepuffantjuk a „gyanusukat“. Lelkiismeretes, bár rövid vizsgálat előzi meg az ítélethozatalt hat tiszt, mint bírák előtt az ügyésznek és vádlott védőjének jelenlétében. Ha az ítélet halálos, akkor azután két órán belül végrehaj-

tandó. Lassú menetben hozzák az elítéltet, hat szuronys katonana előtt, a lelkész és orvos között. A kijelölt helyen ráparancsolnak: térdelj le. Megesókolja a feszületet, beköti a szemét. Mindegyik elítélt elé három lépésre négy katona áll, kettő a jobb és bal szeme fölé, kettő a jobb és bal mellére céloz. A tiszt szó nélkül csak jellel adja meg a parancsot. A dördülésre az elítélt előre bukik, két-három perc múlva megállapíthatja az orvos a beállott halált. Ezután rövid intőbeszéd, ima és tisztelgés következik. Majd szekereken kiviszik a holttesteket — kettőre számítva egy szekeret — a temető egy elkülönített részébe, értéktárgyaikat pedig átadják a községi elöljáróságnak.

— Kivégzés előtt megkérdezik, van-e utolsó kívánságuk? S . . .-ben a multkor valamennyien — nyolcan voltak — cigarettát kértek. Úgy álltak föl a puskák elé, cigarettázva. I . . .-ben az egyik szerb, aki az egész vizsgálat alatt a száját ki nem nyitotta, közvetlen kivégzés előtt arra kért, hogy ötven koroná-

Az elsüllyedt «Temes» monitor roncsai

ját, amellyel szomszédja tartozik falujában, hajtsam be rajta.

A falu pópája mindig kikíséri az elítéltet. *Irigen*, ahol hat, minden emberi formából kivetkőzött bestiát végeztettem ki, a példaadás kedvéért az egész falu szemeláttára, a szerb pópa fölemelte jobbkezét:

— És így fogtok járni mindnyájan, akik vétkeztek a magyar haza ellen . . .

*

Október 23-ikán nagy bánat érte nemcsak a hadsereget, de az egész országot. A „*Temes*“ nevű monitor (dunai hadihajó) a Szávában rákerült egy vízi aknára és elmerült. Harminchárom hajóskatonának nyoma veszett, a többi, hála Istennek, megmenekült . . .

A tulajdonképeni előnyomulás szerb földre november elején kezdődött. Csapataink mind előbbre jutottak a Macsvában, Szerbia északi s legtermékenyebb részében, beveszik Čornabara, Rudenkovic, Glusai, Bavanopolje és Tabanovic

Győzelmes előnyomulás a Macsvában

helységekét, november 2-ikán másodszer a még augusztusban odahagyott Sabác városát, megverik a szerbek II. számú hadseregét, úgy hogy az eszeveszett futásában mindenét visszahagyja, megkerítik a fontos Misari-magaslatokat, majd Krupanj-t s ezzel benyomják az egész szerb hadsereg jobb szárnyát. Most megkezdik a szerb sereg üldözését az ország belsejébe s kergetik Valjevó felé, ahova Usze bevétele után nyomban követik. Csapataink elérik a Kolubara folyót, megszállják Valjevót és Obrenovácot, majd átlépik a Kolubarát s derék 11., 73. és 102. gyalogezredeink beveszik a szerbek lazareváci erős hadállását, úgy hogy csaknem az összes vonalakon győznek, verik folyton az ellenséget s újabban *19.000 foglyot ejtenek, 47 gépfegyvert, 46 ágyút* és sok más hadianyagot zsákmányolnak.

December 2-ikán a Száván áthatolva délről beveszik Belgrádot, Szerbia fővárosát és kezdik az előnyomulást Belgrádtól dél felé, igaz, hogy a feneketlen sár miatt csak nagyon lassan.

Szerb hadifoglyok Kenyérmezőn

Belgrád bevétele után azonban változott a helyzet s megfordult a háborús szerencse. Először Arangyelovától délre, majd Grni-Milanovától nyugatra, végül Valjevótól délkeletre szállt szembe mind nagyobb erővel az ellenség a mi csapatainkkal, úgy hogy *egyhamar félannyan sem voltak a miénk, mint az ellenség*. Iszonyatos harcok kerekedtek, a mi csapataink a járatlan utakon ugyan el tudtak jutni előre, de *se éieimiszter, se lőszer a feneketlen sárban nem tudta követni*. Lehet, hogy hibákat követett el a fővezér Potiorek tábornagy is — *el is küldte a sereg éléről felséges királyunk* — lehet, hogy mert *minden főlős embert az orosz harctérre kellett küldeni*, nem maradt elég idelelni, elég az hozzá, hogy nemcsak be kellett szüntetni a további támadásokat, de fel kellett adni Belgrád városát s egyelőre visszavonulni szerb földről. A visszavonulás nagyjában rendben ment végbe — persze egyes csapatok esetétől eltekintve, — az ellenség örült, hogy összeszedheti agyonfáradt csontjait s dehogy is gondolt támadásra.

Ma, hogy tudjuk már, mi lett egy esztendő múlva Szerbiából, nyugodtabban tekintünk vissza a szomorú decemberi napokra. Persze, hogy nincsen ma már szerb földön egyetlen szál szerb katona sem, de *akkor, hej akkor . . .*

Majd ha vége lesz ennek a háborúnak s megszólalnak a versek, nóták, hány magyar hős vitéz sorától fog dagadozni a mellünk! Hány magyar név kerül be a vitézek aranyos krónikájába! Feljebb elmondtam egy pucer esetét, hadd mondjam el mostan, hogy hogyan telefonált utoljára Tóth kapitány?

Hogyan telefonált Tóth kapitány?

Azt hiszem, soha többé telefon kagylóját kézbe nem veszem úgy, hogy *Tóth* kapitány ne jusson eszembe. Ahányszor a csengő szavára fülemhez szorítom, látni fogom magam előtt hordágyon Tóth kapitányt, amint véresen, haldokolva mondja be üzenetét . . .

A 28. számú tábori vadászászlóaljnak volt kapitánya s délen, Szerbiában harcolt. Ezredével résztvett minden ütközetben, a háborús élet minden viszontagságában, a lövész-

árkok minden gyönyörűségében. De mindez nem elégítette ki. Nem ez volt az, amit valamikor réges-régen, amikor még nem szólt az ágyú, elképzelt magában, valahányszor a kávéház asztalánál hosszan elnyújtózva felsóhajtott:

— Megálljatok csak. Ha majd egyszer, csak egyetlen egyszer . . .

Ez *csak* háború volt, *csak* közös veszedelem, amely mindenkit érhet egyaránt. Ez az ő túlfűtött vérenek nem volt elég. A türelmes elfekvés az árookban, fedezék mögött, masírozás elő-, oldal- és hátréddel, mindez persze elkerülhetetlen, de nem erre várt hosszú, holdvilágos nyári éjszakák csendjében Tóth kapitány. A novemberi napokban aztán hirtelen jobbra fordult sora, a jóval izgalmasabb hírszolgáltatnak szentelhette óráit s egyszerre csak nyakig benne volt abban, ami után szíve vágyott, az örökös, szüntelen harcban a halálos veszedelemmel.

Egy döntő fontosságú ellenséges pozíciót kellett kikémlelni. Ettől függött a további előnyomulás sorsa. A felderítés kitűnően sikerült, de egyszerre csak könnyes szemmel s lehorgasztott fejjel adták egymásnak tovább a hírt a zászlóalj bakái: Tóth kapitány halálosan megsebesült!

A dolog így történt:

Onnét, ahol a kapitány állott, nem igen lehetett átlátni a szerbek állására. Sűrű erdőnek bár megkoppasztott, de erős szálfái állták el a kilátást s az ellenség ágyúi az erdőn túl egy katlanban feküdtek. Az erdőn innen egyetlenegy magános ház állt. Tóth kapitány elrejtette kis csapatát a ház mögött, maga pedig a dűledező ház résein felkúszott a *tetőre a kémény mellé*. Innen nézegette legnagyobb lelki nyugalommal a szerbek felállását, noteszébe jegyezte az ülegek számát, a tartalékok elhelyezését stb. Közben a füle mellett sivitottak el a szerbek golyói. Mire feljegyzései végére ért és noteszét zsebre vágta, megérkezett a végzet is, amelyet daliásan, büszkén kihivott. A gyomra közepén érte az utolsó golyó s legurult a tetőről hű katonái lábai elé kapitányuk véres teste.

Még élt, sőt néhány perc múlva már beszélt is. Intézkedti, parancsokat osztott. Azonnal tegyék hordágyra és rohanást vigyék az útkereszteshez, a tábori telefonhoz. Mire ideért, már ott voltak körülötte bajtársai, legénység, egész szá-

zada. Körben álltak körül, megrendülten, sápadtan, sírva hallgatták elhaló szavát.

El-elesüklő, de azért érthető hangon beolvasta a telefon kagylójába először összes feljegyzéseit bőven, részletesen. Besóhajtotta azután utolsó rendelkezését, utolsó üzenetét, megnevezett katonái közül mindenkit, aki kített magáért. Akkor azután kiesett kezéből a kagyló . . . meghalt . . .

Neki köszönhető, hogy másnap elfoglaltuk a dombot. Így telefonált Tóth kapitány.

*

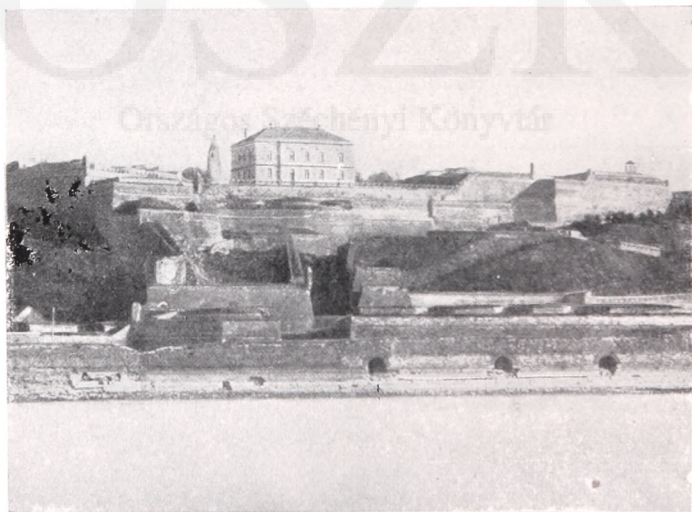
A szerencsétlen kezű Potiorek helyébe *Jenő* főherceget nevezte ki a király parancsnokká. Amennyi katonaság kellett a határ őrzésére, az itt maradt, a többi felment északra az orosz ellen. Hiszen tudjuk, később bővebben írok róla, hogy micsoda elkeseredett harcok folytak már augusztustól oda-fönn Galiciában s orosz földön. Tudjuk, hogy az ötszörös orosz ellenségnek hónapokig düllesztettük a mellünket, hogy kevesebb jusson belőle a német szövetségesnek, aki a franciával küzdött. Az 1915-ik újesztendőől fogva őszig nem is történt Szerbiában semmi, de aztán szeptember táján, amikor odafönn a németekkel együtt alaposan eláttuk az orosz dolgát, ők és mi is lassan, csöndben a seregek egy részével lehúzódtunk dél felé a szerb határ közelébe és egyszerre csak 1915 szeptember 20-ikán híre jött, hogy a németek *Semendria* (Szendrő), mi meg *Belgrád* táján lövöldöznek a szerb partokat. A szerbek megpróbálták Belgrádból lövöldözni Zimonyt, de hiába. A Kolubara tájékán meg a Drina alsó folyásánál potyogtak a golyóbisaink a szerbek közé, míg végre *október 8-ikán* a németekkel együtt megkezdték csapataink az átkelést a Száván és Dunán *s október 9-ikén kitérték a belgrádi várra a saját lobogójukat*. Ezen a napon sújtott le igazában az Isten büntető keze az orgyikosok fészkére, ezen a napon kezdődött meg a bűnös Szerbia bűnhődése.

Belgrád eleste

Zimony körül elhelyezett nehéz tüzérségünk október 5-én kezdte meg belövését Belgrád ellen. A szerbek nem viszonzták tüzünket. Az ellenséges fényszórók egész éjjel működtek a

Kalimegdánon, éjfél táján Belgrádban minden fény kialudt. Éjjelkor tüzérségünk hevesen támadott, ugyanekkor szállott pontonba az áthajózásra szánt gyalogság első csapata. Két órával később tüzérségünk összes ütegei heves tüzelésbe kezdtek. A szerb fényszórót, mely rövid ideig működött, megsemmisítettük. Nehéz ütegeink a Vrcar-magaslatra és Banovo-Brdora tüzeltek. Október 7-én egész nap különös súlyt vetettünk arra, hogy a szerbeknek főképpen ama ütegeit kössük le, amelyek az átkelést akadályozhatták. Megállapítottuk, hogy 6-án az ellenség csupán azért nem válaszolt tüzelésünkre, mert egyrészt az átkelés idejére tartogatta teljes erejét, másrészt óvakodott, hogy saját állását elárulja. Október 7-én napkeltekor öt óra körül néhány századnyi katonánk már szerb földön volt, a Belgrádtól keletre eső Dunaparton és egyenesen a vasúti töltés ellen intéztek a mieink rohamot, miután ütegeink az ellenséges gyalogságnak és a szerb gépfegyvereknek tüzelését elhallgattatták.

A szerbek makacsul védekeztek, nehéz tüzérségük pedig a Dunát vette célba a Kalimegdánról, de a mi tüzérségünk oly hevesen tüzelt rá, hogy a szerb ágyútűz csakhamar lényege-

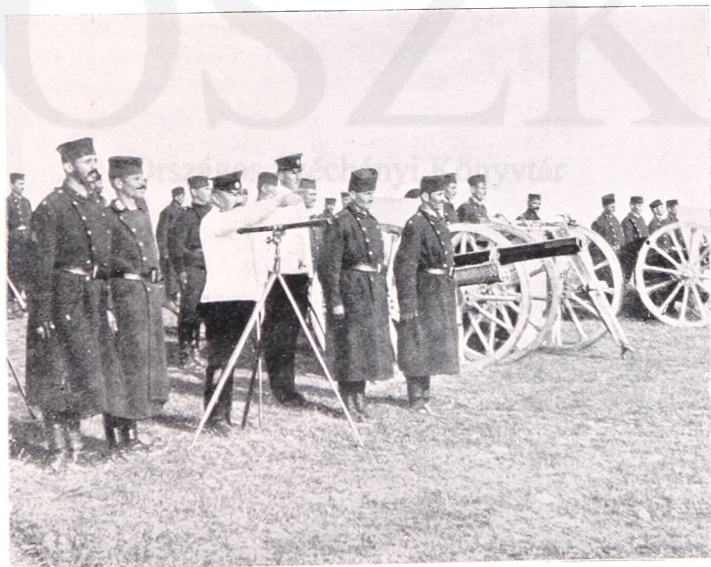

Belgrád vára, a Kalimegdán

sen alábbhagyott. Amikor fényes nappal lett, az áthajózás miatt be kellett szüntetni az ágyútűzetet. Az átkelt gyalogság a Duna jobbpartján, háta mögött a széles folyammal, teljesen elszakítva a Duna balpartjától, összeköttetés nélkül egyedül állott. Űtegeink egész nap dörögtek a szerb ágyúállások és a Kalimegdán felé.

Október 8-án éjjel a sötétség védelme alatt a Kozaraszigetről átkelésünket kierőszakolni sikerült. Az ellenséges tüzérség a Kalimegdán és Vracar felől tüzeléssel igyekezett a mieinket zavarni; az aknavetők is megkezdték működésüket ellenünk, de minden erőfeszítés hiábavaló volt, mert az elkeseredett utcai harcok ellenére is még aznap megszállottuk Belgrád északi részét. A szerb katonaság oldalán, mely szívósan és vitézül állott ellen, a polgári lakosság egy része is ott küzdött, sőt még asszonyok is vetettek kézi gránátokat. A dunai flotta hathatósan támogatta az átkelést és jelentős részt vett a szerb parti erősségek lövetésében.

Egész éjjel folytak a harcok Belgrádban. Az átkelés a

Szerb tüzérség

következő éjjel is tartott a gőzösök harcavonásával. Már az éjszakán elértük Belgrádban a Dusán cár utcát.

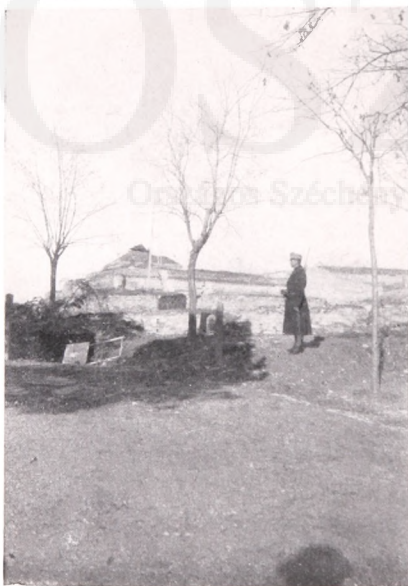
Október 9-énck hajnalán egy zászlóaljunk rohamot intézett a Kalimegdán ellen és kitűzte oda a magyar és osztrák zászlót. Dús hadizsákmány, nehéz és könnyű ütegek és sok egyéb hadianyag nagy tömege jutott kezünkre. Ezalatt a német csapatok, amelyek a Cigányszigeten keresztül kierőszakolták a Száván való átkelésüket, Belgrád nyugati felébe hatoltak be és a kora reggeli órákban ott lobogtak zászlóink a Konakon is.

Most már aztán már igazán a mienk volt a szerbek fészke Belgrád, vagy ahogy akkor hitták, amikor már a miénk volt egyszer: *Nándorfejérvár*. S ahogy másnap bentjártam az elfoglalt városban, visszaemlékeztem tavalyra, amikor a hidnál nem akart beereszteni a — szerb rendőr. Ott, ahol megállított, ott egy óriási lyuk, úgynevezett *volltreffer* telilövés tátong, körülrakva néhány sor tégllával a hajdani hajóállomás

épülete. Magas zászlórúdon piros-fehér-zöld meg fekete-sárga zászlót lobogtat az erős szél egy agyonlyukgatott ház mellett, amely úgy fest, mint egy kifordított molyrágta esernyő. A mint partra lépek, egy egy délről érkező sebesült bakát támogat éppen a város felé két bajtársa, nem sajnálja odaszólni felém:

— *Azért a kamen (hegy) mégis a mienk.*

Keskeny, meredek, utcán lihegek lefelé, betéve minden ajtó, ablak, az egyik bolt ajtaján ez áll magyarul: „*Kérem üzletet nem bántani, én vagyok odaátrul!*“

Magyar baka a Kalimegdánor

S még alig haladtam tíz lépést, már megint egy ilyen cédula, aztán harmadik, tizedik, huszadik, csupa: „*én vagyok odaátrul*“. Egy ablakon kihajolva öreg anyó köszönt magyarul, a férje hajóskapitány, elvitték az ország belsejébe, húsz éve laknak ideát. Feljebb, ahol már az előkelőbb rész kezdődik, *majdnem minden bolt előtt strázsá vigyáz a raktárakra*. Kirakaton és az üzlet belsejében látszik ugyan nyoma hirtelen zavarnak, de *asztalokon, polcokon ott hever az árú, amelyet meg fog találni gazdája*, ha visszajön. Egy betört ajtajú nagy üzlet előtt éppen most magyarázza egy közkatonának a csendőrőrmester némi nyomatékkal, hogy *jó lesz azt a kis csomagot a kezéből visszarakni a kirakatba*.

Házakon ágyúlövésnek alig van nyoma, de csak a belvárosban persze, mert odalenn a Kalimegdán alatt, ahol az ostromharc leghevesebben folyt, *ott bizony lyukas és düledező mind-egyik ház*, ott utcasarkon és kapu alatt akad még temetetlen áldozat, ott még érzik a vér szaga. De idefenn a *Mihály fejedelem* útjának már legelején rend van, éppen csak hogy katonáinkon és néhány gyászruhás női alakon kívül alig látni embert az utcán.

Feketeruhás öregasszony áll egy kis ház kapuja előtt, messziről olomszínű arcából csak két vörös karikát látok, kisírt két szemet. Mikor megkérdeztem: messze van-e a királyi palota (konak)? megmondja; aztán hozzátusogja: ó uram, nem lesz már vége soha? Vigasztalom, hogy vége lesz és jóbarátok leszünk mindnyájan. „Két fiamat s egy unokámat vesztettem el“ — nyögi s megered a köny szeméből. S ahogy a fáradt szemhéjak mögül hirtelen kiválik, azon csodálkozom, hogy van még könye a szegény asszennynak. „Nagyon sokat megöltetek“ — folytatá félénken, szemrehányó hangon. Megint vigasztalom és elmondom, hogy bizony a mieinket sem kimélték. „Persze, tudom — mondja — egyikért olyan kár, mint a másikért. Az urak veszekednek és a nép siratja.“

A belgrádi győzelem után csapataink azonnal folytatták útjukat az ország belsejébe. Előzönlöttek a Posava és Macsva vidékét, Obrenovácot, Szemendriát, Pozsarevácot, délfelé pedig Arangjelovac irányában nyomultak előre. Az a szerencse ért, hogy követhettem ezen az úton egy darabig én is derék katonáinkat.

Belgrádtól — Arangjelováciig

Először csak szitált, aztán nyakunkba szakadt a fagyos eső, reggel ötkor. A lehangoló szürkéségből csak a katonák tarka egyenruhája világlik ki.

Végre elindulunk. Amint elhagytuk a Belgrádot környező magaslatokat, a topcsiderit, zarkovoit, kumodrazit, ellaposodik a vidék s a szomorú szürkületben parlag földjével még szürkébb, még szomorúbb. Volt erre háború? Semmi nyoma, de vigasztalanság az van annyi, hogy megfekszi szívemet, agyamat. Sehol szántóföld, sehol termés nyoma, szegényes legelők és törpe bokrok. A távolban domblánc, kopár az is, szürke az is. Egy kis sárgászörös, rozsdásbarna dombhát kincset érne.

Amint Belipotoknál keletre fordulunk, előttünk egy mérsekelt magasságú hegy, a híres *Avala*. Itt már sánccot látok a hegy töve körül, a szerbek sáncait s néhány szegényes dróthálót. Itt már egyebet is látni: német harcos sírját. Fejfáján

A lelőtt «veréb». Így hívják a fáról orvul lövöldöző komitácákat

sisakja, a sirján egymás mellett szép sorjában négy szerb puska. Annak a négy szerbnek a puskája, aki egy német életérfi fizetett! A gazoson, a bokrok között itt már nagy mozgolódásnak nyomai: ágyúördelte törzsek, gallyak, eltaposott cserjék, elhullatott patronok, hüvelyek, hullaszag és egy füstölgő házikó. Az útfest szélén pedig fúrge távirászkók kússzák a póznákat, viszik a drótot.

Balkézőről hagyjuk az Avala-t s lejtnek megyünk a völgybe, amelyből valamivel barátságosabb fensikra kapaszkodunk. Valóban kapaszkodunk, mert a gépkocsi kereke átlag többet forog helyben, mint előre. Sosem felejttem el annak a rőt-szakállú bajornak a kellemetlenül fölényes arcát, aki egy ideig csak nézte, hogy pöfékel tehetetlen masinánk kátyuban, egy helyben, azután szó nélkül beakasztotta balkarját a kerék két drótküllője közé és — kirántott. Más is látni már ezen a vidéken, végre valahára — színt. Kéket, zöldet, vöröset, sárgát, összeviszsa, egymáson, egymás mellett. Messziről éppen csak a színt, aztán a szekeret, aztán rajta az asszony- és gyereknépet s végül valamennyin, szekéren, girhes lovacskán, asszonyon, gyereken a tarka pokrócot, a kéket, zöldet, vöröset, sárgát. Ezek most költözködnek vissza, haza, onnét, ahová előlünk elbujtak. Szegény nyomoruságos népek, csak tehetetlen anyák, nagyanyák és csecsszopók, akár a miéink. A legelső szekéren fel se tűnt, hogy bordájáról kis fehér rongy sityeg, de amikor valamennyi szekéren megláttam, sőt ott volt a hazaterelt, csontig fogyott szegény ökrök és tehénkéek szarvain is, semmi kétségem sem lehetett: a béke zászlajával jön ez a sok lerongyolódott, letört asszony-nép, vértelen, fakó arcú, szőke gyerek, vézna, piszkos és bájos mégis. Férfi? Egyellenegyvet sem látni, se fiatal, se öreget, se itthonmaradottat, se hazatérőt.

Még mindig délnek tartunk s még mindig nem hallani ágyúszót. Ripanj felé most végzi első próbaútját egy gözgé-pünk, az utakon pedig a németek teherautói és a mi paraszt-szekérekéink viszik két oszlophoz előre a municiót és eleséget. Elhagyjuk Ripanj-t, közeledünk Ivanca felé, a kép csak nem változik: csupa szekér. Áthaladunk a Rajja-vonalon, innen sártengeren át Veliki-Sopotig s jókedvű bakáink segítségével, akik kátyuból-kátyuba emelnek, a 624 méteres *Kosmaj* lábáig.

A *Kosmaj*-ról előttünk nyitott a táj. Ágyú ide is még csak elvétve és gyengén hallatszik, de az előttünk elterülő völgy, az már a háború völgye. Kerek és egyforma lejtésűek a falai fölfelé, valamennyit párhuzamosan szántja a sok egyforma szekérsor. Olyan az egész, mintha a völgy mélyéből csupa sugár indulna ki, sűrűn egymás mellett. Nagy szekér, kis szekér, ló, öszvér, némelyik hosszú sor olyan, amikor arra felé éppen tisztulni kezd, hogy élesen rajzolódik le a lovacska, szekérke és nótázva baktató katona képe a derengő ürbe. Ez mind előre megy, jobbra-balra, keletnek, nyugatnak, életet visz oda, ahol legközelebb a halál. S a szürke csíkok között, fent a peremen hirtelen beletarkítanak egy asszonycsoport rikító katrincai, kékek, zöldek, vörösek.

A völgyet vasúti sín szeli s ellátunk végállomásáig *Aranjlovác*-ig. Kelet felé a *Lug* kígyózó folyása, nyugatra a *Turija* vezet el a *Kolubara*-ig. Ameddig belátunk, több mint 100 kilométer Belgrádtól. Seholy ellenségnek nyoma.

Magyar katona sírja Račsán

Az egész vonalon diadalmasan haladt előre seregünk, amelyet Kövess vezérezeredes parancsolt a németekkel együtt, akiknek *Mackensen* volt a vezérük. A szerbek megpróbálták áttörni bolgár földre, aminek az lett a következménye, hogy *október 14-ikén kitért a háború a bolgárok és szerbek között* is, úgy hogy már most három oldalról szorongatták a seregek a szerbeket: északnyugatról a mi csapataink, északkeletről a németek és délkeletről a bolgárok. Mindenhonnet kergették befelé, bevették harmadszor *Sabác*-ot, a bolgárok *Zajecsar*-t, *Knjazevác*-ot, *Vranje*-t, *Kumanovo*-t, *Küprülü*-t, *Negotin*-t, s átjutottak a *Timok* folyó nyugati partjára s október 23-ikán elfoglalták *Üsküb* városát. Ezalatt benyomultunk a szerencsétlen *Valjevó*-ba, ahonnét tavaly vissza kellett fordulnunk, bevették *Visegrádtól* keletre *Dobrunj*-t s miután a bolgárok elfoglalták *Pirót* városát, itt összetalálkoztunk mi is, a németek is a bolgár sereggel s ezentúl már most egy vonalban haladtunk tovább. Október 30-ikán elesett *Grn. Milanovac* s másnap a *kragujeváci* szerb kaszárnya tetején ott lobogott a magyar meg az osztrák zászló, majd a német is. November 2-ikán mienk lett *Uzice*, s mialatt a bolgárok elvették *Valakonje*-t és *Boljevác*-ot, bevonultunk 5-ikén *Kraljevo*-ba s ugyanaznap déli Szerbia fővárosába, *Nis*-be. Ugyanekkor már jöttek francia csapatok is a szerbek segítségére a tenger felől, de csúfos vereséget szenvedtek először *Prilep*-nél, majd *Strumiczá*-tól délre. November 7-ikén *Krusevac* városa is a németek kezébe került. A bolgárok elfoglalták *Aleksinac*-ot és *Leskovac*-ot, bevonultak *Pristina* városába s *Gradsko*-nál újból megverték a francia segítséget.

A szerb hadsereg ezalatt jóformán szertefoszlott, eddig *54.000 katonájuk* esett fogságba, *478 ágyújuk* veszett el, a többi szétfutott a hegyek közé. Átléptük a *Morawa* folyót s bevonultunk *Prokulje*-be. Itt az 1. szerb ezred harcolt, de fellázadt az ezredese ellen, aki nem volt más, mint *Pribisevic*, a szerajevói gyilkosság egyik bűnöse. Az ezredest katonái meggyilkolták, aztán széjjelfutottak. November 15-ikén a bolgárok megint szétverték *Veles* mellett a franciákat, úgy hogy ezek a fegyvereket eldobálva futamodtak meg. Közben elfoglaltuk *Javor*-t 5000 szerb fogolylyal, *bevonultunk a szandzsákba*, megkerítettük *Prilep*-et, *Gastivar*-t, újabb 2600 fogolylyal, *Nova Varos*-t,

Sjenicá-t, Raská-t 2800 fogolylyal, november 20-ikán Novi-bazá-r-t 5800 fogolylyal s mialatt Priepolje és Mitrovicza felé nyomultunk folyton kergetve magunk előtt a szerbet, ennek már 80.000 katonája volt a mi kezünkben, s már több mint 500 ágyúja, tehát beleszámítva az elesetteket és sebesülteket, jóval több mint az egész szerb armádia fele. Pristina és Mitrovicza elfoglalásának újabb 18.000 szerb fogoly esett áldozatul és november 24-ikén eldőlt a nagy rigómezei csata a szerbek végleges megveretésével.

Ami még szerb katona megmaradt, mind átszökött az albán hegyekbe és ezzel véget ért a szerb háború. Akik Ferenc Ferdinándra ráfogták a segyvert, hazállanok. 100.000 emberük fogságban, ugyanannyi vagy elesett vagy sebesülten éhen-szomjan, lerongyolódottan bujdokol idegen földön. Akik el akarták venni a magyar földet, azoknak most annyi sem maradt, amennyin a lábuk elérne. Királyuk, hercegeik, miniszterek ész nélkül szöknék túl a határon, hogy megmentsék a bőrüket. Megfizellünk.

A Timok-hadosztály elfogott katonái

A szerb vereségnek az lett a következménye, hogy már most szabad az út tőlünk Bulgáriába és Törökországba. Azonnal benyomultunk Montenegróba és november 28-ikán már *Priboj* közelében járunk, a bolgárok pedig *Prizren*-t fenyegetik. S mivel a szerb maradék egy része az albán határon szökött át, oda is követtük, még pedig *Monasztir* irányában. November 28-ikán a bolgárok elfoglalták Prizren-t, egyúttal 17.000 foglyot, 50 ágyút, 20.000 puskát, 148 gépkocsit és óriás hadiszerszámot zsákmányoltak. A déli vonalon elfoglaltuk *Krusevo*-t, a francia és angol segítség pedig még csak meg se tud moccani ellenünk. December 3-ikán elfoglaltuk Boljenicot, Jabukát s végül *Plevlje*-t, a régi szandzsák fővárosát, mialatt a bolgárok folytatják az előnyomulást Djakova felé. Másnap megindult az eddig megakadt vasúti közlekedés Szófia és Nis között. Ugyanaznap elesett *Monasztir* városa.

Ipek, Ochrida, Dibra eleste után és Montenegró egész északi részének elfoglalásával, amikor is 7000 montenegrói harcos esett fogságba, németek, bolgárok és a mi csapataink kikergették nemcsak Szerbiából, de Albániából és Macedóniából is az angolokat és franciákat, úgy hogy ezek szökve-szöktek vissza oda, ahonnet jöttek, görög földre, miután 30.000 emberük elesett. December 14-ikén büszkén jelenthették a bolgárok, hogy egész *Macedónia*, amelyet az utolsó balkán háború végén vettek el tőlük, megint az övék, nincs a földén többé egy szál ellenség sem. Ezalatt mi magunk úgy kergettük magunk előtt a montenegróiakat, mint a birkát, elfoglaltuk *Bjelopolje*-t, *Mojkovac*-ot, és december 10-ikén közös hadseregbeli, de nagyobbára magyar csapatok elfoglalták háromnapos embertelen küzdelem után a híres *Lovcen* hegycsúcsot, amely a montenegrói fővárosnak védőbástyája egyrészt, másrészt pedig a mi kattarói tengeri kikötőnk örökös veszedelme. Alighogy ezen túl voltunk, két nappal később már a mienk volt Montenegró fővárosa, *Cettinje* is és január hó 16-ikán a montenegrói király és kormánya békéért könyörgött és egész hadserege letette a fegyvert.

Szerbia elpusztult, Montenegró behódolt, Macedónia fel szabadult, Albánia kezünkben s angol és francia segítős csapatok, akik ugyancsak rosszul segítették meg a véenceiket, *Szaloniki* görög városba szorúlva, ahol a görög kormány foly-

ton tessékeli őket kifelé. Most, hogy e sorokat írom, Szaloniki sorsa, illetve az angoloké és franciáké még nem dőlt el.

Csak hálás szívvel és térdenállva köszönhetem azok szellemét, akiknek vérehullása juttatta diadalra a magyar kardot. A mi földünket dehogy is tapossa szerb csizma; aki pedig gyilkot tartogat a magyarok trónörököse számára, az elpusztul földestül, országostul úgy, hogy magja sem marad. Az Úristen vegye oltalmába közülök az ártatlanokat . . .

A királyi palota Cetinjében

OROSZORSZÁG

Ahhoz, hogy megértsük és kellőképpen méltányoljuk az első hónapok küzdelmeit, tudnunk kell egyet. Azt, hogy Németországot az orosz betörés éppen úgy fenyegette, mint minket, de Németország Belgiummal, Franciaországgal és Angliával is el volt foglalva. Nekünk tehát, mint hű szövetségeseknek, azon kellett lenni, hogy elejébe álljunk az ötszörös orosz áradatnak, feltartóztassuk bármily áldozatok árán is, amíg a német szövetségesnek felszabadul a serege. Háládatlan munka igaz, de becsületes feladat. mert előrelátható volt. hogy

Galiciában megvendégelnek magyar katonákat

nagy diadalokat aratni így egyelőre aligha fogunk, hiszen nekünk is ott harcolt seregünk nagy része a szerb határon. Mégis vállaltuk a feladatot, mert együttesen győzni csak úgy lehet, ha mindegyik fél kész az áldozatra. Erre gondolj tehát, kedves olvasó, ha azt látod, hogy a háború elején sok viszontagságon mentünk keresztül, meg arra, hogy később, amikor már helyt állhatott magáért a német is, hogy elbántunk a muszkával!

Kisebb-nagyobb csetepatékkal kezdődött a háború itt az orosz határon, ahol az átíparkodó kozák-patrujok összeakadtak a mieinkkel. De nemsokára, Krakóból indulva, előrenyomultunk s elértük *Olkusz* meg *Wolbrom* városokat, keleten pedig *Bródy* tájékán visszanyomtunk három lovas svadront. Mind előbbre jutottunk a *Visztula* partján is, egy kozák hadosztályt pedig *Sokal* előtt vertünk széjjel. Átléptük a *Lysa Gora* fősíkot, eljutottunk a *Kamiona* partján *Kamionka-Strumilowáig*.

*Kraszni*k mellett augusztus 22-ikén háromnapos csatában

A kraszni*k*i győzelem után

kivertük összes állásaikból az oroszokat, akik aztán *Lublin* felé menekültek, 6000 foglyot ejtettünk, 3 zászlót, 28 ágyút és több gépfegyvert zsákmányoltunk, majd 27-ikén újból megvertünk 10 orosz hadtestet s a *Dankl* lovassági tábornok hadserege már most *Lublin* felé nyomult. Nagy harcok folytak *Zamosc* és *Tomasow* mellett.

Ezalatt a németek Oroszország nyugati határán nyomultak befelé, megszállták *Czenstochaut*, *Kalist*, *Stallupönen* városánál 3000 foglyot ejtettek, majd 8000-et *Gumbinnen* közelében s augusztus 28-ikán *Hindenburg* tábornok vezetésével *Tonnenberg* tájékán öt orosz hadtestet és három lovas-hadosztályt vertek meg háromnapos csatában 90.000 fogollyal, úgy hogy a Kelet-Poroszország északi részében betört orosz csapatok sietve kezdték meg a visszavonulást.

A mieink, *Auffenberg* és *Dankl* tábornokok seregei még diadalmasan nyomultak előre, amikor olyan sokkal nagyobb

Kraszniki ágyúk Budapesten, a Képviselőház előtt

ellenséges haderő vonult fel Lembergbe, hogy nemcsak ezt a várost kellett otthagyni, de, bár teljes rendben, visszavonulni nyugati irányban. Szeptember 9-ikén új csata kezdődött Lemberg körül s bár nagy sikerrel harcoltunk, a Lemberg előtt fekvő Grodeknél, mégis a megint túlsúlyban lévő ellenség elől, amely *Ravaruskánál* támadt reánk, szeptember 12-én megint csak vissza kellett vonulnunk, hogy a fölösleges vérontást elkerüljük, s jobban készüljünk fel pihent erőkkel az újabb támadásra.

Ezidőtájt nem jól álltunk Galiciában, annyi bizonyos. Ezen bátorodott fel az orosz annyira, hogy betört Magyarországra. Szeptember 26-ikán az *uzsoki* szoroson, 27-ikén az ungi határon, majd *Körösmezőnél* és *Ökörmezőnél* jöttek be, de nem igen jutottak beljebb, mert *Malomrét*, *Fenyvesvölgy*, *Csontos*, *Ökörmező* és különösen *Uzsok* körül vívott csatákkal sikerült nagyrészt visszaverni a galíciai *Sianki* helységig. A Máramarosba betört csapatokat, amelyek miatt ki kellett

Hindenburg vezérkarával. Mellette (a nézőtől balra) Ludendorff vezérkari főnök

jó kedvvel, barátságos szóval szoritják fuvaraikat az úttest baloldalára; katonák és civilek a bakon pipaszó mellett irányítják a kis, jóképű lovacskákat. Házak küszöbéről, boltok üvegajtáján át csupa reményteljes ábrázat tekint reánk mintha egy láthatatlan zászló lobogna előttünk egyetlen egy szóval, színes mezőben: előre!

Ezer és ezer óriás társzekér, kocsi, parasztfuvar, municiósládákkal megrakott Góliátok, csatahidak vasalkatrészei alatt görnyedő szörnyetegek, vöröskersztes kocsik szakadatlan lánc. Két-háromszázával oszloponkint a faluhelyről gazdasutl elhozott parasztszekerek.

Szép a vidék körülöttem, de dehogy is azt nézem, inkább a baloldalt baktató szekereket. Messze, idegen földön, egy-egy táblácska a szekér oldalán: Kakucs 138. szám, ifjú Tóth András, vagy Dabas 27. szám, Gali-Kovács János. Mágócspuszta, Budafok, Gyón, Felsőnémedi mind elmaradoznak kocsink mellől, de lelkem előtt áll az a világ odahaza, amelynek ők a hősei, apró, barátságos zöld zsalugáteres házikóikkal, vörösre sirt szemű, bánatosan reménykedő fehérnépükkel s ahogy rátekintek a táblácskáról a szekér gazdájára, kelek koponyájáról, félreccsapott süvegéről, nyílt okos két szeméből s okvetetlenkedő bajszáról ráismerek, ez biz nem lehet más, csakugyan Alsókerekes András, ez meg a Felvégi Bálint András legényfia.

— Adjon Isten, magyarok!

Elönti a vér egész ábrázatát, gyanakodva pislant katonasipkám alá. De mire másodszor szőlitom meg, már egész szívét önti a két szóba: „Adjon Isten!”

— Hová mennek?

— Előre!

Előre! Nekik is csak azon jár az eszük, amin nekem. Előre megyünk hát, ahol bár vörös rózsáktól szegélyezve, de dicsőség terem, ahonnét, ha a jó Isten is úgy akarja, sok-sok örömhír röpül majd szanaszét, hazafelé, a zöld zsalugáteres házak tájára . . .

Gyanítom, hogy már közel járunk. Jobbról elhagyott tábor, északkeleti irányban már egyes lövészárkok nyomai. Itt már harc folyt, talán még csak néhány napja, talán régebben. Tábori tüzek perzselték fel a talajt; sátrak cölöpei vájtak mély lyukat. Még arrébb fedett, úgynevezett maszkírozott

hosszabb lövész sáncárokhoz érünk, néhány üres magazin mindennél ékebben szól. Az árok közepes emberi magasságú, szögletesre vájva, teteje kukoricalevelekből és szárákból fonott, éppen csak annyi a nyílás, hogy célozni lehessen rajta. Vagy száz lépés hosszúságban terül el a szélső, rövid köz, következik egy magasságban a következő és így tovább a tűzvonal egész kiterjedésében. Itt kellett tehát feküdniök katonáinknak, mielőtt előbbre jutottak, hogy hova, meddig, még csak nem is gyanítjuk.

Az út rosszabbodik, nagyon nehéz teher járhatott előttünk. Csakugyan az első kanyarodónál hosszú póznán táblácska adja az utasítást: nehéz mozsarak az úttest jobboldalán. Néhány kilométerrel odább jobbra tőlünk kerek, szabad térségen tarack-osztály pihenőt tart. A füstölgő kis tábori konyha felé gyűl a legénység, míg egyrésze lovat jártat a szélén.

Lenyugodott a nap és közel a sötétség. A domb felől most patkodobogás hallatszik, s a fák között itt-ott kivillan egy lovas

A 305 cm-es ágyú felrobbanó lövedéke

alakja. Kozák-e vagy miénk? Most, hogy jobban látni, tisztáson poroszkál. A szürkületben még ki tudom venni látcsővemmel, hogy kék ulánus sapka van a fején. Eléje sebesen megyünk le az útra s alig várjuk a közeledtét. Végre hozzánk ér. Ezredesünk megkérdezi, honnét jön? Patrujtól s hirt visz. Elienséggel talákoztak-e? Igen. Arrébb, az erdőn túl, egy kozák szotnyával. A patrujunkt rájuk lőtt, kettő lebukott, a többi galoppban menekült.

Szeptember 18-ikán kezdték meg az oroszok Przemysl várának ostromát. Október 2-ikán felszólították a vár parancsnokát: adja fel a várat. Még csak nem is felelt rá. Akkor aztán a legelkeseredettebb harc indult meg, amely eltartott nyolcadikáig. Kilencedikén meg már abbamaradt, már nem tudták körülzárni a várat, megnyílt az út befelé s másnap már bevonult a felszabadító sereg.

Przemysl felé

Engedelmet kértem és kaptam, hogy a felszabadult várba siessek én is. Abban az órában, hogy elérkezett hozzánk a felszabadulás híre, útnak indultam.

Huszonnyolc órája vagyok útban, huszonnyolc órája szakad rám az októberi fagyos eső, sár körülöttem minden, egy színbe olvadt az úttest süppedő tésztájával a házak fala, erdő, kút, kerítés, ágyú, társzekér, ember, állat, a kémények füstje és katonák parolija; ha behunyam szememet, sáros kátyuk, sáros kerekek, sáros lópaták, sáros bakkancsok, sáros ágyútalpak kavarnak előttem, elhullott lovak hekatombája emelkedik és zúg, zajong, csapkod körülöttem minden. Huszonnyolc órája utamban egy másodpercig sem voltam úgy, hogyha kezem kinyújtottam, ne emberbe, lóba vagy kocsikerekébe ütközött volna. Egy ország útja, amelynek minden talp alattja zsúfolt.

Jobbról magyar szekérek sok-sok elemőzsiás ládával, balról municiót visz egy tüzérségi trén, középütt minden ötven lépésre egy vöröskeresztes kocsikereké előre. Oldalt, gyalog, a szekér tetején a kíséret; elől, hátul lóháton egy-egy kadét, törzstisztet alig látni. Vállig sáros, csatakos mind, arcuk bozontos, piszkos és vidám. A legénységnek első pillanatra alig látszik emberi formája, közelről tekintve csupa egész-ség.

ges, életerős, jókevű ember. Panasz az sok van a „burhanyagos“ időre vagy „aufs verflixte tamische Wetter“, de ez aztán minden, legfeljebb még, hogy elfogyott a cigaretta. A letakart szekér ponyvája alól egy-egy csizma lóg ki, benne van a gazdája lába is, a gazda maga, mert már öreg legény, a kadét úr engedelmével a ponyva alatt a ládákon vagy nyereg-szeiszámon hasal. Táborok mentén az út korlátjának támaszkodva élvez egy kéjenc: kormos hasábot tartogat markában, amelynek egyik vége még parázs s szívja magába nagyokat csettintve fojtogató melegét. Az útszéli árokban a süppedő sárban pihen hasmánt vagy hanyatt akárhány, az egyik — pesze, hogy magyar volt — kis tükrét fogja egyik kezével, a másikkal bajszát pödörgeti.

Az első csapat orosz fogollyal találkozunk, voltak vagy százan.

Van még vagy hatvan legény, — mondja a kíséző pot-rohos népfelkelő, — de azok egy keveskét elmaradtak, mert elfáradtak nagyon. Ki van velük? Nincs bizony senki, eljönnek azok maguktól, dehogyan is szöknek. Nem járja ez sehogyszem, oktatta ki a főhadnagyom, várja be, míg előkerülnek. De mert sietős volt útja, tető alá vágott az „örség“, odaszólt az egyik fogolynak, aki értette a német szót és elküldte visszafelé a többiért: iparkodjanak!

Sötét este volt, mire a társzekerek tengerén át fuldokolva K.-ba értünk. Egy század maradéka két szakasz huszár érkezett, szállt le éppen lováról. Az „absitzen“ olyan hazai hangon szólt, hogy tudtam, magyar huszártiszt ejtette ki.

— Zugsführer Markovics! Ide hozzám. Fiúk, megereszteni a hevedert. Harapunk egyet, oszt meggyünk odébb.

Zugsführer Markovics két bankót vett át főhadnagyától, egyet tértül-fordult s nemsokára ahány huszár volt, mind kolbászt és kenyeret szelt bieskájával. A főhadnagy úr gróf Festetics jóvoltából tehette, aki iriózik a mindenféle proviant-rubrikázástól s inkább naponkint néhány saját bankójával vidítja legényeit. Igaz, hogy — így mondotta az egyik zupás — nem az orosz, de még magamat is megvágom érte, hogy az Isten megáldja az ő aranyos jó szívét . . .

Krosznóban alig néhány napja még ugyancsak orosz világ járta. Nem sokáig tartott, igaz, de éppen elég volt. Ötszáz cserkesz kozák tisztelte meg a várost. Nem égettek, gyilkol-

tak, csak loptak. A kozák egyszerűen, sőt aránylag elég barátságosan megállította az embert:

— Daváj csász! (Add ide az órát!)

Akinek volt, persze hogy odaadta. Akinek nem volt. kikutatták zsebét.

— Daváj dzsunged! (Adjál pénzt!)

*

A városiak is, a kozákok is meg fogják őrizni emlékét a k—i pap történetének.

Az orosz parancsnok kidoboltatta a faluban, hogy jaj annak, aki szeszes italt mér a katonáknak s biztonság kedvéért elvitette a boltokból és korcsmákból az egész készletet.

A paphoz késő este két kozák állított be s egy pohárka szíverősítőért könyörgött nagyon illedelmesen, kifáradtak, megfáztak. Az öreg papnak megesett a szíve rajtuk s nem

Honvédeink küzdelmes előnyomulása

vette észre, hogy az egyik kozák már előzetesen felhajtott a garatra. Egy nagy üvegből két kupicányit öntött, a többit visszatette az almáriumba. A józanabbik megköszönve az italt, kifelé készült, a másik azonban inni akart még.

— Nem lehet, — békéltette a pap — meg van tiltva. Ennyit adhattam, több tilos.

Alig fejezte be, már a torkát szorongatta a kozák.

— Adsz vagy nem adsz? Ide az egész üveggel, különben leütlek.

— Nem adhatok, fiam és eressz el. Lásd, ha neked adom az egészset, mi jut a többinek, aki idetéved?

Erre eleresztette a kozák, akiben felfortyant a pálinka, a pap torkát, de a kardjához kapott, kihúzta, megforgatta és — cszméletlenül hanyattvágódott. Szívszélhűdés érte.

Az esetnek félóra alatt híre járt mindenfelé. Azontúl csend volt.

*

Negyvennyolc órával azután, hogy megszűnt *Przemysl* körülzárása, hosszú és viszontagságos utazás után beérkezett a kocsim a przemysli vashídra.

— Feldruf?

Megadtam.

— Losung?

Azt is.

— Passirt.

Kihajoltam a poszthoz, honvédbaka volt.

— Földi, jött már be erre civil?

— Az nem gyűtt.

— Hát ilyen autómasina?

— Tegnap, amikor poszton álltam, jött be egy. Aszondták, avvolt az első, amióta hogy szabad a járás.

Helyben voltam. Az eső elállt, alighanem mert már fedél alatt voltam úgyis.

Az 1/I. védmű

Kuzmanek altábornagy várparancsnok (aki most orosz fogságban van) engedelmével megtekintettem a przemysli várnak azt a részét, amelyben olyan harc folyt, amilyen még soha ezen a világon. Úgy írom le, ahogy *Svrljuga* Jankó főhadnagy nekem elmondotta:

-- Eleinte messzelátóinkkal sem tudtuk kikémlelni az ellenség elhelyezkedését. A nagy fényszórók nem árulták el, világító pisztolyainkkal pedig, amelyek tizenöt másodpercig háromszáz lépésnyire világítanak, takarékoskodni kellett. Csak hetedikén hajnali három órakor kezdődött nálunk a gyilkos gránát- és srappell-tüzelés; mire megerősítettem gyalogosaimat s a mellvédhez állítottam. Egyszerre csak vad ordítás, puskaropogás hallatszik a sánc alatt, jobb felől vagy ezer orosz kúszik az árokból a sáncon felfelé s gyilkos puskatüzel, halálos elszántsággal kerülnek a belső udvarra, aránytalanul kevesebb embereimet őrgöngy viaskodással a sáncudvaron a belső kapun át a védmű belsejébe szorítva. Ekkor leadtam utolsó sürgönyömet: „megtámadtak, erősítést kérek“, azután lezártam a hátulsó külső kaput s ezzel megkezdődött a védmű belsejében a legöldöklőbb puskatüz. szurony-, kés-, ökölharc, amely negyedfél óráig tartott egyhuzamban. A kapumelletti öldöklés lassankint *beljebb került a sötét szűk folyosóba. Az idenyiló rácsos és homokszákokkal eltorlaszolt ablakokon keresztül az én embereim kifelé, a támadók befelé lőttek, úgy hogy a puska csövek a testet érték . . .*

-- Az őreim a tetőről lőttek lefelé, a kéményeket bedugattam, hogy azokon az erőd belterületére ne juthassanak támadóink. Mindössze 175 emberem már-már roskadozni kezdett a hatszoros túlerő súlya alatt. Biztos halálba parancsolt ezer őrgöngyvel kerültek szembe, kiket puskaagyával vertek a puska csöve elé s csak az ellenség és a felebbvalóik golyója között választhattak. Hátvédjük pedig ezalatt a védmű mögötti területet lövöldözte, hogy az esetleges segítségnek elvágja útját.

-- Mégis, még pedig a legválságosabb pillanatban beérkezett a segítség. Prante tüzemester kis csapat népfelkelővel, *Rocsak* Norbert zászlós néhány hirtelen összetoborzott honvéddel, magyarok valamennyien s egyidőben *Mihocz* Elek törzsrörmester húsz emberével rohantak elő. Jobbról megkerülve a védművet, az árkon keresztül ugyanott kúsztak fel a sáncon, ahol az oroszok és hátbakapták a befelé nyúló tömeget, úgy hogy ez már most két tűz közé került. Mihelyt ennyire jutottunk, egy részük vad iramban átvette magát a sánccfalra, a többi mintegy kommandóra az ég felé nyújtotta két karját. Megadták magukat.

Csatából éjjel

Przemysl várában voltam szálláson. Egy éjjel, nem tudtam elaludni sehogysem, lejöttem az utcára elszívni egy szivart. Egyszerre az utcán, távolról furcsa hangot hallok.

Mintha az utca kövezetét sürolnák, mintha ezer kis kőcoba takart kalapáccsal ütogetnék a járda szélét, valami kísérteties csoszogás, alig kivehető lábdobogás. Egyetlen emberi hang, élőszo nem hallatszik, csak fojtott sóhajok.

Az utca sarkán fordulnak be éppen. Négyesével, húsz sorban. Hosszú sáros kabátban, fülig feltürt gallérral, fejen, arcon vagy karon már most messzire fehérlő kötéssel. Két kézre fogott hosszú bottal, faággal, kerítésléccel támogatva törődött járásukat, a fájdalmas hosszú menetelést. Sebesültek ezek, most jönnek a csatából éjjel . . .

Sebesültek ezek, könnyen sebesültek. A Strviaz vidékéről érkeznek, déltájban még rajvonalban álltak s amint egyenkint érte őket a golyó, kit fejen, vállon, kit karon, lábon,

Sebesültek az első segély után

összegyűjtötték a tűzvonal mögött és csapatonként küldték fel a városba, kórházba. A seb nem fáj, jól be van kötve, csak fáradtak és szomjasak, mert az útszéli kutak rossz vizéből inniok nem szabad. Most szomorúak, mert álmosak és nehezen várják, hogy lerokkadhassanak a kórházi ágyra vagy egy köteg szalmára, meleg védett helyen, egy korty bor, egy harapás kenyér után. Tudják, hogy meglesz mindez, csak már meg is volna. A reggeli hősök közül kissé makrancos gyermekek lettek, de csak addig a percig, amíg beértek a városba, amíg szakaszonként elvonultak a kamerádok a kijelölt kórházba s amíg az első cigarettával kínáltam meg s megmutattam messziről a háromemeletes fehér házat, ahol friss kötés és szerető segítség vár.

Beálltam a sorba és eldiskuráltunk. Könnyű az orosznak, az elbújik a lukába és addig lő a földhányás mögül, amíg ismételt rohamokkal a közelébe nem férkőzünk, akkor azután messzire eldobja magától puskáját s a két kezét a feje fölé nyújtogatja. Megadta magát, fogoly, vigyorogva kettesével úgy jönnek utánunk, mint a bárány s csámcsognak azon a harapáson, amit emberségből a magunk tarisznyájából kerítünk. Csak az a srapnell ne vóna — mondja a másik — nincs cudarabb dolog a világon.

A puskagolyó gyerekjáték, kilyukasztja a bőrt, átszalad a húson, oszt semmi. A gránát belefúródik a földbe, legtöbbször ott pukkad s csak ritkán ér embert a szilánkja. De átkozott srapnellje magasan fölöttünk, akár a nap, szakad széjjel, a nagy füstből mint a zápor szakad ránk sok száz golyója s kit ahol ér, leterít, kiszaggatja állkapcsát, vállát, bordáját, keze-fejét, lábujját. Van-e segítség, gyors? Van hál' Istennek. Bekötöznek egy-kettőre, a hozzávaló ott van mindegyikünk zsebében. Kit hordágyon visznek el, ki a maga lábán megy hátra. Összegyűjtenek szakaszonként, kiadják a kórház számát, egy ételporcióval, egy korty itallal, egy dicsérő jó szóval útnak eresztenek, hadd csinálunk helyet a táborigi kórházban azoknak, akiket jobban ért a baj. Hogy visszaverték-e ma az ellenséget legalább? Erre azután mindegyik előre furakodik könyökével, egyszerre beszél valamennyi:

— De vissza ám! Hajnaltul délig háromszor kergettük odébb. Nehezen ment a kutya muszkája, de nem tágitottunk . . .

*

Negyvenezer halottat hagyott az orosz hadsereg Przemysl falai előtt. Hiába ostromolt három hétig, a *Tamássy* altábornagy honvédeinek, akik mindennap kitértek a várból, nem tudott ellenállani.

Jó ideig még a felszabadulás után is folyt a harc a vártól északra a *San* folyó mentén, *Szary-Sambortól* egészen toroklatáig *Medyka*-nál megvertük az ellenséget és átkeltünk a *Stryj* folyón, elfoglaltuk a híres *Magiera* magaslatot, amely eddig még az ellenség kezén volt, de ami földolag: *október 20-ikán már egyetlen orosz katona sincs magyar területen.* A *San* partján mindenütt a folyóhoz szorítottuk az ellenséget s a német hadsereggel, — amely az oroszot először Kelet-Poroszországban a Mazuri tavak mellett, majd Augusztovónál, Opatovnál a Suvalki kormányzóságban, Ivangorodnál, Schwirndtnél és Sohacevnél alaposan megverte, — egyesülve egy vonalba állottunk fel, s elkészültünk a további nagy harcokra, mert közben megint igen erős ellenséges haderő gyülekezett ellenünk.

Csakugyan új harcok fejlődtek november elején Orosz-Lengyelországban. Ezeknek az volt a ránk nézve szomorú következménye, hogy orosz csapatok megint csak betörték magyar földre. Érthető, hogy miért. Minthogy odafenn mi is, a németek is mindjobban szorítottuk az oroszot, ideözönlött a Kárpátokba, hogy arra kényszerítsen: hagyjuk abba a harcot odafönn, ide siessünk segítségre. Miután *Turká*-tól északra és *Szary-Sambor*-tól délre több napos elkeseredett csata után megvertük, *Sniatyn*-ba bevonultunk, a németek pedig *Kutno*-nál, *Lodz*-nál és *Lowicz*-nél úgy ellátták az ellenséget, hogy először 23.000, majd 40.000 foglyot veszített — nekünk magunknak ezidőtájt már 110.000 orosz foglyunk, közte 1000 tisztük volt, — vissza kellett vonulnunk, sőt el kellett tűrnünk, hogy megint körülzárja *Przemysl* várát az ellenség, sőt hogy bevonuljon *Tarnow*-ba, *Jaszló*-ba és *Krosznó*-ba, mert megint előzőnlötte a kárpáti szorosokat. November 23-ikán Ungból kivertük és Zemplénben is jól folyt a harc, az uzsoki szorost csakhamar vissza is kerítettük, majd megvertük *Homonná*-nál, a Laborc völgyében szorítottuk kifelé, Sárosban, miután Bártfát, Sztopkót visszaszereztük, visszanyomtuk galíciai területre, úgyszintén Bereg vármegyéből s a máramarosmegyei Toronyáról is. Lassankint mindenhol előrenyomultunk a Kár-

pátokban, amikor nyugoti Galiciában *Gorlice*, *Grybow* és *Neu-Sandec* vidékén új nagy harcok indultak meg, amelyek aztán a híressé vált *limanowai* csatához vezettek. Nem csak azért híres ez a csata, mert agyba-főbe vertük benne az orosz, de főképpen mert magyar katonák, magyar huszárok, 9-es, 10-esek és 13-asok döntötték el a győzelmet.

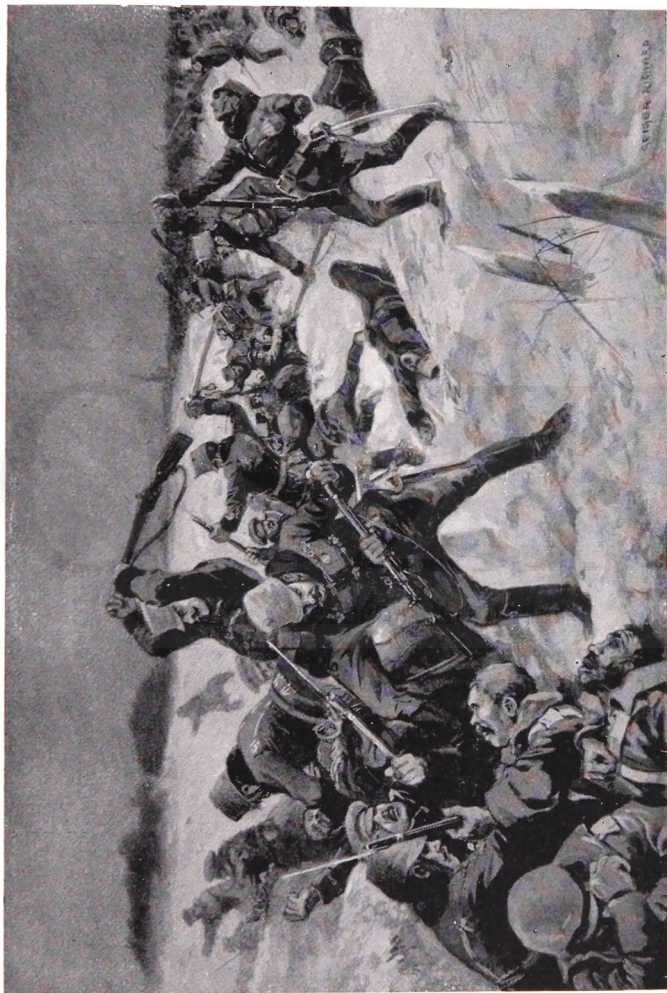
Nem nagy sereg állott itt, mindössze néhány népfölkelő zászlóalj és huszárok. Úgy is volt eleinte, hogy ezek ne támadjanak, csak védekezzenek; másképp történt mégis, nemcsak védekeztek, de támadtak is. Mesebeli hősök küzdöttek itt. Küzdöttek és győztek.

A csata utáni napon ott álltam én is a limanowai mezőségen s a déli nap melege tűzött rám olyan békességes szeretettel, hogy nem is úgy éreztem magamat, mintha csatateret taposna a lábam. Hej pedig! Elindulok az egyik erdőcske irányában, egyszerre csak — hullába botlom. Hátán fekszik egy orosz közkatona, hozontos, szakállas feje komolyan, komoran nyugszik a rögön, két karja az égnek mered. Testét az orosz halinakabát fedi, rajta semmi vérnyom. Szederjes arcára, amelyen nem torzult el egy vonás sem, rásüt a nap. A hátán fekszik egy ember, két kezével kapkod az élet után, hiába.

Temetőben járok, amelynek kiszorultak halottai. Négy fiu fekszik szorosan egymás mellett, hason. Nem merem megmondani, nem merem elgondolni, hogy nemcsak felebarátain voltak ragyogó ifjúságukban, ennél is több. Egymás mellett csokolja a hideg pázsitot a négy barna fej, az arcukat nem látom, szerencsémre. Egymás mellett sorakozik négy pár agyonjárt, sáros, esetlen csizma. Négy viharvert katonakabát takarja el négy síró anyának, négy reszkető hitvesnek élete világát. A többi orosz, orosz és orosz. Az egyik oldalt dől a sáncnak, előlről nézve csak fakó arcát látom; hátúlról iszonyat a koponyája helyén tátongó véres lyuk. A másik hanyatt fekszik az árokban. Szépen, illedelmesen, egyenesen, két karja a teste mellett. A szíve felett egy kék plajbász és — rózsafüzér . . .

És ettől fogva folyton, lépten-nyomon egy, kettő, tíz, száz hulla rémit, remegtet, ejt kétségbe. Persze, hogy ez másképp nem megy. De vajjon ez a lengyel, orosz, kirgiz, tatár, csunguz édes hazájáért halt-e meg?

Rég elfáradtam s a napsugaras réten halottak, temetet-

A limanovai huszárok

len halottak között járok még mindig. S amikor már azt hiszem, végére értem, egy nagy közös sir előtt állok. Négyszögletes nagy sírban két sor orosz katona hűszával.

*

Van itt már kész temető is. Nagy sírok, kisebbek, valamennyi fenyőgallyal telehintve. Az egyikén hatalmas nagy kereszt. Nézem elülről. Németül áll rajta:

*Itt sebesült halálra MUHR ezredes, 9. husz. ezr.
ezredének élén a magaslat ostrománál
11. XII. 1914.*

Hátul:

*Itt nyugszik 22 Nádasy-huszár
11. XII. 1914.*

Hogyan harcoltak, hogyan estek el a Nádasy-huszárok? Erről ezeket tudtam meg:

A limanovai fronton tudvalevőleg tűzbe vezényelték a huszárokat is, akik éjjel-nappal együtt küzdöttek a gyalogsággal.

Muhr Ottmár ezredes

A legelső vonalban feküdt a 10. sz. cs. és kir. huszárezrednek (az, amelyet porosz huszároknak is neveznek, mert III. Frigyes Vilmos porosz király nevét viseli) a géppuskás osztálya. Csupán két tiszt volt a fegyvereknél: *Takách* Gábor kapitány és *Margitay* József főhadnagy. A harmadik tiszt: *Mattyasovszky* Zoltán kapitány a limanovai ütközet előtt megbetegedett.

Az utolsó másfél nap (december 9. és 10.) nagyon kemény küzdelemben telt el, 10-én az orosz gyalogság tüzéséggel és géppuskákkal [támogatott

3 rohamot intézett, de a 10-es géppuskás huszárok 2100 méterre igazított fegyverei megtörték az előrehaladást, úgy hogy csak kis teret nyert az ellenség (2100—1500—800. Ez a három haladási vonal).

A géppuska osztag két egyvonalban fekvő árokban volt felállítva, úgy hogy két gépfegyver a Takách kapitány, kettő pedig a Margitay főhadnagy parancsnoksága alatt állott. Tőlük nem messze — oldalt — egy irtás, utóbb sűrűsödő erdő terült el. 10-én éjjel fél 12 órakor rohamra jöttek (ez a harmadik roham volt azon a napon) a muszkák, de sikerült ezt elhárítani. 32 ember volt a legénység és ehhez 80 galíciai öreg népfölkelő volt beosztva, akiknek a harcképessége nem vetekedhetett a huszárokéval. A szemben levő ellenséges erő, mint utóbb kiderült, két orosz gyalogezred, oldalról bekerítőleg még másik két orosz gyalogezred volt. Azonfelül egy ezred hátul tartalékban.

Az éjjeli roham elmúltával Takách kapitány és Margitay főhadnagy találkoztak, s akkor közölte a százados, hogy reggel felváltják a 10-eseket a 9-esek. A százados ezzel bucsuzott el Margitaytól: *Isten őrizzen bennünket, hogy megérhessük még élve a hajnalt . . .*

Reggel félnégykor általános rohamot intézett az orosz gyalogság. A 80 népfölkelő nem tudta feltartóztatni a támadást és visszavonulni volt kénytelen. Az ellenség ezzel tért nyert s el tudta helyezni géppuskáit, úgy hogy a mi gépfegyvereinket lőhette. Még pedig nagy szerencsével, mert golyóinak sikerült átütni a mi adogató töltényöveinkben (gurtni) levő patronokat, úgy hogy a tüzelés időnként megakadt.

Ezt a kritikus pillanatot fel is használták, szuronnal támadtak a Takách kapitány lövészárkának s irtózatosszámbeli fölényükkel jóformán elsöpörték az egész osztagot. Utolsó leheletéig küzdve esett el a néhány huszár s *holtan bukkott el az árokban Takách kapitány.*

Ezután a Margitay főhadnagy árkának támadt az áradat. Behatolt ide is s amikor már benne volt, *a géppuskák még dolgoztak.* Kiirtották az első mellől az egész legénységet, mire ez is — *elnémult.*

Maradt még egy, az utolsó, a Margitay-é. Két vormeisterét kilőtték, ámde sebesületlenül áll még a fegyver mögött a parancsnok. S most kezébe veszi maga a fegyvert s mikor

már jobbra-balra alig néhány lépés választja el a támadóktól, golyózáporban, amelyből csodálatosképpen egy sem találja el, kaszálja a rendet, dolgozik, ügyel, masináz s eszébe nem jut, *mi lesz egy fél perc múlva?*

Egy félperc múlva pedig már felrúgták az állványt s Margitay be van kerítve. *Ekkor előrántja ismétlőpisztolyát, tiz től-tényét belesüti a legközelebb állól-ba, az üres pisztolyt fejéhez vágja a szomszédjának és csupasz kézzel fog a dulakodáshoz . . .*

Persze leütik puskatussal, már most eszméletlenül kerül el ő is.

És ez volt az a történelmi pillanat, amelyben Muhr ezredcs érkezett halhatatlanjaival.

Úgyanis éjjel két órakor kapta a Nádasdy-ezred a parancsot, vonuljon fel a magaslatra, váltsa fel a csapatot. Nyugodtan masírozott az éjszaka csendjében az ezred, csak távolabbról hallatszott ágyúszó, éjfél óta elcsendesedett a vidék. Elöl a parancsnok, Muhr ezredes. Még sem egészen csendes, félhangon ha nem is daloltak, bizony nótát dúdoltak a fiuk. Közben-közben talán a világ sorsát is emlegette egyik-másik, hogy gyalog jár a Nádasdy-huszár. Mert bizony a nagy szükségben gyalogos munkát végzett a sok nyalka legény. Azért mégis csak huszár a Nádasdy-huszár!

Bezzeg a 10-esek, akiket felváltani jöttek, tudjuk, hogy már nem álltak ott a dombtetőn. Helyette az orosz. Mindegyik kezében a hosszú puska, elől a gépfegyver. S amint az első cug elhagyta a domb alját, megindult a katt, katt, katt . . .

— Előre fiúk!

Még ki sem ejtette, egyet fordult maga körül Muhr ezredes, a gyepre vágódott. A fiúk erre bősülten, ordítva, fel a tetőre. Egész rendeket kaszált felülről a pokoli gép. A fiúk bánják is ők, előre, mindegy úgyis minden. Huszármondurban a mesék hősei elevenedtek meg, Isten és Szűz Mária nevével a hazáért, királyért a Nagyok mennek a halálba. Ahogy az iskolában tanultuk. És talán el sem hittük akkor.

Egy része érkezik már csak a Nádasdy-huszároknak fel a magasba. Még mindig elég ahhoz, hogy az orosz lekergesse. Hajnaltól délelőtt tizenegy óráig védig a magaslatot, amíg megjött a segítség. De már csak a becsületnek, diadalnak és felehuszárnak. Huszonegy tisztje közül nyolc maradt sértetlen.

A Nádasdy-huszárok! Hát így harcoltak a limanowai huszárok!

Egy kis borókás alján sűrű sorban nagy szürke dombok. Néhány szál katona sűrög-forog körülöttük. Csak mire egészen közel érek, látom meg, micsodák. Öt domb orosz puska, sáros, piszkos, törött. A földhöz vágják megadáskor vagy emberi csonton hasítják agyát, nem tudom. Tíz domb tölténytáska. Lucskos, szakadozott, legtöbb orosz. Azután dobozok, telik, üresek, szuronyok, szijjak. Legtöbb pedig az ásó. Rövidnyelű, sárvájó.

Szégyenlem bevallani, hogy van szívem izgatottan vizsgálni, sok-e közötté a miénk? Isten bocsáss, örültem mindegyik orosz felírásnak, sasnak. Hála a könyörületes Égnek, legkeveseb piroslik a mieink véréből. Csak Nádasdy-csákó, 9-es csákó ne volna annyi.

Szanaszét százféle sok-sok írás, kártya, levél, legtöbbjét el nem tudom olvasni, orosz. Hogy hullott ki? Hogy került a sárba? Az a sok drága öreg betű, magyar is, orosz is . . .

„Kedves bátyám, nagyon örültem írásának, hat hétig azt sem tudtam, merre jár, annál nagyobb szerenese ért, amikor megkaptam írását, hogy meg van jól. Mi is jól volnánk. Kérjük az Ég áldását kedves bátyámra . . .“

„Édes Fijjam, írom ezt a Pár Sor írást jóegességbe, a Maris is hírt kapott a Jóskáról. Nagyon várjuk két Öreg Szüléd mikor jössz már . . .“

Tizenegyedikén, azt hiszem pénteki napon — csak hiszem, mert ki törödnék errefelé kalendáriummal? — legerősebb volt az ádáz öldöklés a bochniai országút mentén. Az oroszok át akarták törni a vonalat, nem sikerült. Északon, Rajbrot tájékán, alig huszonöt kilométernyire Limanowa felett, változó szerenésével fojt a hadakozás, s ötször-hatször vonult ki és be ugyanabba a fedezékbe mindegyik fél. Arz altábornagy nagy bravurral elfoglalta a saleziei magaslatot, a lengyel légió a dunajeci csapatokkal együtt már Alt-Sandecet fenyegette délről, lovasságunk a Poprád mentén érkező népfölkelőinkkel már Neu-Sandec teté nyomult, Gribow tájékáról már kárpáti hadaink egyik első megkerülő oszlópa mutatkozott, de még nem dőlt el a helyzet egyik oldalon sem. Ekkor szólt közbe Limanowa. A limanowai porondon bosszulták meg a testvérek elfolyt véré a testvérek s a hetek óta vajudó eredményt kívágták a magyarok.

Nehéz küzdelem volt nagyon és különösen nagy tét forogott kockán. A Kárpátokon túl fenyegető ellenségnek messze nyugaton szorongattuk a torkát. Ha nem tudunk vele végezni, ha lélekzethez jut, messzeérő lába eltapossa a magyar földet. Nem úgy történt, hála Istennek. A limanowai csatában tönkrevertük az orosz sereg egész déli szárnyát ami megmaradt, ész nélkül menekült.

A limanowai csata után elfoglaltuk Nyugat-Galiciában Neu-Sandecet, Gribowot, Gorliczet s itteni sikereink eleinte arra kényszerítették az oroszot, hogy a Kárpátokból mindinkább visszavonuljon. Így visszakerült birtokunkba, miután vagy 31.000 oroszot fogtunk el az előző csatában, *Dukla* is s nem-sokára, december közepén, általános visszavonulást kezdett az ellenség, akit Dél-Lengyelországban is megvertünk, ahol *Piotrkow* városát 34-eseink, *Przedborz* várost pedig a nagyszebeni 31. gyalogezredünk vett be vitéz rohammal. Ámde már

Ebéd az uzsoki szorosban

néhány nap múlva újabb ellentállást fejtettek ki az oroszok először Galiciában, majd megint a Kárpátokon innen is. Új harcok fejlődtek a lupkowi szorostól keletre, Nagyág, Latorca és Ung folyók vidékén, Ökörmező mellett, Alsóvereczkénél s az uzsoki szoros irányában s bár december 11-ikétől 20-ikáig magunk 43.000 oroszot ejtettünk fogságba, úgy hogy mindössze már 200.000 foglyunk volt s bár december 25-ikén vitéz *Szurmay* generálisunk négy napi csata után visszafoglalta az uzsoki szorost, mégis az év utolsó napjaiban, amikor az orosz VIII. hadsereg újabb és frissebb erőket kapott s ezekkel támadott, mindenhol vissza kellett valamelyest vonulnunk. Az év utolsó napján csapataink a Kárpátok gerincén, a Nagyág völgyében, Ökörmezőnél, a Latorca felső vidékén és az uzsoki szoros fölött néztek farkasszemet az oroszszal. Ezalatt a németek a Rawka és a Bzura mentén több-kevesebb szerencsével ütköztek az oroszszal s novembertől december végéig 136.000 oroszot fogtak el.

Az újesztendő, amely hóval és fagygyal köszöntött be, első két hónapjában nem sok változást hozott. Nyugat-Galiciában és Lengyelországban erős havazásban inkább csak ágyúharcok folytak, a Dunajec és Nida folyók mentén volt valamivel hangozabb élet. Ellenben nem szüntek meg a harcok a Kárpátokban s Bukovinában. Eleinte kissé visszavonultunk az uzsoki szorostól, majd nagy hózivatarokban ismét előre törtettünk, január 26-ikán kivertük az ellenséget az uzsoki hágó mindkét oldaláról, megtisztítottuk a Nagyág völgyét, elfogtunk megint vagy 10.000 oroszot s jóformán megint visszaszereztük az összes kárpáti átjárókat. De februárban megint harc kerekedett a duklai szoros tájékán s jóformán napról-napra változott a helyzet itt is, ott is, tulajdonképen állandóan közvetlen a határon innen vagy túl, de mindig közel folyt a harc.

Még benne vagyunk a háborúban s még nem jött el az ideje, hogy a krónikás, aki ott járt a kárpáti csaták vidékein, kiöntse a szívét. Nem is jól tenné, mer: még nem szabad el-érzékenyednünk. Pedig ha elkezdenék beszélni azokról, amiket ott a Kárpátok csúcán, emberölő hidegben, derékig erő hóban láttam, ahogy a mi katonáinkat, a mi drága hőseinket láttam, tán nem maradna szárazon egyetlenegy szem sem. Egyik helyről barangoltam a másikra, voltam a duklai szorosnál, Sztropkó körül József főherceg táborában, a lupkowi

szorosnál Mező-Laborc fölött s egyet-mást abból, amit itt tapasztaltam a kárpáti gyilkos csaták idejében, el kell mondanom.

József főherceg tábora

Négy óra alatt elértem *József főherceg* hadiszállására. Alig hat-hét házikóból áll az egész kis helység, amelynek közepén álltunk meg. A következő kép tárult elénk:

Az úttest egyik felét hosszában 39-es magyar bakák állták el, akik most érkeztek be a csapathoz. Előttük áll *József főherceg* prémgalléros hosszú csukaszürke kabátban, lábán sűrke hócsizma, keze prémes karmantyúban. Látjuk, amint végigjárja az egész frontot s mindegyik vitézzel szóba áll. Éppen mire egészen közel érünk, halljuk a főherceg meglepett felkiáltását:

— Hát ez kicsoda? Te vagy az, Fazekas Bálint?

Egy jóképű fiú ugrik elő a frontból, a megszólitásra lángha borul arca s már hajol is le a főherceg kinyújtott kezére és csókolja egyszer, kétszer, szorongatja, el nem ereszti.

Huszonkét órás mars a hóviharban

A hadsegéd jelenti érkezésünket, a főherceg elénk jön, bemutatnak.

— Igen örülök, hogy itt láthatom és valóban jobbkor nem is jöhetett. Csapataim az egész fronton előnyomulóban vannak. Persze, ki akar menni a frontra?

Igenlő válaszmra folytatta:

— Akkor néhány kilométert kell megtennie északra, autón legfeljebb félóra. Persze nem végig kocsin, mert arra felé javában folyik az ütközet, s a kocsni kitünő célpont volna. Szívesen látom vacsorára, előbb azonban, ha visszaérkezett, látogasson meg, elbeszélgetünk egy kicsit, itt lakom.

Jobbra mutatott, egy kékre festett földszintes házikóra.

Amint innét folytattuk útunkat, már csupa fedezék mögé vonult forspontok, szekerek, előrevágtató municions-kocsik, lovas ordonancok lóhalálban, gránát és srappell. Leszálltunk, gyalogoltunk egy darabot, mellettünk egymásután öt sebesültet vittek hordágyon s félóra múlva egy kis pajta elé értünk a dombtetőn, ahol néhány tiszt állt egy háromlábos nyugvó tábori táveső körül. A szomszéd dombot kémlelték, ahol fekete pontok, a mi bakáink kúsztak felfelé.

József kir. herceg egy jelentést hallgat meg

Egy csomó újonnan érkezett tiszt csoportosult körénk, a szomszédos útegek parancsnokai, a megfigyelők, a vezérkari kapitány. Valamennyin fehér vászon hóköpeny, valamennyi hangos, jókedvű, lelkes. Egyenkint vállon ütögeti egy-egy dicsérő szóval az ezredes, mindegyiknek van valami különös érdekes mondanivalója. Most egy félszázad baka érkezik az ütközet irányából, köteg szalma mindegyik kezében. Ez volt a tartalék egész nap, most éjszakai szállásra vonulnak befelé.

— Hogy volt odakünn földi? — kérdem az egyiket.

— Nem ér az semmit. Egész nap puffogatják az ágyút, mi meg csak nézhetjük!

Eldiskurálgatunk a tiszt urakkal, mindegyik legszívesebben a magyar bakáról és fenséges vezérükről, *József* főhercegről beszél. Annyit és annyifélet, hogy alig győzöm hallgatni. Mindegyik tud róla valami szebbnél-szebb dolgot. Leirom, ahogy tőlük hallottam.

— Duklánál annak idején, ötezer emberrel visszavertünk két orosz hadosztályt, elfogtunk 1600 embert. *Az ütközetet az döntötte el, hogy a legválságosabb pillanatban előrontott a fenséges főherceg a rajvonalba. Égnek állt minden hajunk szála.*

— Ugyanaznap egy gránát a főherceg és négy baka között csapott le. A fiúk, mihelyt észbekaptak, könnyes szemmel rohantak a fenséges úrhoz, nem-e történt valami baja?

— Horozsan mellett történt szeptember tizedikére virradó éjjel. A főherceg a fedezékben pihent. Nem messze a poszt kiáltása hallatszik: halt! Utána lövés. „Ne löjjetek! Mi vagyunk!” A mi tüzeink voltak, akik az ütközet alatt egy ellenséges ágyút hódítottak el s most késő éjjel elhozták a főhercegüknek, hogy megmutassák.

— Sabác alatt egy szerb gránát két méternyire furódott be a fenséges úrtól. A légnymás a földhöz vágta.

— Pricsinovicsnál a jelentéssel érkező ordonánctisztet a fenséges úr előtt érte a bomba, úgy hogy szétromcsolt testéből már csak a karja a jelentési blankettával volt látható . . .

— A legénység rajong a fenséges úrért . . .

Ezeknek az elbeszéléseknek, de még inkább annak, amit magam tapasztaltam egész nap, hatása alatt indultam el a főherceg szállása felé. Sötét kis benyilón át a házikó egyetlen szobájába vezetett a szárnysegéd s itt mappák és jelentések

fölé hajolva találtam íróasztala előtt öfenségét. Kegyesen üdvözölt és leültetett.

— Látta azt a debreceni fiút, akivel ma délután a front előtt beszélgettem, éppen amikor maguk jöttek? *Fazekas Bálint*nak hívják, 39-es baka és szeptember elsején orosz fogóságba került. Ott nagy titokban mindent leírt, lerajzolgatott, amit látott. Hihetetlen ügyességgel és halálos veszedelemmel sikerült megszöknie, október 16-án jelentkezik a hadosztálynál, történetesen éppen nálam és keresi a 39-eseket. Mondom neki, hogy azok nincsenek itt és beosztom egy más ezredhez. Erre előveszi jegyzeteit, rajzait s álmélkodva látom, hogy ezek az elképzelhető legkiválóbb híreket tartalmazzák. Most huszonkét napig harcolt derekasan egyhuzamban s ma vonult be ide ezredéhez végleg.

— Van egy bakám, somogyi fiú, aki megsebesült, karját roncsolta szét a golyó, éppen láttam, amikor ment a kötözőhelyre. Néhány nap mulva jön velem szemközt.

— Hát te mit csinálsz itt ezzel a sebes karoddal?

— Semmi az, fenséges uram, megyünk előre!

— Nem mégis biz te! Ezzel nem lehet.

— Már pedig engedelmet kérek, királyi fenséges uram, a magyar baka vagy harcol, vagy meghal!

Ha nem a magam fülével hallottam volna ezeket, el sem hinném, különösen el nem mondanám. De higgye el, nincs az a csodálatos, bámulatos dolog, ami a mi katonáinknál valóra ne válnék. És hat hónapja állnak golyózáporban! Ma néhány száz ujoncunk érkezett, 39-esek és tűzbe kerültek azonnal. Lázás türelmetlenséggel vonultak föl az állásokba, volt bennük talán valami idegesség, de nyugtalanságnak vagy csüggedésnek halvány árnya sem. És képzelje el az első nagy diadalmámort: első ütközetükben 150 foglyot ejtettek maguk.

Mínt hogy a fenségnak már kétszer jelentette a szolgálattevő tiszt, hogy kész a vacsora, gyanítottam, hogy véget ér az audiencia.

— Fenséges uram, szabad-e megkérdezni: *mít üzen haza?*

József főherceg nem mindjárt válaszolt. Néhány másodpercig mereven maga elé nézett, mintha messze távol keresné azokat, akiknek szava szól, majd ültében kiegyenesedve, ragyogó szemmel, emelt hangon így szólt:

— Nemcsak otthon, de idegen földön is és valamennyi eddigi parancsnokságomban *a legnagyobbfokú bámulatra ragadtak Magyarország fiai.*

Hősök ezek egytől-egyig, a szó legszorosabb és legnemesebb értelmében.

Ilyen hősökkel harcolva, megdönthetetlen a meggyőződésem, hogy *velük csak győzni lehet.*

Tehát ne csüggedjenek otthon. Bizzanak *saját fiaikban.*

Isten nem hagy el!

Ezeket mondotta nekem 1915 február 6-ikán a magyar katonákról József főherceg. Hogy az Isten megáldja!

Orosz foglyok

Mező-Laborcon késő este a parancsnokság kis házikójában ülünk, üres borosüvegbe dugott gyertya világánál. Mellettem két altiszt ül a telefon előtt, a telefonos kagylópántal feje

Orosz küldönc átnyújtja József kir. hercegnek a husvétii nyulat, a szemközt álló orosz parancsnok küldeményét

körül s percről-percre jegyzi a rajvonalakból érkező jelentéseket. A telefonjelző itt nem cseng, hanem úgy szól, mint a gyerektrombita. Kívülről most zaj hallatszik s egy tetőtől-talpig hópihéke burkolt altiszt jelenti, hogy fogoly-transzportot hozott. A tábornok parancsára behozzák közülök a három legértelmesebbet, akit az altiszt már menetközben szemelt ki.

Három orosz gyalogos lép be, kettő közepes termetű, a harmadik rötszakállú óriás, fejükön az ismeretes kékeszürke prémkucsma, lábukon irigylésre méltó, kitűnő halinacsizma, de híres, agyondicsért, derékbeszabott, földigérő hosszú kabátjuk tökéletesen megbukott, az átázott kemény anyag megfagyott s kemény vonalakban áll el a testtől, úgy fest, mint a kifeszített ernyő váza. Egy vezérkari őrnagy áll eléjük a mapával kezében, mellette tolmácsa. Rövidesen, katonásan intézi a tiszt a kérdéseket, melyeket az altiszt oroszul ismétel.

— A század létszáma?

— Száznolevan legény, öt tiszt.

— Ellátás?

— Három napra kaptuk az utolsó konzervet.

— Meleg ételt?

— Egy hete nem ettünk.

— Tartaléktok hol áll? Mennyi?

— Nem tudjuk, sok.

— Mit beszélnek nálatok? Folytatják a támadást?

— Holnap, azt mondják, pihenő lesz.

— Mit beszélnek rólunk nálatok?

— Hogy a németek békét akarnak, de ti nem engedtek, ezért veletek kell végeznünk leghamarább.

— Arról, hogy meddig tart a háború, mit beszélnek?

— Hogy nemsokára vége lesz, csak most tartunk ki.

A tiszt még több kérdést intéz az egyes állásokat illetőleg, de mindegyik mást mond és nyilvánvaló, hogy tájékozatlanok. A kihallgatás után kivonultak vacsorához, telemerített csajkájukhoz.

A vezérkari tiszt ezután elmondott a foglyok világából egy pár érdekes dolgot.

— Nagyon csodálkoznak, hogy nem halunk éhen, ahogy mesélték tisztjeik, sőt még nekik is jut. Egyszer egy foglyot jóllakattunk, három rubelt adtunk a fegyveréért s visszaküldtük azzal, hogy nálunk már nem fér el több fogoly. Persze

tudtuk, miért tesszük. Harmadnap megint itt volt huszadmagával. Több is jött volna, — jelentette — de azok féltek, hogy útközben magyar honvédekkel találkoznak. A foglyok fegyverükért négy koronát kapnak tőlünk; megtörténik tehát akárhányszor, hogy egy fogoly három-négy fegyverrel szökik át. Egy lengyelországi orosz zsidó, akit Grodeknél kieresztettünk a fogságból, nemrég a következő levelet írta nekünk:

— Önök azt mondták, hozzak át még több foglyot, négy koronát kapok fejénként. Én az üzletet megcsináltam, hat emberrel jöttem, amikor a katonák megtámadtak és megsebesítettek, most itt fekszem a kórházban, kérem a huszonnégy koronámat.

A nyugati Kárpátokban dúló harcokkal egyidőben az újesztendőben keleten is megindult a háborúskodás egészen Bukovináig.

Ami egy városból megmaradt (gr. Teleky József felvétele)

Január huszonhatodikáig kizárólag népfelkelő csapatok álltak az egész keleti Kárpátvonalon, hiányos erőben, hiányos felszereléssel, erről a területről annyi sorkatonaság ment kölcsön nyugatra veszedelmesebb helyekre, hogy itt már nem maradt. Csodálatos találékonyssággal és babonás gyorsasággal összetákoltt felszereléssel állták itt helyüket derék népfelkelőink s holott csak védekezniök szabadott volna, bizony támadtak is. Végre január utolsó napjaiban megjött a segítség s már február elsején a *Tatárszoros mellékein a woronienkai orosz fedezékeket támadják nagy lendülettel s másnap virradóra kiűzik* az ellenséget már a szomszéd városkából — *Worochtából* — is. Egymásután mászták meg és vették be az egyes csúcokat, egymásután üritették ki a fedezékeket, aránylag kevés vérvesztéssel, de annál több fagybeteggel, szegény fiúkkal.

Február negyedikén pont éjfélkor és huszonhatfokos hidegben szállták meg csapataink a szorost. *Mikulcynbe* február hatodikán, tehát két nap alatt jutottak el a mieink s aránylag könnyen vették birtokba a várost, mert innét az oroszok már be sem várva a támadást, kiürítettek mindent és vonultak vissza északra, jóllehet itt készítették talán legjobban megerősített állásaikat. A vasúti vonal baloldalán van a *Swinanka* magaslat, amely négy nap múlva, tehát hatodikán került heves ellenállás után kezeinkbe s bevezetője volt a tizenkettedikén a *konjaci* magaslatért a *Delatynba* vezető út legfontosabb pontja körül lefolyt páratlan ádáz szuronyharcnak. Nyolc lépésről lötték egymást az ellenfelek, egy muszka még három lépésről belelőtt egy altisztünkbe, amiért szomszédja irtózatos dühében markolatig döfte a szuronyt az orosz szájába. *Konjaccal megnyílt az út Delatynba, amely tizenharmadikán került vissza birtokunkba.*

Huszárok Delatynban

Február 16-ikán sötét éjszaka értem Delatynba. A sok emberen, rakáson, szekéren, gúlába rakott fegyveren keresztül alig tudok átvergődni, senkitől meg nem tudom, merre van a kommandó épülete, tisztí menázi, jobbra-e, vagy balra-e? mert itt mindenki vagy most érkezett, vagy most indul, de az átlomásnál beljebb egy sem került. Elindulok mégis a sinroncsokon, gépalkatrészekén, elhajtott tarisznyákon és min-

denféle hulladékon keresztül, amelyet cipóm talpa inkább csak sejtet, kivánszorgok a kocsiútra, amely egy darabig csak visz, azután merőlegesen besarkal egy másikba, feladván a kérdést.

Jobbra több világosság látszik, arra próbálkozom. Persze, amint nemsokára észreveszem, nem világító szerszámokból árad a fény. Melegítő tüzek szólnak bele az éjszaka áthatlan feketéjébe, a fagyos kinszenvedés lázas találmányai iparkodnak szembeszállni a szibériai hideggel, elgyötrött árnyak próbálkoznak parázzsal, lánggal. Az egyik udvartelken úgy nézem messziről, hogy kólót táncolnak a tűz körül a legények. Pedig csak hol a lábukat, hol a kezüket, térdüket, mellüket, hátukat kínálgatják a rözse lángjának. A szomszéd házmaradvány előtt két deszka balansziroz néhány téglaelelre támasztva egy keményre fagyott trágyatócsa fölött. A két deszka szögletében politürozott íróasztal lobog aktástul, az egyik deszkan közhuszár guggol, tenyeréből szíva kurta pipáját, a másikon káplárja terül el bágyadtan s farkaszemet néz a sistergő áldással. Még arrébb a találmánvok találmánya. Világoskékre festett puhafaágy áll az *út szélén*, benne takaró alatt emberi vonalak. Az ágy mellett *fadézsában* néhány székláb és ruhafogas ég vidoran. Biztos, hogy tíz perc múlva tüzet fog az ágy is. Sejtheti lakója is, de'jzs, ráér otthagyni akkorára, addig melegít . . .

Végre, nagy nehezen beérek a városba, a tisztí menázsiba. Benyitok a szobába; két hosszúkás asztal áll egymás mellett, mindegyiken egy båtortalan petróleumlámpa. Az egyik asztalnál nyolc-tíz tiszt költi el szóltlanul sovány vacsoráját. A másikinál az asztalfőn a parancsnok ül, tányérját eltolta magától, fejét tenyerébe támasztva néz mereven maga elé. Kétoldalt üres a hely még, tisztjei a szomszéd szobában rendelkeznek, lejobb ordonánc-tisztek ülnek s nagyon halkán folyik köztük a szó.

Nyomott a hangulat, amit nem értek, hiszen kitünően állunk. Felvilágosítanak azonnal. *Nadwornán* túl most van a döntő összecsapás, még nem jött hír. Most azonban nyílik a szomszéd szoba ajtaja, egy tiszt a parancsnokhoz siet, félhangon jelent, a generális úrnak felvidul ábrázata s anélkül, hogy csak valaki szólt volna egy felvilágosító szót is, a siralomházból virágos jókedvű tanya lett, bor került az asztalokra,

mindenki kicsattanó jókedvű s egymásnak adják tovább a hírt: Nadwornán jóval túl kergette az ellenséget tüzérségünk, *Mjelniken* már mi állunk. Aztán még valami: most jött az értesítés, reggel *jönnek a huszárok!*

S azontúl az egész zümmögő beszélgetésből csak a „huszár“ szó hallatszik ki. S amikor kevéssel utóbb kilépek a hideg éjszakába, a kukta, ordonáncok, sofförök, a báméskodó falunépe, mindenki a holnapi huszároknak örül . . .

Kora reggel tényleg „jötték a huszárok“. A gögös huszárok.

Mert gögösek, az szent igaz. Csak rá kell nézni a karcsú, finom képű tisztjükre, milyen büszkén néz el az utca népének fejei fölött. Az őrmester, aki úgy tesz, mintha csak a vergóniájával törődne, pedig balszemével a riktungra, a jobbikkal a járókelőkre sandít, tátja-e száját a sok cibil? A káplár szó nélkül végigsimogatta a mellette elbaktató fitos orrú, szőke huzulmenyecske orcáját, mint hogyha ez neki kijárna, akár a lénung. Az egyik közvitéztől kérdem: hányasok?

Lassan, méltóságteljesen kiveszi a fogai közül a meggyfeszopókát, amelyben *börcibart* szí, végigsimogatja szárával

A delatyni főutca

görbe bajszát kétoldalt, mintha szóba fogna, aztán megint csak visszadugja. Meggondolhatta magát, hogy minek a sok szó? Csak úgy, a jobb keze hüvelykujját vágja ki maga elé s rá se pislant. Ez alighanem azt teszi, hogy *egy* huszár!

— Jól húzzátok ki magatokat, — mondok két hátulsó regrutának, — ott a sarkon mozis áll és felveszi a képetek!

Hallja a szót a káplár leghátul:

— Mosis? Az köll nekünk éppen, meg a Deákné glancos keféje?

S mennek a maguk útján előre gyönyörűen, férfiasan tréfálkozva a halállal is és készen arra, hogy drága huszárög-jükért ezerszeresen megfizessenek a vérük hullásával. És amint most a napsugaras, csillámló országútján olyan kétségbevonhatlan fölénnyel, olyan mosolygó elszántsággal indulnak a nagy bizonytalanba, talán ezredszer érzem, hogy nincs szomorúbb dolog a háborúnál, de először, hogy nincsen szebb annál, amikor gögös a huszár.

Orosz világ Kolomeában

Két napi harc után február 17-ikén visszafoglaltuk Kolomeát, ezt a bukovinai nagy várost, amely öt hónapig nyögte az orosz jármot.

Amikor beértünk a fellobogózott, örömittas városba, özszeültem odavalósi emberekkel és elmondattam velük az öthónapos orosz pünkösdi királyság szomorú históriáját egészen a szökésükig, vagyis a tegnapi napig.

1914. szeptember 15-én támadták meg az oroszok a várost, egy ezredük lehetett körülbelül. A helyőrség kétszáz helybeli népfelkelőből, s még vagy százhusz főnyi fegyveres erőből állott. A mariahilfi (Kolomea elővárosa) plébános hiába könyörgött, adják át a sokkal erősebb ellenségnek vérontás nélkül a várost, a népfelkelők hallani sem akartak a dologról s így csak kemény tusa után juthatott be az ellenség. Délután négy óra tájban jelent meg a városban az első kozákpattall s egyenesen a városháza elé lovagolt, a tisztjük a polgármestert kereste. Az ezredes a város bejáratánál vár, a polgármester küldöttséggel jöjjön ünnepélyesen átadni a várost.

A polgármester már korábban Bécsbe utazott az irattárral és nagyobb községi értékekkel. Egy *Kropaczek* nevű városatyja vezette a hivatalt s a felszólításra maga mellé ültette egy

kocsiba egyik alkalmazottját, a bakra egy szolgát fehér zászlóval s a kozákok kíséretében kihajtatott a város elé. Útközben egy ismerőse tanácsára sőt és kenyeret is vett magához s tiszteletteljesen átnyújtotta *Sechin* ezredesnek, a megszálló csapat parancsnokának, ki lóháton várta. Átvette a sőt, megcsókolta a kenyeret és keresztet vetett.

— Hát a város kulcsai? — kérdezte.

— Nincsenek kulcsaink — felelte meglepetve a kívánságtól a városatya — városunk nyitva áll.

Az ezredes azonban nem tágitott s be kellett küldeni a szolgát a városba a kulcsokért. Hozott is nagy sietve néhány pincekulcsot. Az ezredes zsebetette, de fejét rázta, lászott, hogy a megoldással nincs megelégedve.

Ezután ünnepélyesen bevonult. Öt óraker behívatta magához Kropaczekeket, tudtára adta, hogy megtette polgármesterré s így folytatta:

— Nagyon szép, nagyon jó itt minden, de nekem biztosíték kell arra nézve, hogy a lakosság békésen fog viselkedni.

Hadi kutyák a Kárpátokban

Ezért óvadékat követelek, százezer koronát, amelyet holnap reggel nyolc órakor veszek át. Ha nem lesz meg, fölgújítatom a várost.

Hiába könyörgött a polgármester, hogy a gazdag polgárok már régebben elhagyták a várost, csak a szegényebbek maradtak itt, azután meg este van már s reggelig kevés az idő. Egy krajcárral se kevesebb, egy minutával se több. Ha nincs készpénz, jó lesz más is, ékszerek, arany, ezüst.

A parancsot a jelenvolt tehetősebb zsidók is hallották. Összehordták, ami csak volt. Nyolc óráig volt hatvanezer korona, ebből huszonnézezer készpénzben, reggelre a járási számvevő negyvenezer korona értékű köllevelet ígért. Abba maradt a gyűjtés reggelig. Éjjel ordonánc jött a polgármesterért, hivatja az ezredes, már várja régen. Kropaczek elsiet hozzá s mentegetődzik.

— Hol járt eddig?

— Gyűjtöm a kauciót.

— Mennyi van már?

— Hatvanezer, remélem, reggelre meglesz a többi is.

— No, ez derék. Látom, hogy nincs mit tartanom a polgároktól, ha úgy sietnek a kaucióval. Elengedem tehát, adja vissza a pénzüket.

Persze volt öröm a városban s a ravasz polgármester, hogy az ezredes még jobban kedvre hangolja, egy kulcsot bearanyozott, bársony vánkost készíttetett hozzá s másnap reggel ünnepélyesen átadta beszéd kíséretében, amelyben a lakosok vagyoni- és személybiztonságát jóindulatába ajánlta. Az ezredes alig tudott hova lenni örömében, csak még arra kérte Kropaczeket, foglalja mondókáját *írásba* s adja át neki emlékül szép *kötésben*, a fedőlapon a *város címerével*. Azután pedig tegye be az *írásba*, hogy ez *ugyanaz* a kulcs, amelyet annak idején az osztrák *császárnak* nyújtottak át . . .

Harmadnap újabb kívánsága volt az ezredes úrnak. Szenvedélyes gyűjtő s éhajtana egy-két szép régi fegyvert. A polgármester hiába szabadkozott, hogy nincs.

— Nohát, majd küldök egy pár kozákot, azok majd csak találhatnak.

Persze, hogy másnapra már volt egynéhány fringia.

Ezalatt a kozákok, noha tilos volt a városba jönni, javában fosztogattak. A járókelőknek egyszerűen kivették a mel-

lényzsebükből az órát. Akinek volt esze, hogy a nadrágja hátulsó zsebében hordja, megmenekült, mert Oroszországban úgy látszik, nem ismerik még a hátulsó zseb üdvös intézményét. Legyakoribb és legkedveltebb szokásuk volt a prémes bunda tréfája. Hosszú prémes bundában sétál a zsidó. Megállítja a kozák és simogatja a prémgallért.

— Te, jевrej, mit fizetsz ezért a bundáért?

— Mit fizetek? Hisz az enyém!

— Ne kérdezzess sokat. Mit fizetsz?

— Hogy mit fizetek? Semmit sem fizetek!

— Semmit? Hát csak ide vele. Majd meglátod, hogy más fizet

Ha pedig megváltotta a bundáját az egyiktől, a sarkon jött a második s kezdődött a tréfa elülről.

Ha panaszra ment a polgármester, az ezredes vizsgálatot indított, sőt a kisebb lopásokat és károkat ötven-hatvan korona erejéig meg is térítette. Ha a kár nagyobb volt, hamarosan végezett:

— Eredj a császároddhoz, az megfizeti!

Azt is megengedte, hogy a napi közkiadások fedezhetősére fogyasztási adót vessen ki a város naftára és parafinra, mázsánként két koronát. Ellenben ő maga megátalkodott tolvaj volt.

Elhívta a polgármestert s elkísértette magát vele az összes lezárt katonatiszti lakásokba s azon ürügy alatt, hogy katonai írományok után kutat, elvitt mindent, aminek csak hasznát vehette. Koffereket, csizmát, toilette-készleteket, gramofont. Maga vitte le kocsijába.

Néhány hétig aránylag békesség volt. Egy napon megint elhívatta a polgármestert Sechin:

— A zsidók nem akarják beváltani a rubeleket (három korona harminchárom fillér kényszerárfolyammal), azután nagyon jár a szájuk. Egész nap a Ryneken sülkéreznek és mindenféle vészhiért hazudoznak. Hogy erről leszoktassam őket, százezer korona óvadékot fognak fizetni. Hívjon ide húsz zsidót.

Mikor együtt volt a húsz zsidó, kihirdette, hogy amíg a pénz előkerül, tizet lecsukat. A zsidók maguk választották ki a tizet, a többi ezalatt pénzért ment. Estig hatvanezer korona volt készpénzben, hétezer korona értékű sorsjegy, a többi ezüst-

edényben, gyertyatartókban stb. A pénzt zsebrevágta az ezre-
des, az ezüstöt eltette, a sorsjegyekről pedig megkérdezte, mit
érnek? Megmondták, hogy hétezer koronát.

— Akkor eladom a városi pénztárnak ennyiért. Tessék ki-
fizetni azonnal.

A dohánytözsdéket kifosztogatta s a dohányt maga árulta
drága pénzen.

Október 26-ikán még rosszabbra fordult a helyzet. Sechin
ezredest elhívták s helyébe *Zahorszki* főkormányzó jött s még
az éjszaka nagy zavarok voltak a városban, különösen a zsidó-
kat hántalmazták. Verték ütötték, az embereket az utcán, fel-
törték minden boltot. A polgármester panaszára a főkor-
mányzó nagyon röstelkedett, de azzal mentegetődzött, hogy ha
a kozákok ellen szigorúbban járna el, megbántaná ezzel ezre-
desüket, *aki neki barátja*.

Őt tisztjével lakást nézett magának, a bútort a szomszéd
szállodából hozatta el. Mikor jóval később elhagyta Kolomeát,
mindent, a szállodai holmit is *magával vitte*.

A polgári kormányzással *Swirski* városparancsnokot bízta
meg. Ez különösen a nyilvános botozást hozta divatba. Egy-
szer minden indokolás nélkül megparancsolta, hogy minden
második boltosť húzzanak deresre. Először tíz került sorra
egyszerre. Mikor az egyiktől a verés megkezdésekor az
apja búcsúzott, rászólt a kormányzó:

— Hová mégy?

— Haza, — volt a remegő válasz.

— Semmi haza. Feküdj csak le, nem fog ártani neked sem!

Igy folyt a világ egészen február 16-ikáig, amikor egy-
szerre csak kezdtek az oroszok elszállingózni a városból. Már
két napja hallatszott az ágyúszó, a város főterén rengeteg kato-
naság vonult át, eleinte nyugodtan, sorjában, később szaladva.
A város szélén malompatak fut végig, itt állt föl az utolsó
orosz üteg. A környékén kikergették a házikók földhözragadt
szegény népét az oduikból, hogy baj ne érje őket. Valójában
pedig, hogy még menekülés közben is kifoszthassák nyomorú-
ságos szobáikat.

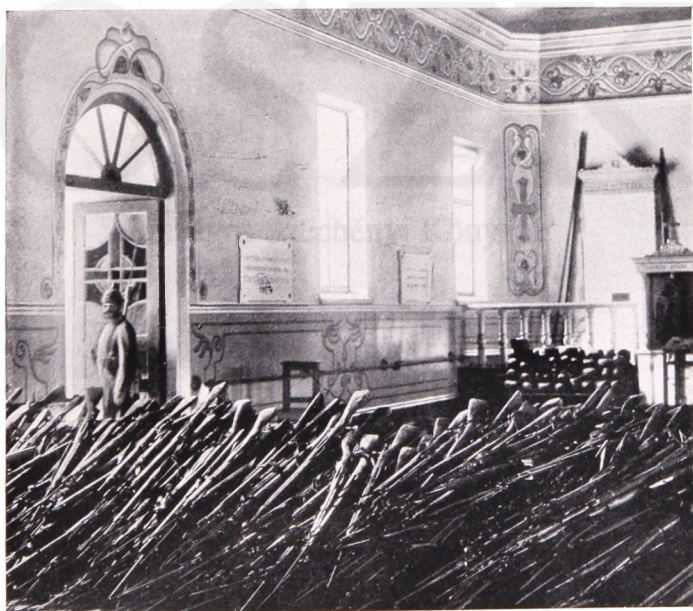
Tizenhetedikén, szerdai napon, bevonultak csapataink...

*

Ugyanaznap megszállották a bukovinai fővárost *Cser-
novitz*-ot is, s a Kolomeától és Nadvornától északra előretörő

orszokat visszaverték. Ez idő alatt Orosz-Lengyelországban és Nyugat-Galiciában inkább csak tűzérségi harcok folytak, nem nagyot változott a helyzet. A kárpáti harcokban január végétől február 20-ika tájáig 64 tisztet, 40.806 legényt, 34 gépfegyvert és 9 ágyút fogtunk el. Lassanként alább hagyott a harc itt is, az erős havazás miatt, leginkább Wyskow tájékán folyt.

Január és február hónapokban a németek szakaszán sem történt nagyobb változás. Kelet-Poroszországban heves ágyúharcok folytak, Bolimowtól északkeletre a németek kiűzték állásaikból az oroszokat, ugyanígy a Viszulától jobbra is és mindenütt lassan haladtak előre, míg február 15-ikén a Mazurítavak vidékén folyt kilenc napos csata után tönkrementek az egész 10. orosz hadsereget s elfogták 50.000 emberét és 40 ágyúját. Megszállták ezután Taurogent, Prasznyaszt, de ezt az utóbbit néhány nap múlva az orosz túlerővel szemben kénytelenek voltak feladni.

Zsákmányolt orosz fegyverek az augusztovi templomban,
a második mazuri győzelem után

Mi ezalatt főleg a Kárpátokban és *Gorlice* táján (nyugati Galiciában) iparkodtunk. Minden erővel azon voltak seregeink, hogy az utolsó orosz csapatot is kikergessék a szorosok tájkáról, hogy azután előretörhessenek északra felszabadítani a négy hónapja körülzárt Przemysl várát. Váltakozó szerencsével folytak a harcok, emberfölötti megfeszítéssel dolgoztak a mi drága embereink, de hát az orosz katonaság, ahogy elfogyott, úgy ömlött megint. Ha ma itt vertük meg, úgy, hogy alig néhány szál maradt meg belőlük, holnap már ott teremtek megint sok-sok ezrével. Ha visszakergettük az uzsoki szorosnál, ott teremtek ötszörös túlerővel a lupkwinál; Sztropkónál ma megszaladtak, holnap Mezőlaborcnál támadtak ismét. A főtörekvésük pedig az volt, hogy lenyomuljanak a Laborc völgyében, hogy így aztán két részre vágják a mi kárpáti seregeinket, s ezek egymást ne segítsék.

Szomorú világ volt ez nagyon, mert hiába tudtuk, hogy hiszen beljebb nem kerülhet az ellenség, mégis csak nagy dolog az, hogy magyar földet tapos az orosz lába.

Csapataink útban Uzsok felé

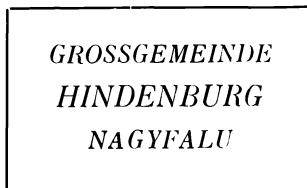
S hogy ezt megboszúlják rajtuk, úgy harcoltak fiaink, mint az oroszlanok. Ha pedig az ember elkerült közéljük, azt hitte, hogy fenékig tejfel a világjuk, olyan jó kedvvel végeztek a munkát. Néhány dolgukat ottjártamban feljegyeztem, azt hiszem, érdemes, hogy elmondjam.

Hindenburg-Nagyfalu

A 69-esek székesfehérvári fiúk, a háború elejétől úgy viselkednek, mintha valamennyien mesébe való hősök volnának. A 69-es úgy megy a csatába, mint ahogy odahaza a komoly, becsületes munkájába, úgy állja a golyót, mint odahaza a záport, amikor már árt a termésének. 69-es bakát nem kérdezik: vállalkozik-e erre vagy arra a veszedelmes útra? még meg nem történt, hogy bármitől huzódzott volna.

Ezért, hogy nagyon, de nagyon megbecsüljék a 69-es bakát, odaajándékozták az ezredet *Hindenburg*-nak, a szövetséges hadsereg hős fővezérének. Azóta a székesfehérvári 69-es baka egyszerűen *Hindenburg-baka*.

Egy oroszországi falutól jó néhány kilométerre állottak ezidőszerint a *Hindenburg*-bakák. A közelben erdő van, vagy három kilométerre a tűzvonal mögött. Ebben az erdőben, úgy ahogy, meggyalult faágakból, fatörzsekből házikókat építettek tisztjeiknek és maguknak, már mint azoknak, akik felváltáskor elhagyhatják pihenőre a svarmléniát. Egyik házikó épült a másik után, kicsi, alacsony, kedves; valamennyiben „svarmofen“ melegítő kis kályha. Lasan-lassan kis kunyhó-város épült ki s mire elkészült az első utca, színes oszlopon nagy tábla került a végére:

Hindenburg-Nagyfalu minden egyes kis barátságos házikójában magyar szó hangzik. Mindegyik házikón rajta van ezredestől lefelé mindegyik *Hindenburg*-bakának a kezenyoma.

A Hindenburg-nagyfalusi telekkönyv. A lapján mindegyik házikó ő felsége a magyar király nevére van bejegyezve fehér papíroson zöld fenyőgallyal, pirosan lángoló szeretettel.

Facsemetékkel, palántákkal szegélyezték minden utcáját; s ahol csak lehetett, „sétatereket“ hagytak meg, amelyeket szép vörös fővennyel körítettek. Legszebb „promenádjukat“ — de egyedül ülnek szegény fiúk padjain! — *Joachim* porosz herceg látogatása emlékére németül *Joachimsplatz*-nak nevezték el. Van *Böhm*-út, *Lüdgendorff*-utca (a divizionárius), *Felix*-utca (a brigadéros keresztnéve) és különös szeretetből *Tersztyán-szky-ier*. A kisebb sétányoknak női neveket adtak: Iluska-tér, Eliz-tér, Sári-tér stb.

Van a városkának olyan pontja is, amelyen olyan házikó van, amilyen otthon az udvar végiben szokott lenni. Ezt meg *Nikolajevics* orosz fővezérről nevezték el.

Tréfa, tréfa. De ágyúszó mellett.

Német „honvéd-gránátos“

Valamikor régen nem nagyon kedvelte a magyar a németet. Mert hiszen még nem rég ezzel biztatta az őrmester a fiúkat:

— Aztán fiúk, szedjétek össze magatokat. Mert ha kiüt a háború, először a kutya muszkának megyünk, ha ezzel végeztünk — neki a nimetnek ő. m. a f . . .

Mást jelent a „német“ a magyar katonának azóta, hogy német és magyar odakünn a tűzvonalba szeretetben akadtak egymásra.

Öröm és megindító egyszerre elnézni, amikor valahol odakünn, fedezék mögött, összekerül magyar katona a némettel. Egymás szavát persze nem értik, szinte gügyögnek, csak hogy valami beszélgetésfélével próbálkozzanak, egymás hátát, vállát karolgatják, veregetik s végül egy és ugyanazon módra öntik ki a szívük: a kulacsukat kínálgatják egymásnak.

Itt bizony a becsületesek, a bátrak találta egymásra. Egyszer egy német unteroffiziert, akinek csapata magyar honvédekkel került össze, megkérdeztem, milyenek a magyarok?

— Ah, Herr, das sind taktfeste Kerle! (Hej, uram, kemény legények azok!)

Frigyes főherceg kint járt a fronton s meglátogatta állásukban a csapatokat. Automobilon utazott kíséretével s parancsára elmaradtak a különben szokásos ünnepi előkészületek, hogy annál több idő jusson a legénység meglátogatásának. A főherceg tábornagy X-ben is végigjárta a fedezékeket, árkokat s egy pihenő honvédgyalogszakaszhoz ért, amely a fenséges úr érkezésére feszesen sorakozott. Végig lépett a fronton a tábornagy, látszott rajta, hogy meg van elégedve a fiúk kiállításával, amikor egyszerre csak a szakasz balszárnyához érve, meglepetten felkiáltott:

— Hát ez mi?

A sor szélén egy öles német gránátos feszítette mellét büszkén.

— Hát ez hogy került ide?

Hát bizony históriája volt a német gránátosnak. A limanowai csatában küzdött csapatával ő is, meg is sebesült, tizenkét óráig feküdt az azóta híressé vált nyírfaerdő szélén. Mikor tizenkét óra múlva feltápáskodott, vérző térdsebét úgy ahogy bepólyázta és elindult, hogy megkeresse ezredét. Két nap, két éjszaka bolyongott étlen, szomjan, lázasan, sántán, amíg szerencséjére Sandec irányában haladva, magyar honvédszászlóaljra akadt. Előírás szerint jelentkezett mint „Zersprengter“ és egyelőre természetesen ott teljesített szolgálatot.

Ez az „egyelőre“ annyira elhúzódott, hogy immár harmadik hónapja harcol honvédsorban a német göliát, sőt már vitézségi érem feszül gránátoskabátján. Itt szerezte, mint az egész szakasznak legderékabb, leglelkesebb „honvéd“-je. Mindenki szereti, mindenki becézi a derék pommerni fiút, aki két fejjel magasabb társainál. Ez az egyetlen dolog, amit a kamerádok rossz néven vesznek tőle.

A főherceg megszólította, megdicsérte vitézségeért s megkérdezte, meg van-e sorsával elégedve?

Végigfutott széles, csontos arcán a jó pommerni mosoly s nagyon kevés szertartással felelte:

— Na und ob! (De meg ám!)

S a „Ruht!“ (Pihenj) után makrapipájára gyujtott, jó magyarira módra letiporta hüvelykével a lassan parazsló töltést s két lábára terpeszkedve odaállt a többi közé meghányi-vetni — saját külön magyarságával — a világ sorát az első német „*honvédgrenadier*“.

Unsinn József

Aki ezeket a sorokat elolvassa, annak a háború sok hőse között elől fog állni *Unsinn* József privátdiner.

A Lublin alatti harcok folyamán elmaradt gazdája mellől. Nagyon sokáig kereste, nem tudott belenyugodni a látszólag változhatatlanba. Végre megtudta, hogy Krasnik előtt esett el a főhadnagy úr. *Unsinn* József elvándorolt odáig s az egymás mellé sorakoztatott holttestek között meg is találta azt, akit keresett.

Letérdelt mellé, a szívére hajtotta bozontos privátdineri fejét és . . .

És úgy tetszett, mintha a testben még volna élet, mintha még dobogna a szív.

Reménykedés és kétség között órák múltak. A legény mindent megkísérelt, hogy élessze a halottat. Reggeltől estig fáradt, reszketett körülötte. Estére pedig kocsit szerzett s elvitte gazdáját Rozwadowra, az első orvosi segélyállomásra. Idáig már határozott életjelek mutatkoztak. A főhadnagy nem volt halott, csak — majdnem.

A főhadnagy innét már kórházba került, *Unsinn* József pedig a mi szívünkbe.

Mégse *Unsinn* Józseffel végzem a kis történetet. Mélyen meghajlok a gazdája előtt, akinek, sajnos, még nem tudom a nevét. Nagy tisztelettel és szeretettel köszöntöm őt. Egész ember lehet, akit szolgálja így szeret.

Papjaink a fronton

Az egyik vasúti állomás kis söntésében ültem valamelyik nap útközben, amikor befutott a vonat. Jönnek be a szélviharos világból a didergő, éhes emberek, szedik le magukról a bundát, hósapkát, fülvédőt, kendőt, botost. Csupa karcosú, jóképű fiatal ember. Valamennyi közül okos, szelíd, beretvált képével az egyik tűnik fel, sötét bluzban, — gallérján a csillagot a háború óta forsrifto selyemkendő takarja el — sötét lovagló nadrágban, sárga bagaria csizmában. Asztalomhoz került. Közvetlen mellém. Bemutatkozott:

— *Folba János, divízió-plébános.*

Első pillanatban, megvallom, kissé meghökkenem. Nem ilyenek szoktam meg eddig papjaink külső megjelenését. De

aztán mégis csak eszembe jutott, hogy egy lovas divízió plebánosa nem igen teljesítheti szolgálatát, éjjel-nappal, feneketlen úton, hófúvásokon átal, hol a front mögött, hol legelől a lövészárkokban, hol kocsin, hol lóháton, hol gyalog — a megszokott tiszteletre méltó reverenciájában. És már nemcsak megbarátkoztam a jelenséggel, de mindenképpen jól esett látnom, hogy a pásztor nyáját tudja követni — minden körülmény között, még pedig bátran, lelkesen és okosan alkalmazkodva a bizony-bizony szokatlan és terhes helyzethez.

Minden ezredhez van beosztva egy-egy tábori lelkész, a legénység többségének vallásából. A divíziónál már mindegyik felekezetnek van lelkésze s ide van beosztva a *divízió-plebános*, valamennyinek felette. A divízió-plebánosok felett áll az illető hadsereg *tábori főpapja* (csak katolikus lehet) s ezek felett a *tábori püspök*.

Milyen a tábori szolgálat? Itt átadom a szót szeretetreméltó társamnak:

-- Ha nem volna igaz, inkább hallgatnék róla, így azonban örömmel és büszkeséggel mondhatom, hogy hivatásunk

Tábori mise

teljesítésénél úgy felülről, mint alulról a legmesszebbmenő támogatásban részesülünk. A harc vonal nem hálás vidéke a „szabadgondolkodás“-nak. Nagyon közel vannak itt a „legszabadabb szelleműek“ is az Úrhoz. Ez természetes és lélekemelő egyaránt. Nem csúfolódik itt a szabadszájú, és nem mosolyog a hitellen.

Hivatalos funkcióink között az első az istentisztelet meg tartása. (A nem hivatalosokról most nem szólok.) Persze, csak „wenn die taktische Verhältnisse es erlauben“, ha a taktikai helyzet megengedi, magyarul: ha biztosítva van egy szabad óránk. Sajnos, ez nincs gyakran. S így meg kell elégednem azzal, hogy ahányszor menetközben pihenő csapatra akadok, rövid beszéddel bátorítsak, buzdítsak. Ki sem mondhatom, milyen szeretettel, áhitattal hallgatnak.

– Karácsony napján reggeltől estig tűzben állt az egész divízió. Éjszakára nyomorúságos kis faluba érkezünk, amelynek harmincnégy házába négy huszárezred és egy tüzérvízió szállásolta el magát. Szereztünk egy apró karácsonyfát, kerítettünk reá néhány gyertyácskát, s felakasztottuk az istálló

Tábori lelkész beteg katonákat gyóntat

mestergerendájára. Ott énekeltük el alatta: Mennyből az angyal . . .

— Szakadatlan ágyúdörgés közepette s a bekerítés veszedelmében . . .

— Kilenc órakor este jutottunk aznap az első falathoz. Éjjélkor misézni akartam, magam nem ehettem. Hogy misézhessek, el kellett hoznom a szomszédból — tizenkét kilométernyiről — a szükséges felszerelést. Valláskülönbség nélkül körülállt az egész tábor. És beszélhettem a Szentlélekről, aki Pünkösd napján is süvítő szélben és viharban szállta meg az apostolokat s a csüggeteg nyájba reményt és kitartást öntött . . .

— Valójában nem szorultak a mi embereink buzdításra. Annak idején Csurovánál kaptunk erősítésül honvéd gyalogost, 380-an voltak s lassankint lepadtak 60-ra. Ez a 60 legény egyszer egy egész ezredet mentett meg, amelyet éjjel támadt meg az ellenség. Mind a két tisztjük megsebesült, az egyik, Hegedüs nagykanizsai ügyvéd a nyolcadik sebét kapta.

— A lelkész dolga a halottak és sírok beszentelésén kívül az anyakönyvi törzskönyvezés, a személyazonosságok megállapítása, amely sok esetben a kis törzskönyvi lapocska híjján csak feltevés útján történhetik meg. Azonkívül külön tervrajzokat készítünk az elesettek sírhelyéről, amelyeket elküldünk a családnak, hogy majd békeidőben feltalálhassák s elhozhassák halottaikat. December 12-ike és 13-ika között temettük el Moszana-Dolnán *Kovácsfy* főhadnagyot, Tymbarkon *Muhr* ezredest, *Fejér Elko*, *Hartmann*, *Szántay*, *Takács*, *Bernolák* huszárkapitányokat, *Mohr*, *Bauer* huszárhadnagyokat és báró *Kazy* huszárkadétot. *Fiáth* Béláról tudtam, hogy Alt-Sandecben fekszik s ezért mikor ez a városka átmenetileg kezünkbe került, el akartam hozni onnét. A városba érve egy koporsóval elindultam a temető felé, a „jedan wengerski huszarski kapetan” sírját volt aki megmutassa, de éppen mikor munkához fogtunk, kezdte az orosz támadását a rét felől s így menekül-nöm kellett. A sír fekvéséről tervrajzot készítettem, el is küldtem özvegy édes anyjának, ki azóta meg is látogatta már hős fia nyugóhelyét . . .

*

Nagy mozgolódás, indul az egyik vonat, fölfelé a harctérre. Összeülelkeznek a vitézek, elfojtva zokog néhány fiatal asszony, akik még itt maradtunk, szeretettel nézünk utánuk.

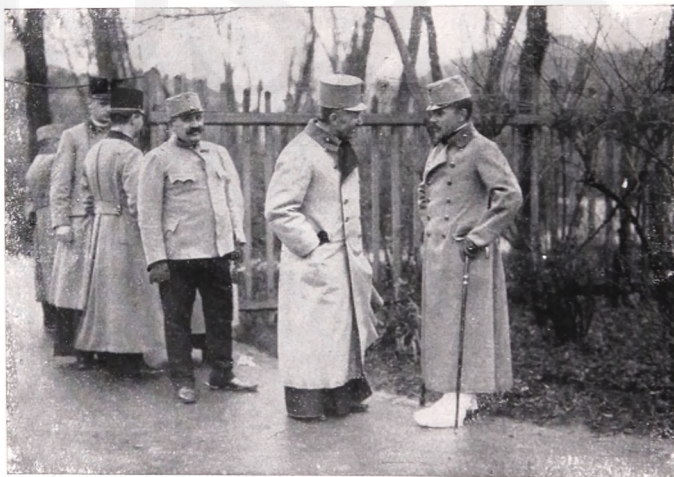
Az én papom is rövidesen, katonásan elbucsuzott, ment a regiment után.

-- Tudja-e, hogy ez a fene papocska snájdig ember? — szólít meg most egy szőke huszártiszt — elmondta az okulicei kalandját?

— Nem mondta biz az — felelek.

-- Pedig érdemes volna följegyezni. Okulice előtt elmaradt a divíziójától, mert kirándult nem messzire valami nagyon érdekes régi kolostorhoz. Mire visszajött, már senkit sem talált, szekéren nagy sietve Okulice községben érte utól a trén leghátulját. Alig van itt, jelentik, hogy az úton egy kozák patrull közeledik, mögötte kétszáz lépésnyire nagyobb csapat. Tiszt egy se volt a mieink között, fogja magát a főtisztelendő úr, összeszedi a fegyverfoghatókat, tizenegy puskájuk volt, elállják két oldalt a kozákpatrull útját, az egyiket súlyosan, a másikat könnyebben megsebesítik, mind a kettőt elfogják. Ezalatt a hátulso csapat a nagy lövöldözésre megugrott . . .

-- Ilven ember a papocska . . .

Bielik Imre tábori püspök egy sebesült századost vigasztal
a XVI-os helyőrségi kórházban

A stary-saci Klarissák

Agyonfázva-rázva érkezünk be egy nagyon csunya, esős napon a stary-saci (ó-sandeci) Rynek-re, s ahogy voltunk, csatakosan, lucskosan elindultunk a kvértélykészítő hadnagy keresésére. Nem kellett nekünk se étel, se ital, csak valami ágyféle, amibe bele lehessen dőlni nyakig. Hosszú kereséssel rá is akadtunk a hadnagy úrra a zárda udvarán. Gyönyörű kvártélyt készített a zárdaiskola egyik földszintes, ablaktalan, nedves tantermében, ahová odahajított vagy húsz köteg ázott szalmát fekvőhelyül.

Rendes háborús körülmények közt ez az elhelyezkedés még nem aggasztott volna, mert hisz tapasztalatból tudtuk, hogy más az a kvártély, amelyet a hadnagy úr, és más az, amelyet magunk keresünk magunknak. De az eset itt súlyos volt, mert ekkor még nem szoktuk volt meg a sanyarú kvártélyok esélyeit, főleg pedig, mert a városkában, amelyet e pillanatban mindenféle katonaság jóformán elárasztott, schol egy szobácskát drága pénzen sem lehetett kapni.

S így néhány eredménytelen kísérlet után megint csak ott álltunk a zárda udvarán és farkasszemét néztünk nedves szalmánkkal. Ahogy lassan, de biztosan áztatott bőrig a havas októberi eső s libasorban próbáltuk az eresz alatt egy kis járkálással ébreszteni a huszonnégy órás szekérrázás által megémbereedett tagjainkat, szánalmas egy csoportfelvétel anyagát szolgáltatottuk. A patkóalakú háztömb szemközti, túlsó oldalán egy filagória-féle faházikóban néhány kedves testvér szorgalmatoskodott egy-két fabütor körül, s az volt az érzésem, hogy puha szívük alighanem megesett azon a szomorú látványosságon, amit csuromvíz hadifelkészültségünkben nyújtottunk. Hosszúszakállas s eléggé inséges külsejű aggastyán állt mellettük és segített valamieskét. Most megint inkább csak megéreztem, mint meghallottam, hogy szólnak a kedves testvérek az öregnek valamit mirólunk, biztatják valamire s csakugyan elindul gyenge tipegő lépteivel a pátriárka a süppedékes udvaron keresztül a mi ereszünk alá s kalaplevéve üdvözl.

— Az urak offizierek? — szólit meg lengyeles akcentussal németül.

— Haditudósítók vagyunk, Kriegsberichterstatter; ujságírók; akik itt állunk éppen: magyar újságírók.

Az öreg a fejét rázta, nedves szemével hol reánk nézett, hol a szoba barnás szalmájára, aztán megint csak rázta a fejét.

— És aztán itt fognak lakni?

— Ha csak valami jó lélek meg nem könyörül rajtunk, itt bizony.

Az öreg most lopva átpislantott oda, ahonnét eljött hozzánk s ahol a kedves testvérek látható érdeklődéssel várták eljárása eredményét.

— A katonaság számára kérték a helyiséget, sok-sok katonára számára, persze ennél jobbat nem tudtak itt adni, mert ami kevés fölös szoba meg bútor volt, azt már néhány napja menekültek kapták. De ha az urak csak hárman vannak és...

— Folytassa, drága öreg úr, az Isten megáldja.

— . . . és bizonyára csendesen viselkednek, azt hiszem, a kegyes jószívű zárdafőnöknő bizonyosan segítene az urakon, ha megkérjük.

Hiszen gondolni gondoltam erre az első pillanatban magam is. De nem akartam a mi nyomoruságunkba belevonni ennek a szent helynek csendes lakóit s félttem attól is, hogy ha a mi eljárásunk sikerrel jár, úgy folyton molsztálni fogják mások is a kedves testvéreket. Miután azonban az öreg szavaiból kivehettem, hogy jóformán megbízásból beszél, két kollégám is nógatott s magamnak is káprázott a szemem egy csendes tiszta szobácska délibábos képétől, átevic-kéltem az öreggel együtt az udvar túlsó oldalára s a jóságos képű nénikéktől megkérdeztem, beszélhetnék-e a főnöknővel?

Hogyne, hogyne s már tuszkoltak is beljebb a hófehér folyosóra s onnét a sarki szobába, a fogadóterembe, leültettek egy karosszékre olyan szeretettel, mintha én árasztottam volna el valamennyiüket minden elképzelhető jóval s alig maradtam magamra néhány percig, már meg is lebbent a vasrács mögött a fekete függöny, s megpillanthattam a szoba félhomályában a főnöknő tiszteletgerjesztő fehér arcát, amelyből megindító jóságú szempár árasztotta el melegével a szívemet.

Be sem várta, hogy elmondjam kérésemet, tudott ő már mindent. Van az emeleten egy szobácska, menekültek laktak benne, ma üresedett meg. Három ágyat, egy asztalt, három széket és egy lámpát adhat, sajnos több nincs. Ha talán ételre-italra volna szükségünk . . .

Megnyugtattam, hogy azzal el vagyunk látva, csak éppen a kis szoba kellene, amelyért kimondhatatlan hálások vagyunk és leszünk a zárda nemeslelkű főnöknőjének.

— Ó hiszen, bár csak többet nyújthatnánk, hiszen olyan nagy a nyomorúság, mindez oly szomorú . . .

Amikor búcsúztam, az eddiginél is valamivel halkabb hangon kérdezte:

— Ön tehát újságíró?

Igenlő válaszomra kissé zavartan és megválogatva szavait:

— És . . . melyik lapnak . . . dolgozik?

— Lapomat, kedves testvér főnöknő, aligha ismeri, mert magyar lap. „Alkotmány“-nak hívják, a magyar néppárt lapja.

— Óh igen, tudom már, köszönöm nagyon . . .

S egy óra múlva két társammal együtt barátságos kis szobában helyeztük el cók-mókunkat, hófehér ágynemű ígért zavartalan éjszakai nyugodalmat s a nagy váratlan örömről az egyik kolléga az első félórában százszor is elismételte:

— Nekem beszéljen valaki a szekularizációról!

*

A Klarissák kolostorát a XIII-ik században alapította *Szent Kinga*, Boreszláv lengyel király hitvese, s alapítója után Szent Kinga kolostorának is hívják. Gót stílusú temploma országszerte híres, s a Klarissák nemcsak a városkának, de a messze vidéknek áldott jötevői. Abban az időben, amikor szent falai közt vendégszerető hajlékot találtunk, a háborúnak még csak szele ért el idáig, távolabb falvak óvatos lakói kezdtek idemenekülni az orosz veszedelem elől, amelynek azonban akkor még mi alapja sem volt. A szegény menekülők elhelyezése, étellemezése, vigasztalása nagyjából a kedves Klarissák gyenge vállára nehezedett s a városban úgy beszélt róluk mindenki, mint a jóságos ég angyalairól.

Hetek multak, közben átadtuk barátságos hajlékunkat síró-rívó asszonyoknak, aztán egy éjszaka hirtelen kellett eltávoznunk a városból, még csak el sem búcsúzhattunk jötevőinktől. S hetekig, hónapokig egymás közt hárman, akik ott laktunk, akárhányszor elérzékenyedtünk a drága jó Klarissák felett, akiknél most bizony oroszok tanyáznak. Aztán jött a limanovai ütközet s három nappal a nagy csata után boldogan siettünk át a sary-saci hídon, hogy a felsza-

badult városban legelőször is kedves Klarissáinkat meg-
szoktuk meg.

Már az utcáról is szomorú képet mutatott a zárda épülete. Tetőzetében három óriási lyuk tátongott: három *volltreffer*. Igaz, megtudtuk azóta, hogy emberi életben kárt nem okozott egyik sem, de én Istenem, elképzelni is rettenetes, micsoda riadalmat okozhatott galambszívű lakói közt. És aztán ott a híres gyönyörűséges harangláb, amelynek fél tetejét elvitte az ágyú s a templom hátulso falából a szentély felett feketéllő kerek úr?

Beléptünk az udvarra s liszteletteljesen megzörgettük a lakóház kapuját. Jó ideig nem jelentkezett senki, már-már azt hittük, lakatlan a ház. Egy kadétocska türelmetlenül kocogtatta kardhüvelyét a kapu küszöbén. Egyikünk csititgatta.

— Ejh mit. Hiszen mi védelmeztük, mi szabadítottuk fel őket.

— Ami ezt illeti, — szólalt meg a csitító hang, — kedves kadét úr, ön is, én is, édes kevés vért ontottunk éretünk.

Végre lassan, félösen kinyílt a kapu, egy öreg anyóka lépett ki rajta a templom kulcsával. Kérdő szavunkat nem értette meg s szótlán a templom főbejárata felé vezetett. Szótlán követtük mi is, s beléptünk Szent Kinga gyönyörű templomába. Előttünk a mesés presbyterium, amely még a szent alapító idejéből származik, jobbról Szent Kinga kápolnája ritka szépségű kovácsolt vasrácsával. Csupa művészi kép, az ó-lengyel művészet csupa értékes szoborműve mindenfelé. Három fekete-márvány oltára, egyikén kis ezüst koporsóban Szent Kinga reliquiái. A szószék ébenfából, barokkstylü reliefekkel, amelyek a Genesis könyvéből ábrázolnak jeleneteket. A szobrászatnak mesterműve a halódó Krisztus a kereszten. Szent Kingának kápolnává alakított cellája, amelyben lakott, egy kelyhe, egy szikladarab lépte nyomával. A sötétségben, amelyet csak a templom falában ágyú által ütött résen furakodó késő délutáni világosság enyhít némiképpen, most a főhajó jobboldalán meglátjuk azt a vasból kovácsolt rácskaput, a templom díszét, amely az apácák kórusához vezet. És ugyancsak pillanatban szólal meg csendes, egyhangú, majdnem inkább csak sejtéses ritmusában a rácson túl a stary-saci Klarissák imája . . .

Elülünk a sötétben jó ideig. Már csak a körvonalait sem

láttuk többé a falak festményeinek, amelyek mind a szent alapító életére vonatkoznak. Világi észjárásunkkal befutottuk azokat a mértföldeket, amelyek a mi lelkünk világát az ágyúszavas napokban a mellettünk imádkozó szentéletű lényektől választja el. Méltatlanok voltunk a helyhez, amely befogadott mert irigykedtünk. Irigyeltük a tisztákat, szeplőteleneket, nyugalmasakat, lelkük tisztaságáért, szeplőtelenségeért, nyugalmaért.

Az apácák imája nem ért véget s nekünk már csak öt percünk volt indulásig. Felkeltettük édes szendergéséből az anyókat. Kimentünk a templom elé s kérdezősködni próbáltunk az elmúlt napok részleteiről. De az anyóka csak a tetőzet és a templomfal tátongó nyílására tudott ijedt ábrázattal mutatni, majd meg a lakóház felé fordulva dadogott egyet-mást s törölgette közben siró szemét.

Csak később tudtuk meg, hogy az orosz inváziónak a Klarissák csendes otthonában nem volt semmiféle áldozata. Ezért áldja meg az Isten még az ellenséget is.

*

Az oroszok márciusban mind erősebben támadtak, így különösen a Kárpátokban Lupkow mellett, hol megritkul soraikat mindig felújították s folyton közelebb iparkodtak állásainkhoz. S míg mi nyugaton a *Nida* alsó folyásánál és Gorlice mellett szorítottuk vissza, addig ők csak a Kárpátokban igyekeztek előbbre. A lupkowi nyereg és az uzsoki szoros között és Stryj felől csak úgy döntötték a friss erősítéseket. Tudták, hogy mit tesznek. Meg akarták akadályozni minden áron, hogy seregünk a Kárpátokból északnak törjön s segítségére menjen a Przemysl várában négy hónap óta körülrárt csapatoknak. Ezt kellett meghiusítani az oroszoknak, ha török-szakad, mert hogy magyar földön nem tudott előre jutni sehogysem, odahaza Oroszországban nagyon nyugtalankodott a nép. Most, ha még Przemysl is felszabadul, kész a forradalom a cár és vezérei ellen. Tehát akármit, csak Przemysli meglegyen! így vélekedtek az oroszok.

Még sem értek volna célra, ha egy hatalmas segítőársuk nem érkezik: az *éhség*. Mert, hogy négy hónapja körül volt zárva a vár, odabenn azalatt elfogyott minden eleség, s március közepe táján napról-napra kisebb lett a porció, míg március 18-ikán elfogyott az utolsó is.

Przemysł halála

Ekkor jött a parancs: meg kell próbálni, hátha át tudják vágni magukat az éhezők a jóllakottakon, a legyőtröttek a pihenteken, a gyengék az erősökön. Mert bizony gyenge lehetett az a sereg, amelynek a fele már a kórházba dőlt, naponkint kétszáz katonáját teríti le éhség, kimerültség. Ez a sereg a „legyőtröttek, kiéhezettek, a gyengék serege“, amelyet a *lába hét óra alatt vitt el hét kilométerre, a lelke énekszóval röpitett az ellenség fel. A magyarok ziháló mellel és elbicsakló hangon nótáznak. Élükön halad, kezükben hetyke sétapálca, a két ezredes: Szakmáry és Kralicek.*

— Valamennyien *utánam*, de jaj annak, aki *előttem* ér az ellenséghez.

Ezt Szakmáry mondja, buzdít, mókázik, énekel, amíg három golyó éri gépfegyverből száját, azért megy, támad, küzköd tovább, amíg súlyos sebeivel fogságba roskad.

A roskadozó inakkal előretámolygó csapatból tízével, százával dülnek ki az útszéli árok mélyébe. Feltápáskodnak, annyira legalább, hogy félkarukkal az árok padkájára s szegény verejtékes fejükkel félkarukra támaszkodhassanak, úgy nézik, hangosnak indult suttogó szóval úgy üdvözik a boldogabbakat, akik még győzik; úgy köszöntik sapka mellett erőltlen kézzel a hátrább érkező gazdáikat, tisztjeiket . . .

18-ika és 19-ike közötti éjszakában történt a kísérlet, amely másnap délelőtt tíz órakor ért Medykától délkeletre szomorú véget.

Reggeli öt óráig védjük az erődöket! — szolt huszonkettődikén a parancs. És reggeli öt óráig végezte dolgát mindenki, mintha ez is csak olyan nap volna, mint a többi.

Öt órakor marsiroztak ki szép sorjában, kettesével, szólan a csapatok. Védett helyen gyülekeztek.

Most került a sor a robbantásra. Felrobbantani mindent, hogy ellenség kezére ne kerüljön! Erődök, védművek, sáncfalak, ágyúk, mozsarak, raktárak, fegyverek, szerszámok, állomások elpusztítására. Ezeröttszáz kilogramm ekrazit kellett ehhez. Robbantószer volt elég, de gyújtózsínór kevés. Így aztán oly kevés zsinór jutott egy-egy robbantásra, hogy halálos veszedelemmel járt a gyújtása, mert nem maradt többje három percnél a gyújtónak a menekülésre. *Ki gyújtson zsinórt?*

Przemysł átadása előtt az erődök és lőszerkészletek felrobbantásának borzalmas képe

— Alljon elő, aki önként vállalkozik!

Egyetlenegy dobbanással léptek elő a sorok. A przemysli népfelkelők az öreg ágyúk halálos ágyától indultak el újtjokra a halhatatlanság felé.

Félhatkor reggel már sűrűn szálltak az erődök füstoszlopai az égnek, csupa felkiáltójel. Most bújt ki a nap és most repült a légbé Przemysl egész félelmetes ereje. Legelőbb a 11/A. védmű robbant fel. Mihelyt észrevette a lángoszlopot az ellenség, abbahagyta arrafelé a tüzelést és nehéz útegeivel a délnyugati védműnek fordult, de itt se folytatta, mert lángba borult csakhamar ez is.

A váröv építményei után a híres harminc és felesekre került a sor. Ezeket már előzőleg a városba hozták s nehogy baj történjen, mélyen beágyazták. A mozsár száját eldugaszolták homokkal, mögéje ekrazit-töltés, azután bomba, végül puskapor került. Törmelékké robbant nemcsak csöve, de alapépítménye, váza, talapzata is.

A város lakosságát még az éjjel értesítette a parancsnokság a bekövetkezőkről s hajnalban ott szorongott az egész város a kies Tatárdombon, a közelben legmagasabban fekvő ponton. Innét meredt a sok ezer férfi- és asszonyszem az égő pokolba. Négyszáz méter magasságra szálltak a lángcsövek és a robbanások fűlsiketítő dübörgésébe beledörgött az orosz ágyúk bömbölése, gépfegyverek kattogása. Egyenként élettelen tömbbé vált mindegyik erőd. Csupa rideg fal, amelyet még létova lánygnyelvek nyaldosnak.

Kusmanek tábornok várparancsnok intézkedésére ugyanekkor a város körül az egyes romhalmokon fehér zászlós tiszt állt fel a bevonuló ellenség értesítésére, hogy a parancsnok élelem hiányában nem védheti tovább várát, örségének sorát az ellenség lovagiasságára bizza.

Átadás előtt felállították a várhegy tövében az itt őrzött kétezer foglyot, köztük egy ezredorvost és öt tisztet, kettőt olyat, aki kiváló vitézsége miatt megtarthatta kardját.

Köréjük gyűlt lassan a város népe is. Súlyos napokra tekinthettek vissza ők is. A nélkülözések őket sem kímélték meg s veszedelemben forgott az ő életük is akárhányszor. Mert míg a védősereg utóbb már csak 61-es típusú régi ágyúkkal lőtt, — a többieket hátra készítették a robbantáshoz, — addig az orosz az utolsó két napon a legmodernebb 18-as

kaliberű tarackokat szólaltatta meg. S a gránátok csak úgy hullottak a járókelő közönség közé, úgy hogy az egészségügyi csapatoknak folyton akadt dolguk az utcákon.

Háromnegyed hatkor utolsó robaja hangzott fel a pusztuló anyagnak, amely még egy órája ellen tudott állani minden emberi erőnek. Az utolsó percig hűséggel védelmezte magyar, osztrák, tiroli, lengyel . . .

A magyarok? Hősök voltak valamennyien, akiket a sors együvé vezérelt, hogy a jövő évszázadok nemzetiségeit buzdítsa. Sohase feledkezzünk meg azokról a magyarokról, akiket szomorú útjukon *dobszó* nem kísért. Mire hazajönnek, ha a jó Isten segít s egy kicsit az emberek is, idehaza se hallják meg többet kis pitvaros házuk felett.

*

Ezalatt a Kárpátokban nem állt el a harc; különösen a Laborcévtől délre, a Laborc két oldalán dült nagy erővel március 27-ikéig, amikor is egy kicsit elcsendesedett, de három

Fedezékásás

nap mulva már új erővel tört ki megint. Még pedig a lupkovi nyereg és az uzsoki hágó között, ahol a Przemysl alól eljött oroszok is harcoltak már. Ebben a március hónapban összesen 183 tisztjét és 39.942 legényét fogtuk el az ellenségnek, azonfölül 69 géppuskáját. Áprilisban még jobban elharapóznak a kárpáti harcok, 5-ikén a németekkel együtt elfoglaljuk az oroszok legerősebb hadállását a Laborcvölgytől keletre s 5040 oroszot elcsipünk. A Beszkid-hegységben legerősebb a harc husvét táján s éppen husvét napján vertük meg a németekkel együtt csúfosan az orosz s 10.000 emberét elfogtuk. Az uzsoki szorosától északnyugatra a 19. és 26-os magyar bakák április 13-ikán verték ki az orosz s *ez erre aztán az egész vonalon kezd lassan hátrálni s vonulni kifelé.* A Círóka felső völgyében Nagypolánynál is pórul járt, ahol ezer halotton és sebessültön felül 3000 foglyot veszített. Kezd felszabadulni az Ondava, Laborc, Ung völgye; Kozióvától délre elkaparintjuk az Ostry magaslátot s egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy, úgy látszik, *végrevalahára fordul visszafelé a hadi szerencse: mifelénk;* még nem tudjuk egészen biztosan, nem látjuk egészen tisztán, hogy mi készül? de azt tapasztaljuk, hogy az ellenség elhagyja lassan-lassan minden állását s kezd kitarodni.

Ezalatt a németek nyugaton előbbre haladtak, az augusztowi erődtől északra csunyán megverik az oroszokat, akik úgy, ahogy nálunk a Kárpátokban: a németeknél meg Memel vidékén törtek be porosz földre, de egyhamar kikergették s március havában nem kevesebb mint 58.800 katonájuk került német fogságba. Áprilisban a németek Marianpol-tól keletre kezdenek hatalmasan előtörtetni s április 30-ikán elérik a dünaburg—libaui (Oroszország északnyugati részében) nagyon fontos vasúti vonalat. Itt is úgy indul meg egyszerre a harcok sora, hogy megérzik: változás, jobb sor kerekedik felül itt is. Végét járja az oroszok galíciai uralma.

Amint láttuk, a háború eddigi kilenc hónapjában seregeink hősieis önfeláldozása dacára nem dőlt el a helyzet se jobbra, se balra. Régente, ha a két hadakozó fél közül az egyik valamelyik összecsapásnál nagyon megverte a másikat, ez, ha nem is fejezte be, de mégis legalább közelebb vitte végéhez a háborút. Nem úgy van mostanában, mert nem száz-
ezrek, hanem milliók rántottak kardot egymás ellen s nem

szűkebb területen, mint valamikor a Rigómezőn, Kenyérmezőn, Königrätznél vagy Sedánnál, hanem négyszáz és ennél is több kilométer hosszú vonalon folyik egy-egy ütközet, s az a csata, amelyik az egyik vagy másik ponton dől el, még mindig nem dönti el az egész hosszú vonalon farkasszemet néző hadak végleges sorsát. Régente az egyes harcosok hősiessége, bátorsága vitte el a babért, manapság az a fontos; kinek van több és újabb szerkezetű ágyúja, kinek van több löszere, hadiszerszáma. Milliókkal nem is lehet úgy hadakozni, mint ezekkel s nem lehet arról szó, hogy az ellenfél seregét egyszerre tönkreverjük. A mai hadvezér arra iparkodik, hogy az ellensége! annyiszor kényszerítse keletről nyugatra és északról délre sietni katonáival, ágyúival és társzekereivel, hogy a sok hurcolkodásban minél előbb és minél jobban összeroppanjon. Kilenc hónapja folyt már most ez a háború, amely százszor véresebb volt, mint akármilyen másik előtte s a kilencedik hónap végén már látni lehetett, hogy az fog győzni a végén, akiben a legtöbb nemcsak az anyagi, de a lelkiező. Akinek nem száll inába bátorsága, aki nem vesztí el a fejét, akit nem nyaggatnak hazulról a siránkozók, aki föltette magában, hogy ezt a földet, amelyet ősei is a vérükön szereztek meg, az utolsó csepp véreig megvédelmezi ő is.

1914 augusztusától 1915 májusáig sok drága vér folyt el, s bár sok tucatjával voltak már azok a csataterék, ahol a mi seregünk fényes győzelmet aratott, s bár Orosz-Lengyelországnak egy jó darabja kezünkön volt, mégis csak ott terpeszkedett Galiciában a keleti határtól egészen nyugatra Gorlicéig s magyar földön a Kárpátokon túl is az orosz. Bár tudtuk, hogy nem marad ez annyiban, kiverjük ismét, fájó érzés volt ez mégis, elszorult a szívünk, hiszen az északi megyékben hajléktalan földönfutó lett nem egy magyar vérünk.

Jött azután a búbájos május, a természet ébredésének gyöngyvirágos hónapja. És ebben a május hónapban aztán fenekestül felfordult a már-már diadalittas orosz hadsereg egész helyzete. Hadseregünk derék német szövetségeseinkkel egyetemben május másodikán megtámadta és áttörte Tarnownál és Gorlicénél a nyugat-galíciai egész orosz vonalat, amely a magyar határ közelében kezdődött és a Dunajecnek a Visztulába torkollásáig terjedt. Először 8000, majd 30.000, majd újabb 50.000, tíz nap alatt mindössze 143.500 foglyot

ejtett, 100 ágyút és 350 gépfegyvert zsákmányolt, és az oroszokat május másodiktól fogva folyton kergette maga előtt visszafelé keletnek. Persze, hogy ennek meglátszott a hatása a Kárpátokban is. Amint nyomultunk *Jaslo* irányában előre és már százötven kilométeres fronton csépeztük az oroszot, ez persze sietve menekült már a Kárpátok nyugati részéből is, nehogy megelőzve elvágjuk útját. Dukla elfoglalásával megsemmisítettük az egész harmadik orosz hadsereget, elfoglaltuk az északra fekvő határhegy gerincét s mialatt az oroszok rendetlen oszlopokban vonultak vissza észak és északkelet felé, mi már átléptük a Kárpátokat s május 9-ikén azt jelenthette a hadsereg főparancsnoka, hogy *Magyarországon nincs több ellenség.*

De nem csak magyar földön, hanem Galiciában is ész nélkül hátrált az ellenség. *Jaslo, Dukla, Tarnow, Kroszno* bevétele után, mialatt a szövetséges seregek *Pietrkowtól* keletre egészen a felső *Visztuláig* üldözik az ellenséget, zeneszóval bevonultunk május 15-ikén *Samborba*, 17-ikén átkeltünk a *San* folyón s itt az egész szakaszon szintén visszavetettük az oroszot. Ez alatt a német *Mackensen* tábornok hadserege elfoglalta a *Przemysl*-hez közel fekvő *Radymnót*, ugyanakkor a mi hadseregünk már *Przemysltől keletre tört előre*. Huszonötödikén már *Przemyslnél* tart a csata, hatodik hadtestünk rohammal elfoglalta a *zagrodi-i hídfejt*, s miután vagy harmincezerrel szaporítottuk a foglyok eddigi számát, május utolsó napjaiban már jóformán körülzártuk *Przemysl várát* s a gyűrű északra és délről mindjobban szűkült. Ezekben a májusi hetekben a szövetségesekkel együtt a galíciai és oroszországi harctereken nem kevesebb, mint 1000 tisztet és 300.000 katonát fogtunk el.

Június első napjaiban csapatjaink egyre jobban szorították a térséget *Przemysl vára* körül s miután június elsején sikerült elfoglalni a várnak 10a., 11a., és 12. számú északi védőműveit, 2-ikán másik kettőt *Dunkowicki* mellett, *május 3-ikán reggel félnégykor visszafoglaltuk Przemysl várát*. Északról a németek, nyugatról és délről 10. hadtestünk nyomult be.

Leírhatatlan az öröm, amelyet a hír országszerte keltett. A sokat szenvedett vár, amelyben annyit áldoztak a mieink, tehát visszakerült, vége szakadt az orosz dicsőségnek, a kivert bitorló 40.000 fogoly hátrahagyásával kelet felé szökött meg. Csapataink megállás nélkül üldözték, kergették Me-

dyká-n, Moszczyšká-n tul, mialatt délen Stryj-nél a Szurmay-sereg is kergette maga előtt. Mert már most nemcsak nyugatról keletnek, vagyis Przemysltól Lemberg felé, hanem délről a Pruth meg Stryj vidékéről északnak is folyt az előnyomulás. Ennek a Lemberg elérése volt legközelebbi feladata, Galicia legnagyobb városáé, amely tavaly augusztus óta volt orosz kézen. A Stryj felől üldöző seregünk június 5-ikén el is foglalta a zarawnói hidfőt s a Pruth folyó vidékéről előretörtető csapataink Lanczyn, Nadworna városokon keresztül eljutottak Staniszló-ig, s ezt június 8-ikán 4500 fogolylyal együtt hatalmukba kerítették. Miénk lett Horodenka, majd Zaleszczyki is.

Június 13-ikán újból áttörtük az oroszok vonalát *Jaroslau* városánál, Jaworow irányában kergettük, itt sem tudott megállani s menekült mind tovább keletnek, ahogy déli szárnya is szökött a przemysli országúton vissza Lembergnek. S így lassan-lassan az egész orosz hadsereget északról délig gereblyéztük magunk előtt; legfelül József Ferdinánd főherceg hadserege, alatta a német Mackensen-é, délen pedig Böh-

Csapataink bevonulása Przemyslbe

Ermolli csapatai, amelyek már Sadova—Wisnia felől veszedelmesen közelítették Lemberg városát. Már csak magában június havában eddig 122.300 orosz került fogságba. Június 16-ikán már a lembergi országúton elértük *Grodek* városát, valamivel lejjebb a Weresycza torkolatát és két nap múlva *Grodek* már a miénk. Ekkor az ellenség megriadva *Rawaruska* irányában menekült, mi a lembergi országúton, meg északról is, délről is egyre csak előbbre, 21-ikén már a város előtt állunk s végre 22-ikén délután 4 órakor bevonultak hőseink Lemberg városába.

Lemberg

Kedden, június 22-én délelőtt, miután alig másfél órája hagyta el az utolsó orosz tábori csendőr a várost, a janovi útról huszárpatruj, a grodeki vám felől ulánus őrzőjárat lovagolt be. A huszárok őrnestere a boldogságában zokogó és táncoló néptől aranyórárt kapott emléke, az ötös Landwehr-ulánusokat bor, kalács, pénzjutalom, virágosó fogadja. Tíz

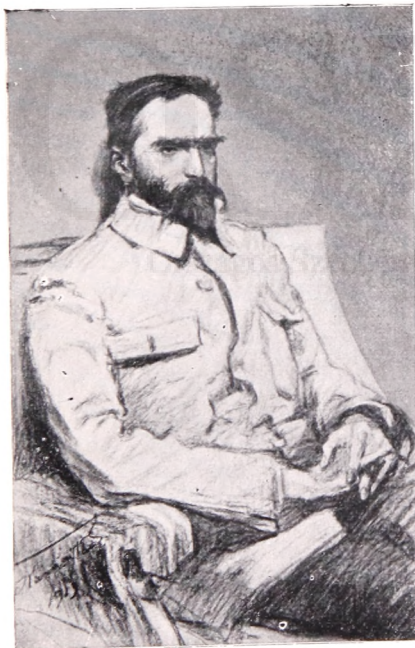

Lemberg repülőgépről nézve

perccel később jött a 42-es gyalogezred egy százada, aztán az 1-ső és 25-ik Landwehrezred a kassai harmincnégyesekkel. Délre az utcák, az utak és a terek, egész Lemberg megtelt poros, marcona magyar és osztrák bakákkal, körülöttük tomboló tömegek, akik ölelték, esókolták, vállukon hordozták katonáinkat. Az asszonyok közül sokan örömteljes felindulásukban szivgöresöt kaptak.

Ezen az éjszakán nem hunyta le senki a szemét Lembergben: hajnalig voltak világosak az ablakok, daloló, táncoló tömegek az utcákon.

Frigyes főherceg, az osztrák és magyar seregek fővezére, ragyogó stábjá élén, jelenlétében tartotta bevonulását. A grodeki útról tizenegy órakor ért a külvárosba, beláthatatlan tömeg sorfala között a tartománygyűlési palotáig, ahol a küldöttségek, hivatalok, a katolikus, örmény, görög püspök és az egyetem rektora diszben várták.

A lengyel légiók főparancsnoka,
Pilsudzki József

A leMBERGI TIZ HÓNAPOS orosz uralom történetének van egy olyan fejezete, amely elút a többi rövid ideig orosz zsarnoki uralom alá került helységek krónikájától. Hiába sanyargatta ugyanis az orosz rendőrség a várost, sikerült mégis nagyobb számú fogolynak megszöknie és bár irtózatos lelki és testi szenvedések árán bevárni itt azt a gyönyörű perccet, amelyben a bevonuló győzelmes hadseregnél jelentkezhetik.

Hogy volt lehetséges mégis a szökés és tíz hónapos bújdosás? Nagyon sok és nagyon derék emberek kellett ehhez, akik nem riadtak vissza sem

anyagi áldozattól, sem halálos veszedelemtől. Isten óvja, Isten tartsa meg a leMBERGI JÓKAT!

*

Sok fogoly szökött meg Lembergben az orosz transzpor-eokból tíz hónap alatt. Azok közül, akik megmenekülve, boldogságtól szédülten járnak Lemberg utcáit, megösmékedtem a felszabadulás napján egygyel, egy huszárhadnaggyal. Olyan izgatón érdekes a históriája, hogy ideírom, ahogy elmondta.

Egy huszárhadnagy bujdosása

Gyülvészi *Dadányi* Györgynek, a 3-ik huszárezred vitéz hadnagyanak viszontagságos históriáját a végén kezdem. Június 24-ikén, Lemberg bevétele után másodnap kerültem össze vele az esti órákban és megkért, *segítsek neki kiásni a kolostor kertjében a föld alatt elrejtett uniformisát*. Napfényre hoztuk a kamgarn-blúzt, veres nadrágot és lakkeszimát, aztán ott a kis földhányáson elüldögélve, szivarszó mellett, -- első mediáját szívta tíz hónap óta, -- végighallgattam csodálatos kalandjait, mint ahogy elhallgatnám századszor. gyönyörködve és siratva azt a sok drága embert, aki tíz hónapon keresztül inkább kitette magát a kémkedés gyanújának s ezzel a legbecstelenebb halálnak, mintsem hogy orosz fogságba kerüljön. Pedig úgy-e, a gyilkos halál, éhség, betegség, fagy, a lövészárkok összes gyötrelmeihez képest a fogság, még a szibériai fogság sem utolsó dolog? *Dadányi* Gyurka ősszel talán alig tudott máskép, mint a saját édes nyelvén beszélni. Ma pedig -- könyezve mondotta ő maga -- akadozva ejti a magyar szót, de megtanult lengyelül. Tíz hónapig lengyel és csak elvétve német szó. Elvétve azért, hogy meg ne hallja senki, ne kételkedjék senki, hogy a 22 esztendő s karcsú, sovány ifjú idevalósi legény, a leMBERGI fajtából.

Dadányi György története ott kezdődik, hogy az orosz-lengyelországi Malkovról október elsején elindult két huszárjával a Bug partja felé kikémlelni az ellenség állását. Kis falucsán mentek keresztül, úgy látszott, üres volt. A végében hirtelen lovas kozákra bukkannak, s ez rájuk fogja fegyverét. A kozákot *Dadányi* lelövi, de a zajra egyszerre csak vagy húsz lovas bukkant elő, a mieink persze neki mars-marsban az országútnak, a kozákok nyomukban.

A hadnagynak aznap egyéb baja sem esett, mint hogy

holtra fáradt. Mi ez ahhoz képest, hogy hasznos jelentést tudott hozni? De másnap megkapta a maláriát. Felpakolták az egyik induló szanitéckocsira. Belzen letette az ezredorvos a kocsiról a zárda udvarára, mert akkorára már bajba jutotunk azon a vidéken, evakuáltunk (elvonultunk), ahogy mondani szokás. Ha a hadnagyot itt éri az ellenség, legalább meghagyja ágyában. Ha tovább viszik, negyven fokos lázával elpusztul. Hátha itten mégsem.

Itt Dadányinak adom át a szót.

— Nem tudom szóval kifejezni, hogy milyen önfeláldozók, angyaliak voltak hozzám az apácák. Huszonnégy órája sem feküdtem ott, jöttek már az oroszok. A főnöknő sirva jelentette, hogy látta őket bejönni, legyek nyugodt, el nem árul itt senki, nem lesz bántódásom. Estefelé zörgettek a kapun. Szobámig felhallottam a kérdést: *van-e itt katona?* Tudtam, hogy ha letagadnak és mégis itt találnak, kém sorsára kerülök. De szegény apácákkal mi lesz, ha kiderül, hogy rejtegetnek? Hamar átízentem az egyik kedves testvérrel a főnöknőhöz, ne

38 (gróf Teleky József felvétele)

tagadjon el. Sírva ment el az apáca. Öt perc múlva már az ágyamnál állott az orosz tiszt, kíséretét künn hagyta. Nagyon illedelmesen beszélt, odaparancsolt kívülről ágyam mellé őrizetül egy katonát, aztán udvariasan elköszönt. A katona lengyel volt és éjféltagig olyan szerettel ápolt, hogy soha el nem felejttem. Éjfélkor egy marconaképű legény jött felváltásra, de amikor meglátta lázvörös ábrázatomat, nagyon megijedt és otthagytott, úgy hogy a jó lengyel maradt mellettem. Másnap az is elbúcsúzott s jóideig felém se néztek többet.

Amikor annyira javult néhány nap múlva állapotom, hogy felkelhettem, kíséreltem a zárda kertjébe. Magas fal vette körül, senki be nem láthatott.

Egyszerre csak látom, hogy valami jóképű, kövérkés plébánost meg egy parasztsuhancot vezet felém a főnöknő. Amint hozzám ér a főtisztelendő, megszólít:

— Grüss Dich Gott Kamerad! (Adjon Isten.)

Woa Max, 16-os huszárcapitány volt áruhában, a suhanc pedig tüzérkadét. Képzelheted a boldogságot. Öt napja bolyongtak már itt, ők is csak a drága, jó apácák segítségével, tőlük kapták a ruhát is. Megtudtam, hogy van a faluban még vagy húsz sebesültünk, odaát laknak a Feldspitalban, a Krankenschwester dűgdossa őket mindenféle csalafintasággal a muszka elöl. Sok baj van velük, nem tudja áruhába bújtatni, mert az attilától még csak-csak, de már a veres nadrágtól semmi áron sem akarnak megválni. Meg is szöktek néhány nap múlva a faluból s beálltak a „barlangosok“ közé.

Kik azok a „barlangosok“?

Hát ez hihetetlen valami. Körülbelül húsz huszár verődött össze a csöpp kis erdőben itt egész közel. Elmaradtak csapatjuktól őrjárat közben, az orosz elvágta útjukat, itt aztán összetalálkoztak s többé el sem váltak, bizony — halálig. *Barlangot ástak a föld alá, azt lassankint kistafirozták, lovaikat kiadták szomszéd parasztházakba földi munkára, tartásra, ők maguk pedig vadászgatva kerítették maguknak eleséget, sőt még a Krankenhaus húsz huszáriját is ők látták el vadhússal, amíg ezek odabenn feküdtek betegen. Még mielőtt elszakadtak a svadrontól, összegyűjtött egy halom municiót mindegyik, s ezzel még itt-ott hadakoztak is kisebb muszka patrujokkal. Csak úgy, hogy fogyjon a muszkája. Hogy-hogy nem, volt köztük egy fumevidéki olasznyelvű legény is, Rudolf-nak*

hívták, az vitte be, amikor volt, a húst a beteg kamerádoknak. Soha máskép, mint *attilában, veres nadrágban*. Egy izben már visszafelé tartott, nem beleszalad egy orosz tisztbe? Ez elképedve mordul rá németül:

— Was machst Du hier? (Mit csinálsz itt?)

Azt feleli rá a huszár:

— Was machst Du hier?

Kapkodva kérdi a tiszt:

— Wo sind die Huszaren? (Hol vannak a huszárok?)

— *Such!* (Keresd meg!) — volt a válasz, de persze rohant is már Rudolf huszár, egy-két revolvergolyóval nyomában. Semmi baja sem esett ekkor.

Bezeg szegény „barlangosok“ nem soká csinálhatták az (külön sereget) „Armeegruppé“-t. Az oroszok már rémüldözve kutatták, de meg aztán egy parasztasszony is elárulta őket, akitől visszakövetelték a kölcsönadott lovat. Egy éjszaka elállta két orosz bataillon a kis erdőt s szegény fiúk elestek *mind egy szálig*.

Közben bajba kerültem magam is. A zárda kapujával szemközt egy *Zeleska* nevű asszony lakott, akihez egy *Kasupszki* nevű rutén klerikus járogatott. Ezek néha megláttak a kertben, ha egy percre kinyílt a kapu, szerencsésen fel is jelentettek a muszkának.

Öt óra délután lehetett, az egyik bejáró asszony kislánya számára faágyút faragsáltam unalmamban az istállóban lámpás mellett, amikor lélekszakadva jött az egyik kedves testvér, hogy *körülállták az oroszok az egész zárdát*, egy csapat most jött be az udvarra, engem keresnek halálra, az „osztrák kémet“. Körülnéztem s inkább ösztönszerűleg, mint megfontolva, *a padlásfeljáróhoz* ugrottam, azon föl a szénapadlásra, ott átgyömöszöltem magamat a tetőig érő szénán s lekuporodtam a padlás sarkában az ablaknyílás mellett. Onnét kiláthatam a kertre, éppen a kápolnába küldött be a tiszt négy kozákot. Mikor kijöttek, a főnöknőt faggatták. Csak annyit láttam, hogy az rázza a fejét. Aztán megindult a menet az istálló felé. Most be is léptek. Hallok alulról egy kérdező hangot, utána olyat, mintha azt mondaná, hogy itt nincs senki.

Már majdnem fellélegzettem, amikor egy harmadik hang már a lépcsőfeljáróról szól, *s a gazdája már jön is felfelé*. Érzem, mert nem láthatom, hogy felért. A sarokból most hir-

telen megpillantom. Szélesképű, köpcös legény volt, szuronyos puskáját lekapta válláról s amint hosszában végigbotorkált a padláson, minden lépésénél *beledőfte a szalmába*. Először a jobboldalon, aztán az ablak előtt elfordult balra az én oldalomra. Minden pillanatban vártam a szúrást. Vajjon megállom-e kiáltás nélkül? Összeszorítottam a fogam. Most mellém dőött balról vagy egy fél méterre. *A következő percben a jobbkezem kisujját horzsolta a szurony*. Megmenekültem legalább egyelőre. Mikor elvégezte a dolgát idefenn, lement s kevés vártatva eltávozott az udvarról az egész „revízió“.

Ámde teljes három napig ott maradt a kordon a zárda körül. Huszonnégy óráig bújkáltam étlen-szomjan a padláson. A következő éjjel apácaruhát csempészték fel hozzám az egyik tehenésszel s én így, apácának öltözve jöttem le, s az apácák ösmeretes aprózott lépegetésével vonultam el a *strásza szemelattára* be a házba. Még én csak hagyján. De irtózatosan megszenvedtek szegény Max, a kapitány s a kadét. Ők a *kápolnába* menekültek, amikor az udvarra ért az orosz. S mert ott nem érezték biztonságban magukat, leszöktek a *kriptába*. *Ott töltöttek három napot*. Mikor felkerültek a napvilágra, *sírva fakadtunk valamennyien*. A két ember a felismerhetetlenségig össze-roppant, megtört. Kékeszöld, csontig aszott arcukat soha el nem felejtem. De mit is szenvedtek!

A jéghideg, vizes kriptában csak addig voltak meg valahogy, amíg meg nem hallották közvetlen fejük fölött a léptek zaját. Mindig közelebb jött, a lejáró mellett megállott valaki. A kadét odasugott a kapitánynak:

— Adjuk meg magunkat. Úgyis hiába!

— *Mi lesz akkor a szerencsétlen apácákkal?* — volt a válasz.

És ekkor végső elkeseredésükben olyat találtak ki bűvőhelyül, *amit el sem mondhatok*. Csodálom, hogy egészen bele nem örültek. Az apácákat még azontúl is fenyegették, faggatták utánam, de hiába. Azonban tarthatatlanná vált itt a helyzet s így mikor már elvonult a kordon, átkisértek a rutén pap feleségéhez, aki nagyon derék jólelkű asszony volt. Itt voltam vagy egy hétig.

Egy hét mulva megjelent nálam egy *Majorkó* nevű derék zsidó ember, akit az apácák küldöttek. Kaftánt és egy *psepuszt-kát*, utazási igazolványt hozott számomra *Moriz Perl* névre.

Ezentúl Moriz Perl voltam s az maradtam hat hónapon át, máig. Majorkóval, fiával és három leányával indultunk el szánon Lembergbe. A hosszú út alatt ráértem visszaemlékezni azokra a napokra, amikor ugyancsak ilyen szánon röptem temesi dámákkal a cukros havon. El is akadtunk egyszer Lemberg előtt. *Őt kopekért emeltek ki az orosz katonák az árokból.* Aztán hófúvásba jutottunk, s órákig bolyongtunk járhatlan mezőkön, a lányok sírtak, szegény Majorkó tépte szakállát. Végre este a leMBERGI lámpafény útbaigazitott. Beérkeztünk.

Lembergben a belzi főnöknő ajánlólevelével ismét a zárdába menekültem. Alig voltam ott néhány napig, eljött értem egy *Szuhacki* Hella nevű hölgy egy *Beran* Wilhelm nevű megszökött fogoly altiszt kíséretében, kit Majorkó értesített itt-léte mről s addig bizonyította, hogy a zárdában nem lehetek elég bizton, amíg elvitettem magam vele nagybátyjához, egy *Hess* nevű pékmesterhez, aki eleinte nagyon nyájasan bánt velem, rábeszélte, hogy *Woat* kapitányt és a kadétot is hozsam el Belzről lakására. Csakugyan izentem is Maxnak s be is

30 $\frac{1}{2}$ -es töltése (gróf Teleky József felvétele)

jöttek mind a ketten együtt, *Max reverendában, a kadét káf-tánban.*

Alig melegedtünk meg itt, észrevettük, hogy Hessék csak a későbbi nagyobb anyagi haszon kedvéért buzgólkodnak körülöttünk s mert a kötelezvények aláirogatásával kissé csinján bántunk, elhidegült köztünk a jó viszony s valamennyien elköltözködtünk a Hess sánta könyvelőjéhez, honnét azonban Szuchacki Hella, ki Hess ügynöke volt, mihamar kiintrikált. Innét Berannal egy borbélymesterhez vonultunk, de a nő *nyakunkba zuditotta az ochranát*, úgy hogy szóknünk kellett innen is. Ekkor ismerkedtem meg egy *Stengl Oszkár* nevű fiatalemberrel, aki összehozott több hasonsorsú fegyvertárrsal, s valamennyien összeköltözködtünk egy üres bolthelyiségbe.

Most egy ideig mintha alábbhagyott volna a hajtóvadászat. Új barátom elvitt többször egy kávéházba, ahol jobb családból való tisztességes leányok szolgáltak ki, közöttük nővére és *egy bájos, művelt fiatal leány is*, ki a szabadulás pillanatáig jóltevőm, valóságos őrangyalom volt. Kora reggelenkint hosszú sétákat tettünk meg valamennyien. De Szuchacki Hella, ki, úgy látszik, különösen Woat kapitányra vetette szemét, nem nyugodott, s egyik sétánkról hazajövet *elfogták szegény Maxot*. Egy embertől, ki örökké pumpolta Maxot, megtudta az a nő Woat lakását s feljelentette az ochranának. A kapitányt *kémnek deklarálták s halálra szánták*. Szerencsére elő tudta keríteni rejtekéből uniformisát s ezzel bebizonyította, hogy nem kém, hanem bújdosó katona. Így aztán *Szibériába vitték szegényt*.

Tulajdonképpen most kezdődött igazi kálváriám. Éreztem, hogy mindjobban szorul torkom körül a hurok, tudta mindenki, hogy keresnek mindenfelé. Nem volt nyugtom se éjjel, se nappal. Eddig legalább pénzt tudtam szerezni, rubeljét 3 korona 70 fillérrel számítva, azzal a kölclezettséggel, hogy ilyen árfolyamon fizetem vissza. Most már az sem volt, a Stengl nővérek barátnői tartottak el *kávéházi maradékételekkel*. Az éjszakákat többnyire a szabadban, kertekben, mezőn töltöttem, már most lehetett, mert kitavaszkodott. Lerongyolódott rólam a ruha, cipőmnek nem volt talpa, éheztem.

Már jelentkeztem volna, csakhogy végezzek a gyilkos, örökös bujkálással, de nem tehettem, mert ezzel nyomába kergettem volna a kopókat mindazoknak, akik eddig dugdostak. Az

a kedves fiatal leány, aki megosztotta velem szűk falatját, ekkor elsegített egy Wiesner nevű asszonyhoz, aki szemben lakott, de itt sem volt maradásom, mert egy reggel, távollétem *alatt elhurcolták a szerencsétlen asszonyt*, csak azért, mert tagadta, hogy nála lakom. Most egy üres hangárba bujtam el egy hétre, ide hozott ki Stengl naponként egy kis kenyeret. Azt reméltük, hogy nyomomat vesztették. Stengl elvitt a *szülei lakására, egy szobában laktunk valamennyien*. De az egyik gyerek tifuszba esett, el kellett szöknöm innen is, nem a betegség miatt, de hogy a hatóság emberei itt ne találjanak. Ekkor annak a fiatal leánynak a szülei, kit már említettem, vettek magukhoz Beran Wilhelmmel együtt. Öreg szüleit, testvéreit és kettőnket, akik ki nem mozdulhattunk, ez a fiatal leány tartott hetekig a két keze munkájával.

De nem sokáig, mert Szuchacki Hella, akit máig sem tudom micsoda embertelen gyűlölet vezérelt, nyomomra akadt itt is. Egy éjjel betörték lakásunk konyhaajtáját. Szegény Beran kint ácsorgott, lefogták. (Ma már útban van Szibéria felé.) Engem olyan módon mentett meg a leány anyja, hogy kacag-

30 $\frac{1}{2}$ -es ágyú lövedéke (gróf Teleky József felvétele)

nom kellene rajta, ha nem volna emléke oly vérfagyasztó. *A paplan alá nyomott háttal, rám feküdt s dunyhát terített magára.* Megmenekültem megint.

Azt azonban láttam, éreztem, hogy végére jutottam minden ellenállási képességemnek. Az ellenem indított hajsza híre, amely immár eljutott mindenfelé, elvezette hozzám D. kissasszonyt, aki a bujdosóknak jótevője volt s ez elvitt egy éjjel egy német ember házába, hol — mert a lakószobák le voltak pecsételve, — a földszintről az *ételfelvonó nyílásán át* feljutott az emeletre. Itt, az orosz rendőri laktanya tözsomszéd-ságában ért a szabadulás órája.

*

Dadányi hadnagy abba hagyta a beszédet, gyűrött zsebken-dőjével megtörülte verejtékező homlokát. Odakünn a csendesedő utcában rekedt hang énekelte torkaszakadtából: „*jesce polska nje zginela*“. Kemény bakancsok verték egyhangú ütemben a kövezetet. Elbújt a hold és lassan permetezett az eső.

— Nem akarnál írni édesanyádnak? A posta még nem jár ugyan, de én hajnalban indulok hazafelé. Elvihetném magammal.

— Megtennéd?

Odanyújtottam blokkomat s meggyújtottam kis villamos zseblámpámat. A fiú reszkető kézzel írt, kicsordult írás közben a könyve. Borítékot is kapott. ráírta: *Ónagysága özv. gyűlvérsi Dadányi Jenőné úrnőnek, Mélynádás, u. p. Temesrékás.* Aztán ideadta nekem.

*

Lembergben a sereg még csak pihenőre sem állt meg, folytatta az ellenség üldözését kelet felé a mikolajowi országúton s mialatt folyt a harc a várostól keletre és északkeletre, a Linsinger-sereg átlépte a Dnyesztert és *Pflanzer-Baltin* hadserege a Dnyeszter és a Pruth folyók között haladt feltartóztatlanul előre, nagy harcok árán, igaz, amelyekben mindenütt a 6. honvédhuszárezred volt legelől. Június 27-ikén meg szálltuk *Halicz*-ot és a *Gnila-Lipa* folyó partjához közeledtünk. Lemberg fölött pedig a *Búg* folyásához. Átkergettük az ellenséget a *Gnila-Lipán* s kergettük a párhuzamosan folyó *Zlota-Lipa* irányában. Ezalatt északon a San alsó folyásáról kiver-tük az orosz, bevettük *Tomaszov*-ot s áttörtük az ellenség

vonalt *Krasnik* fölött és alatt, de úgy, hogy 29 tisztje, 8000 legénye és 12 ágyúja maradt a kezeink közt, ami megmaradt, az északnak és északkeletnek hátrált. Már ebben az időben, július hó elején Galicia keleti vidékein a Zlota-Lipa táján és Losnában észrevehető volt, hogy kezd az ellenség kimerülni. Lassanként ritkábbak lettek a visszatörései s mindinkább csak elásta magát.

Szurmay serege

Ebben az időben hallottam róla, beszéltek, hogy a Szurmay-csoport *Stryj* körül embertelen harcokat állott és bizonybizony drágán fizetett a sikerért. Egymás után kaptam a kérdezősködő írásokat: igaz-e, hogy Szurmayt körülfogta, csapdába szorította, utolsó szál emberéig leverte az orosz? Szurmay maga halálos sebesülten orosz fogságban? Addig-addig mosolyogtam

Szurmay altábornagy (gróf Teleky József felvétele)

a kérdéseken, amíg egyszerre szinte megéreztem, hogyan fagy meg mosolyom. Vajjon igaz-e? kérdeztem már magam is. Az, akitől kérdeztem, kinevetett, úgy ahogy én a többit. De másnap már útban is voltam valamerre — eleinte még azt sem tudtam, merre? — a Szurmay-csoporthoz.

Harmadnapra már ott állottam a kissé széttagosított uri kertben, ahol, amerre néztem, barna, magyar fejek fordultak kíváncsian felém, magyar szó csengett fülembé. Öt perc múlva pedig benn voltam Szurmay altábornagy kis szobájában.

— Hát már elparentáltatok? — térfált a kegyelmes úr, miután elmondottam látogatásom előzményeit. — Nohát ennyire, hála Istennek, még nem vagyunk. Szó sincs róla, *sok áldozatunkba került az offenzíva* május 16-ikától, amíg Stryj körül félkör alakban a Dnyeszter partjáig mi voltunk a pufferek, akikbe belekötött mindenki, de *együtt van még az uzsoki gárdám*. Csak néhány kilométert kell kocsikáznod, hogy meglásd őket jó egészségben, elpusztíthatlan jókedvben, állásokat ásnak csatázás helyett, a puskát kezükben ásókapá váltotta fel, ez az ő egyetlen bajuk. De nagyon rájuk fér a kis pihenő. *Június egész első fele olyan harcokkal telt el, amelyek nemcsak méltán sorakoznak az áprilisi uzsoki harcokhoz, de ami a kritikus helyzetek számát és a terep minőségét illeti, még felülmúlják.*

A kegyelmes úr magyarázatából visszacsinálhatom az utolsó hónapok történetét. Hiszen az áprilisi uzsoki napokra már rátette kezét a történelem. Május 16-ikán az Uzsok felől a rendíthetetlen védelmi harcok után előnyomuló csoport már Turkánál áttépte a Stryj folyót és felvonult a Tysmienica alá Drohobycig. A turka—drohobyci vonal volt a májusi offenzíva első heteiben a csoport előnyomulási iránya. Itt kezdődtek a véres harcok, mert itt kezdte meg az ellenállását az ellenség, innét kellett kiverni. És sikerült is visszaszorítani a Dnyeszterig. Júniusban dicsőséges, de nehéz feladat várt a csoportra. A 2. hadsereg ekkor jobbszárnyával már a Dnyeszter fölé került, Linsingen pedig zömével, Stryj köré. A 2. hadsereg a Werechya partjához iparkodott, Linsingen pedig keletre Bukovina irányában, hogy ezzel a délről, a Dnyeszter déli mellékeiről északra törtető Pflanzler-seregen könnyítsen.

Ebben a helyzetben a Szurmay-csoportnak a Bóhm-Ermolli és Linsingen seregek között Stryj körül kellett félkör

alakban állást foglalnia, hogy folytonos támadásaival egyrészt minél több ellenséges erőt kössön le, másrészt pedig tehermentesítse a két szomszédos sereget. A nagy operáció sikere azonban felül megkívánta azt is, hogy feladata megoldására lehetőleg kevés csapatot vegyen igénybe. De feltétlen gondoskodni kellett Stryj biztosításáról is, nehogy a város, amely fontos vasúti csomópont és a csapatok ellátási központja, bár csak átmenetileg is orosz kézre kerüljön. Ugyanígy áll a dolog a naftaipara miatt értékes és pótolhatatlan Drohobycceel is. Ezt a szituációt felismerve, hol a jobb, hol a balszárnyának támadtak az oroszok, de hiába. Nemcsak hogy el nem jutottak sem Stryjbe, se Drohobycceba, de olyan fegyveres erőt voltak kénytelenek csatasorba állítani, amely *hatszorosát* tette ki a Szurmay-csoportnak. *Bár nehéz áldozatok árán*, de megoldatott a feladat mégis. *Június 1-től 18-ikáig már a Welki Blato délkeleti szélétől Stryjig* terjedt a csoport támadó frontja.

— Bizony erős dolog volt és veszedelmes csapatokkal verekedtünk folyton: a híres Schützen-divízióval. De csapataim magatartása átszegtett minden bajon. Róluk beszéljek, hőseimről? *Én és magyar embernek?* Hiszen sírás nélkül meg nem állja senki, ha egyszer belekezek. Nézz ki ezen az ablakon, látod azt a ládapyramist? El sem képzeled talán a magyar közönség, mennyi jót tesz ezekkel a küldeményekkel. Pihenőkor órákig elbabráltak a fiúk a mindenféle apró-cseprő ajándékokkal, bicskával, bugyellárisal. Játszanak velük, mutogatják egymásnak, mint a gyerekek. Aztán az örökös tréfás jókedv, akárhogy süvít a golyóbis. Még Uzsokon meglátogattak Hazai és Sándor excellenciás urak. Amint a csapatok közé értek, legelőször egy disznópörkölés füstje vonta magára figyelmüket. A zsiros ördög körül csupa jókezdű fickó. Elsőnek Sándor őexcellenciája szólalt meg:

— Azt hittem, itt mindenki az orrát lógatja. Pedig, úgy látszik, disznótorra érkezünk!

Közben csak úgy bömbölt az ágyú.

— Hiszen lönek! — csodálkozott a kegyelmes.

— Persze, hogy lönek! — feleltem s nem győztek illusztris vendégeim csodálkozni azon, hogy mennyire nem tudják letörni fagy és veszedelem az én hőscm jókedvét.

— Mind magyar? — kérdeztem az altábornagyot.

— Legtöbbje, de nem mind. Vannak bécsi vadászaim —
ezt kiírhatnád — első legény egytől-egyig valamennyi. Öröm
rájuk nézni.

*

Elbucsuztam. Sietős volt utam, holnap reggel még Lem-
bergbe s onnét Zlota-Lipa vidékére kell mennem. Aztán már
előre megjósolta őexcellenciája, hogy nehezen haladunk majd
a sötétben.

Trénkolóniával találkozom, egymás mellett menetel trén,
municiós oszlop, tüzérség, marsbattaillonok, huszárság. Az
országútra mindkét oldalt betorkolló vicinálisok teleded telve

Fogtam két muszkát, nem nagyon búsulnak

hosszú pontozott vonalacskákkal, skatulyából kiszedett fabábuk: szekerecskék, ágyucskák. Csupa magyar szó cikkázik a léniák közt, magyar ábrázatok derülnek mosolygásra, amint mellettük elvonulva magyarul köszöntök.

Az országút árka mögött hárman is ülnek egy fa alatt, a középső újsából olvas fel. Arrébb, nekivetközve megint csak magyar fiúk foltoznak valami hídfeljárót. Szétvált erős, nap-sütötte mellük felett a gyolcsing, öröm nézni azt a gyönyörűen donborodó mellkast.

Igazság-e, vagy igazságtalanság, hogy jobban ellágyul a pillantásom, ha földim az a katona, aki velem szembejön? Hogy a Szurmay-csoport sorsa jobban aggasztott, mint másé? Ha nem egyféleképpen becsülöm valamennyit, aki most életét viszi vásárra, akár magyar, német, tiroli, horvát vagy bosnyák, akkor merőben igazságtalan vagyok. De ha nem áll *közelebb* hozzám a saját vérem, akkor mivé lesz maga a hazaszeretet, amely ezt az egész esztendő hősmesét táplálja?

Lógó bajszú népfölkelők érkeznek most kissé össze-visszás sorjával. Borjú helyett tarisznya és tarka, meleg takaró szépen összehajtogatva a hátán. Az egyik, baranyai családapa lehetett, rákezd a nótára: Tul a Dúnán, Baranyában . . . Mind utána énekl. A leghátulsó sorban az egyik zömök, köpcös baka kalitkát visz a kezében. Messzire eltartja magától, hogy a vordermannja lóbáló keze valahogy meg ne üsse. Ütött-kopott, vedlett tollú kis kanári bukdácsol a kalitkában.

— Hát ezt hol szedte fel?

— Ott volt a kvártélyban, ahonnan eljöttünk. A gazdája meg sehol. Hát elhoztam.

— Minek az magának?

— Nekem? Semminek. Dejsz' éhen pusztul az istenadta, ha el nem hozom . . .

A pozsonyi hadtest

Halandó ember úgy meg nem öszül nyolevanesztendő korára, mint félórai úton a galíciai portengerben. Ma az 5-ik hadtesthez vitt útam. *Goglia* altábornagy volt szíves fogadni egy kis lengyel nemesi kurián, amely csak úgy „felületesen volt kifosztogatva“, mert az elmenekűh lengyel lovagnak orosz

tiszt a várományosa. Azt azonban a jóízű kamerádok el nem mulaszthatták, hogy a falon függő ősi képeknek legalább a szemét ki ne lövöldözzék.

A kegyelmes úr kérésemre elmondott egyet-mást hadsténekek eddigi kiváló működéséről.

— Saját tapasztalataiból tudja bizonyára, hogy a kárpáti harcok nekünk mit jelentettek. Jellemzésül egyetlenegy részletet mondok el. Jött a jelentés a divízióhoz: „A tarajon szemközt ötven egyenruhás embert látni a hóban, innét észre nem venni, hogy hová tartoznak, nem felelnek semmi kiáltásra.“ Odakúsztott egy őrzőjáratunk. Úgy feküdt ott a fedezékben mind az ötven megfagyva. Így szenvedtük át a telet nagypéntek napjáig. Ekkor érkezett meg a megváltás a mi számunkra is. Eddig északra álltunk a Kárpátoktól, most délre kerültünk. Tegnap még gyilkos fagy, ma — virág mindenfelé. Mackensent előnyomulása után az Ung völgyéből Samborba, innét a weliki blatóig követtük, megküzdöttünk a tavak körül, áttörtünk az ellenséges arcvonalon s két irányban kergettük visszafelé az orosz. 20-ától 29-ikéig magunk 10.000 foglyot ejtettünk, ami nagy szó, különösen tekintettel arra, hogy hadtestemnek magának ötven kilométer hosszúságú frontot kellett elállania.

Bátran mondhatom, hogy nagy teljesítmények állanak mögöttünk. Közép-Galiciában Rzezowtól északra vonultunk fel ősszel, még pedig Lublin felé. Sokat beszéltek és irtak annak idején arról, vajjon elkerülhetetlen volt-e a lublini ostrom? Jó lelkiismerettel mondhatom rá, hogy az volt. *Nekünk mindenáron magunkra kellett terelni az orosz hadsereg zömét.* Fogoly orosz tisztelnél talált térképekből láthattuk, *hogy az ő előrenyomulási irányuk Poroszország felé mutatott.* Elkeseredett harcok után már-már magunk előtt láttuk Lublin templomtornyait, mégis a keleti eseményekre való tekintettel hátrálnunk kellett délre a Dnyeszterig. Itt elástuk magunkat, de úgy, hogy mindannyian azt rebesgettük: vajha most jönne az orosz! Nem jött, sajnós. Később kétszer nyomultunk előre a Viszulával párhuzamosan és kétszer kergettük át az orosz a Sanon. Ezután pedig előre Iwangorodnak. Szabadszemből vehettük már ki az orosz erődtítményeket, amikor a távolabbi határei események ismét visszavonulásra kényszerítettek. A legnagyobb rendben és egyhuzamban érkezünk le az olkus — wólbromi vonalig. Itt kezdtük meg a Nida-támadást. Ja-

nuáriusban a Kárpátokba kerültünk három hónapra Lupkow és Uzsok közé. Jött aztán a diadalmas májusi előnyomulás.

Sűrű gesztenyefa alatt ültünk, terített kerek asztal körül. Ott voltak a hadtestparancsnok tisztjei is, *Schreiner* alezredes, *Petrovics* vezérkari százados és többen. Mindenki tudott valami érdekes részletet, kölcsönösen cserélgettük ki emlékeinket, hősi énekbe való igazságokat.

*

Még a háború első hónapjában, augusztus 23-ikán történt *Polichna* körül. Aránylag kis erővel vonult fel a sereg Tanew vidékén, hogy az átjárót védelmezze. Az ellenség a helységben torlaszolta el magát, ezt kellett ostromolni. Nekünk három zászlóaljunk volt, az oroszoknak nyolc. *Boerju* alezredes vitte sopróni bakáit ostromra, először, másodszer, harmadszor. Mindegyik újabb ostrom ádázabb volt az előbbinél. Mikor végre a harmadik attack után eszeveszetten menekült visszafelé az orosz, büszkén vonultak el a parancsnok előtt a győztesek. Széttépett, lerongyolt ruhában, véresen, de sugárzó arc-

A német testvérek

cal defiliroztak. „Győztetek!“ kiáltotta feléjük mindenki. Hogy mennyire győztek, azt egy később elfogott orosz jelentésből láttuk legjobban, ahol három zászlóaljunkat *másfél hadtestre* becsülték. Szegény *Boerju* alezredes később *Iwangorod* alatt súlyosan megsebesült.

*

Hát a *vederflotta*! A *Visztula* partján néztünk farkasszemet az ellenséggel. Akkor még iszonyatos bőkezűséggel szórták a shrapnelt és gránátot és nem tudtuk felfedezni ütegeik állását a víz mentén lejjebb, tőlünk keletre. Ekkor egy magyar baka fejéből pattant ki a leleményes gondolat: vagy hús vedret kerítettünk, mindegyikbe lámpást tettünk. Sötét éjszaka valamennyit vízrebocsájtottuk tízpercenként és végig úszkált a *Visztulán* hús egységből álló gyönyörű flottánk. Az ellenség természetesen azt hitte, hogy csónakon, dereglyén vagy tutajon menekülünk s az ágyútorok csak úgy ontotta a löveget végig, amerre flottánk elvonult. Hatszáznál több drága lövést pazaroltak el s ami fő: óvatosan a part mentén kísérve vedreinket, pontosan megállapíthattuk minden egyes ütegjük állását.

Nagypénteken csak nagyon ritkás svarmléniánk volt a kárpáti tarajon. Az oroszok négy századdal támadtak. Ha áttörik a léniát s lefelé özönlenek, nagyon bajos lesz a feltartóztatás. Ezt el kellett kerülni minden áron. De hogyan? Minden csapatunk eloszlott az embertelenül hosszú vonalon, a veszedelmes ponton mindösze egy szakaszunk volt. *Unger* főhadnagy akkor rohamra vezényelte ezt a szakaszt is, de előbb kiadta a parancsot, hogy torkaszakadtából ordítson mindenki, fujjon a trombitás, szóljon az „éljen“ meg a „hurrá!“ Meg is volt az eredmény, az oroszok futva hátráltak.

Még különb volt a *wislokai „házi csata“*. Egy fél századunk éjjel egyetlenegy gépfegyverrel, de *hat trombitással* belekúszott az oroszok állásába és itt csendes jelre egyszerre kezdtek meg biztos fedezékben a legőrületesebb zene-bonát. Olyan zavar lett belőle, hogy egymást ölték a muszkák vagy egy óráig.

*

Szegény *Murko* ezredesné kálváriáját egyszer már megírtam, azóta azonban még jobban lesújtott rá a balsors. Fő-

hadnagy fiát még szeptemberben Grodek mellett shrapnel érte gerincen. Azóta a szegény ifjú összeroncsolt testtel haldokolt vagy hat hónapig. Szegény édesanyja hat hónapig törülte homlokáról a halálos verejtéket. Nem volt remény, csak az ifjú szervezettel nem tudott egykönnyen megbirkózni a könyörtelen végzet. „Csak az apja ne tudja meg!” könyörgött az Úrhoz, amikor márciusban karjai közt lehelte ki a szöke, majdnem gyermekifjú hősi lelkét. Nem is tudta meg az apja, aki tüzérezredét vezette a galíciai harcokban, jó ideig és most már nem is tudja meg soha többé. Május 16-án Drohobycról északra harcolt ezrede, az ezredes is kinn volt a legkülső állásban, hiába kérelték. Parancsait osztogatta, s mert jól ment a dolog, jókedvűen szivarra gyújtott. Ebben a pillanatban érte egy haslövés. Az ezredes összerogyott, bevitték a szomszéd viskóba, innét szekéren a drohobyci ispotályba. Megvizsgálták sebeit, úgy látszott, nem halálos, meg sem operálták. Másnap már diskurált és levelet akart írni, harmadnap — meghalt. 18-ikán temették el a drohobyci temetőben. Szegény anyja, szegény feleség — bucsuztatta a pap — vigasztalja meg az Úr . . .

*

Lieb vezérőrnagyot íróasztalánál érte a golyó. Sehogysem akart fedettebb helyre vonulni a dandárja frontja mögött. *Klempa* őrnagyot úgy hozták be az ütközetből, hogy három lövés a vállát, *kettő a száját lyukasztotta* át. Mégis egész éjszaka dadogta véres szájjal: Ezek a fiúk! nem hősök, mártírok!

*

Valamennyi között talán legmeghatóbb, leghátborzongatóbb *Martiny* altábornagy esete. Rajongtak az emberei érte. felülről lefelé, kivétel nélkül. Az ő divízióját a „*vasdivízió*”-nak keresztelte el a krónika. Egész legendakör alakult személye körül, soha egy percig a saját életét jobban nem féltette a másénál. Törzskarának folyton számolnia kellett azzal a közeli lehetőséggel, sőt valószínűséggel, hogy elvesziti parancsnokát a hadosztály. Egy alkalommal aztán majdnem utólérte a végzet, megmenekült ugyan a biztosnak látszó halálból, de milyén áldozatok árán!

Kint járt a legelső svarmléniában. Végig sétált az egész vonalon, de az egyik távoli fordulónál belekerült egy olyan sarokba, ahol ütközetközben a támadó ellenség elvágta majd-

nem csapataitól s kezdte lövöldözni mindenfelől. Úgy látszott, hogy innen nincs menekülés. Ekkor csodálatos dolog történt. Az utolsó szakaszon, amelyet csak az imént hagyott el, észrevették szorult helyzetét s az egész szakasz kilépett a fedezék-ből, hogy az altábornagyra irányított tüzelést magára terelje. A hősök megmentették imádott vezérük életét és sok jó szóért, sok szeretetért sok vérrrel fizettek meg. Könnyezve borult a sebesültek mellére: „meg sem érdemellek titeket! Édes, drága fiaim!”

Lukács főtisztelendő ur

A beszélgetés végén megszólalt Goglia altábornagy is, aki eddig csöndben szitta virginiját.

— Nem ölt, nem fogott el oroszot egyet se, mégis, ha úgy elgondolom, a Lukács tábori pap dolgát találom a legkiválóbbnak. Végig tanuja voltam, talán soha jobban emberi lélekért nem reszkettünk.

És elmondotta Lukács főtisztelendő úr dolgát.

— A hadtest akkoriban a San vidékén harcolt hideg télben. A félig fagyott, ottan történetesen elég sekély folyam keleti partján volt egy magaslat, úgynevezett „támpont”, amelyet okvetlen el kellett ragadni az ellenségtől. A kúpalakú dombtetőt már háromszor vették roham alá, de eddig nem sikerült leűzni róla az oroszot. Végre, negyedszer, embertelen küzdelem árán miénk lett a kúp. Amde a völgyben kétoldalt állt még az ellenség s helyéből elláthatott s ellőhetett a meghódított kúpra, a San mögött hadállásunkkal összekötő vonalra. Mihelyt a kúpot birtokba vettük, éppen csak megfelelő őrséget hagyunk rajta, a többi sietett vissza a Sanhoz, át a sekély jeges vizen a tulsó partra. Persze, iszonyatos tűzben történt a hazatérés, sok áldozata lett az útnak, többi között egy önkéntes, akit tüdején és lábán ért egy lövés. Persze, összerogyott s mivel leg hátul volt s eszméletlen állapotban, eleinte kiáltani sem tudott, ottmaradt bizony.

Akkor hallották rémes jajgatását szegénynek, mikor az egész folyót tűz alá vette az orosz. Ott feküdt szegény a hómezőkön, kilátszott a fehérségből kétségbeesetten kapkodó két karja. Azonnal, parancs bevárása nélkül indult visszafelé két legény hordággal, hogy elhozza. Amint a víz közepetárára ért, mind a ketőtt leterítette egy-egy golyó. Másik kettő indult

nyomban, külön-külön, nagyot kerülve, hátha így meg nem látják. Az egyiket hasán, a másikat mellén érte a lövés, még jóformán el sem hagyták az innenső partot. Oly biztos volt, hogy így világos nappal élve át nem ér emberfia, hogy fölösleges istenkisértéssé vált minden újabb próbálkozás. Ekkor állt elő Lukács főtisztelendő.

Szó nélkül belegázolt a jégablak közé. Utána szóltak: hiába megy át a biztos halálba, át nem ér, a szegény, mind rémesebben jajveszékclő önkéntesen ezzel nem segít! Meg aztán úgy se tudná elhozni egymaga.

Visszakiáltott a pap:

-- Éjszakára elhozhatjuk?

-- Hogyne! — felelték egyszerre tizen is a tisztek — sötétben nem célozhat ránk az orosz. Tizen is átmegyünk, csak most gyere vissza.

A pap csak gázolt tovább. Jobbra is, balra is már lyukasztották a táblákat az orosz golyók. Őt elkerülték. Átvergődött a tulsó partra és még sokáig látták a mindig keskenyülő fekete sávot, amíg eltűnt egészen.

Alig esteledett, patruj indult át. Képzeltetni, milyen remegéssel várták visszajöttét. A szegény fiú talán már azóta meg is halt, már délóta nem hallották hangját, a szegény pap pedig vajjon elért-e hozzá élve?

Éjfélután visszajött a patruj, az önkéntest is, a papot is hozta magával. Mindkettő életben. A papot lövés sem érte. Amikor megkérdezték, hogy miért ment át mégis, ha már úgy sem hozhatta el egymagában a sebesültet, nagyot nézett. Hát csak meg kellett mondani a szerencsétlennek, hogy a sötétben eljönnek érte? Ki csillapítsa, vigasztalja?

Lukács főtisztelendő tíz óra hosszat térdelt hóban, fagyban, mint fekete pont a fehér karikában, hogy csillapítson, vigasztaljon . . .

*

Furcsa dolog, amikor férfiak, katonák elérzékenyülnek, könyút ontanak, de ezt a furcsaságot már nem egyszer tapasztaltam ebben a háborúban. Majdnem mindahányszor a mi derék legényeinkről beszélnek. Ha van igazság, milyen más világ lesz ezentúl!

Kimentünk a ház elé s találgattuk, mit hoz onnét a távolból az az irdomtalan nagy porfelhő? Fogolytranszport volt,

ötven muszka, kit tegnap csiptek el. A tisztek elé érve, megállította a fedezet az egész csapatot s egyenes vonalba sorakoztatta. Hogy félhetnek, hogy irtózhatnak szegények attól, ami most vár rájuk, hiszen hajmeresztő kegyetlenkedéssel vádolnak minket az ő tisztjeik. Ebből a poros Galiciából vajjon hova száguld e pillanatban sóhajuk? Édes szülője, hitves, gyermek várja ezt is odahaza hiába. A nagy nyomorúságban mit nyom az a latba, hogy más nyelven fohászkozik az Istenhez! Csak úgy csalogalja, csábítja otthon gubbasztó nyomorúsága, akár a Volga mentén, akár a Vág völgyében hunyta be szemét először az aranyos nap tűző sugarától. Szegények. És mondhatatlanul jól esett, amikor hallottam a parancsnok szavait:

— Ne féljeteK és ne higyjeteK el semmit abból, amivel tisztjeitek remitgették titeket. A foglyot nem bántjuk. Hiszen ti csak szerencsétlenebb bajtársaink vagytok!

Elkapja a szélről az egyik zsidóképű torzonborz harcos a szót:

— Szerencsétlenebb? Soha rosszabb dolgom ne legyen!

*

A Visztula és Bug folyók között erősebb a csatározás s az ellenség kétségbeesetten erőlködik, hogy ellenálljon üldözésünknek, de hiába, mert itt is áttörjük vonalát s ezen a vidéken is kénytelen július 18-ikán éjjel végkép meghátrálni. Ugyanígy *Iwangorod* várától nyugatra és délre is, majd a Visztula és Bystriza között is.

Július 29-ikén megint nagy nap: *deli huszárjaink beloagoltak Lublin városába.*

Augusztus 4-ikén megszállta Lipót bajor herceg (királyunk veje) serege *Varsó gyönyörű városát* és ezzel elfoglalta Orosz-Lengyelország fővárosát.

Augusztus 5-ikén *elfoglaltuk Iwangorod hatalmas várát.*

Augusztus 18-ikán Hindenburg serege *elfoglalja Kowno várát* és 19-ikén *Nowo-Georgewsk várát.* 85.000 orosz került itt fogságba.

Augusztus 25-ikén Arz altábornagy magyar honvédei a német brandenburgi 22-ik hadtesttel egyetember *elfoglalták Brest-Litowsk hatalmas, büszke várát.*

Augusztus 27-ikén csapataink Kelet-Galiciában *áttörték az oroszok vonalát a Zlota-Lipa folyónál* és elfoglalták sáncaikat

harminc kilométer hosszúságban. Ugyanekkor Pflanzer-Baltin és Botmer tábornokok seregei előrenyomultak a *Strypa folyóig*.

Május hó második napjától augusztus hó 30-ikáig kerek egy millió egyszázezer orosz foglyot ejtettünk és nem sok, ha háromszázezerre becsüljük az orosz halottak számát. Azért annyi, mert az ellenség csak hogy megmenthesse ágyúit, az emberérettel egyáltalában nem törődött. Egész Galiciában és Orosz-Lengyelországban nem sokkal több volt eleinte egész hadserege, mint amennyi most részben fogságba esett, részben elpusztult. De mikor látta a bajt, hirtelen ide hozta el azokat a csapatait is, amelyeket Törökország ellen szánt, ezenkívül összes tartalékját s valamennyi újoncát. De ez mind nem használt. Kikergettük Galiciából, Lengyelországból, Kurlandból, Lithvániából mégis, összevisszarángattuk egész hosszú frontját és elvettük tizenkét legnagyobb várát. Bátran mondhatjuk, hogy tönkrevértük. Végre ugyancsak *augusztus 30-ikán elesett Luck vára is.*

S mialatt délkeleten a Strypa után már elértük a Szereth partját, szeptember 2-ikán megszálltuk *Grodno városát*, harmadikán a *várát* és szeptember 8-ikán a híres wolhyniai vár-háromszögnek második nagy erősségét: *Dubno várát*.

Az oroszok ellen viselt háborúról, azonkívül hogy a németek északnyugaton eljutottak közel Rigáig, tulajdonképen több nagyjelentőségű eseményt nem is mondhatok annál az egy-nél, hogy az orosz cár *elküldte helyéről az eddigi fővezért, Nikolajevicsét és maga állott az egész hadsereg élére.* Ha azért tette, hogy így többre jusson, nagyon elszámította magát, mert ime, azóta közel fél esztendő mult el, s bizony nem jutott előbbre az orosz hadsereg egy tapodtat se. Odalenn Bukovinában a besszarábiai határon, a Szereth alsó folyásánál, Zalesciki város körül mindent elkövet, hogy áttörjön sorainkon s míg odafenn északon jóformán elnyugodott, itt lenn majdnem napról-napra próbálkezik ágyúval, kézigránáttal, gyalogtámadással, de bezzeg nem ér célt. Az ember elcsodálkoznék, hogy miért éppen ebben a kuckóban erőlködik olyannyira, ha nem tudná, hogy ez a szomszédos románok miatt van, akikben még mindig remél, akiktől még mindig azt várja, hogy akár szeretetből, akár félelemből hozzája csatlakoznak. S azért akar itt lenni a határon, hogy a szuronyaival csábítgassa is, fenyegetse is.

Ha ma, amikor ezeket a sorokat írom, végignézek a térképen, azt látom, hogy az a vonal, amelyen a német szövetséggel együtt seregünk elhelyezkedett, északon Riga városa alatt kezdődik, végigmegy Dünaburg mögött és majdnem merőlegesen esik le Pinsken, Dubnón keresztül Tarnopol mögött a Szereth folyam nyugati partján egész Bojanig a besszarábiai határon. Hatalmas sávot kerítettünk el abból az orosz földből, amelynek ha a cárja nem biztatja Szerbiát, ahogy is kezdett volna ki velünk. Elvettük a nagy orosz birodalom gyöngyeit. Varsó, Lublin, Lodz, Lomza, Vilna, Grodno városait (csak a legnagyobbakat említem) és leszereltük, hatalmunkba kerítettük Brest-Litowsk, Wladimir-Volinsk, Luck, Dubno büszke várait. Az új mesgyn ott áll most az orosz hadsereg szemközti a miénkkel s abban bizakodik, hogy a németet a francia, minket tán az olasz kényszerít majd arra, hogy elvonjuk onnét csapatainkat és siessünk védekezni másfelé. Hát siettünk is. Elmentünk a szerb határra, el a montenegrói határig s ma már nincsen se Szerbia, se Montenegró. Elmentünk az olasz határra is, s a talján hitszegő, aki azt hitte, hogy hátunkba támadva, halászni fog a zavarosban, ma egész hadseregével egy pár hadtestünk ellenében ott tart, ahol közel egy esztendeje. Hogy a német Franciaországban mit végzett addigra, amíg ez az írásom nyomtatásba kerül, nem tudhatom bizonyosan, de azt az egyet tudom, hogy a mai napon még ő szorongatja a franciát s nem az őt. Akármit rejt méhében a jövő, az bizonyos, hogy az orosz mumus már senkit sem ijesztget, mert van a mi kancsukánál, korbácsnál, nyaktílonál hatalmasabb: istenfélő, hazáját szerető, királyhű nemzetek, népek lángoló lelkesedése, megtörhetetlen bátorsága és az Úrba vetett bizodalma.

OLASZORSZÁG

A hármas szövetségnek Magyarország-Ausztrián és Németországon kívül Olaszország is tagja volt. Kisebb állam léteire annak köszönhető későbbi fellendülését, hogy két nagyhatalom barátságába és védőszárnya alá jutott. Ámde, bár ennek a hármas barátságnak egyetlen hasznát csak ő látta, tulajdonképpen soha sem szűnt meg hát mögött ungorkodni a szövetségestársak, de legkülönösebben mi ellenünk. A gyűlölség főoka az volt, hogy Trient vidékét és Trieszt városát régi jögon maguknak követelték és úgy tekintették, mintha övék volna jogosan, csak mi „*nem adtuk volna még vissza*“. Erről az okoskodásról nevezték el összes áskálódásaikat is „*Irredentá*“-nak, ami annyit jelent „*a még vissza nem adott*“, t. i. Itália. S mialatt az olasz miniszterek a miénkkel *Abbázia* fürdőhelyen és mindenütt máshol barátságos szót váltottak, azalatt odahaza szították az olasz hazafiak a gyűlölséget ellenünk és megesküdték, hogy meg nem nyugosznak addig, míg övék lesz nemcsak Trient meg Trieszt, de Fiume meg Dalmácia is, mert hiszen — szerintük — ezt is olaszok lakják.

Amikor kiütött a világháború, az olaszok ugyan nem siettek a szövetséges társak segítségére, de legalább esküdöztek égreföldre, hogy, ha semlegesen is, de a legjobb kívánságokkal és nagy szeretettel kísérik a mi fegyvereink sorsát. Hogy ez a jókívánság mennyit ér, azt gyanítani gyanítottuk az egész idő alatt, mert hiszen mindig vártuk hírét, mikor támad hátba a drága szövetséges? Nem is soká váratott. 1915 május 20-iki ülésén elhatározta az olasz képviselőház a háborút ellenünk, ámbár az olaszok tekintélyes, nagyobbik része hallani sem akart róla. De hiába, fizetett bérencek fölbújtogatták az utca népét s május 23-ikán már megvan Olaszország és köztünk a háború.

Felséges királyunk az Olaszország elleni hadak fővezérévé *Jenő* főherceget nevezte ki. S alig hangzott el a hadüzenet, siet-

tek az olaszok, akik már hónapok óta készülhettek erre a napra, előzönlenni a határt. De mégse tudtak olyan gyorsan belefogni a munkába, hogy a mi dicsőséges tengerészeink meg ne előzték volna. Alig mult el ugyanis néhány óra a hadüzenet

Jenő főherceg

óta, már május 24-ikén korán reggel égzengésnél erősebb dőngésre ébredt az olasz partvidék. *Velencétől Barlettaig* a mi ágyúink szólaltak meg Olaszország partja előtt s a mi repülőgépeink bombái árasztották el a velencei fegyvergyárat, pályaudvart, a rimini-i, sinigallia-i, ancona-i vasúti hidakat, víztor-

nyot, kikötői telepet, erődtményeket, hajógyárat, petróleumraktárt. *Haditengerészetünknek olyan fényes cselekedete volt ez, amelyért az egész világ csodálattal adózott.*

Az olasz határ félköralakban vonul el a monarchia szélén, úgy hogy ennek a félkörnek a jobboldali (keleti) része a görzi partvidékkel (amelyet általánosságban az Isonzo vidékének nevezünk) közepetáján Karinthiával és bal (nyugati) oldalán Tirossal szomszédos. Itt lefelé megy a határ délnek, hogy azután a tiroli határ szélén megint felemelkedjék északnak. A háború első napjától fogva tehát jóformán három részre oszlott az olasz harctér. A partvidéki (Isonzo), a karinthiai és a tiroli részre.

Az olaszoknak az volt az iparkodásuk, hogy mindjárt legelején teli tüdővel nekirugaszkodjanak a határainknak s mielőtt észbekaphatunk, a nyakunkon teremjenek. Kedvező kilátás kecsegtette őket ebben a tervben, mert a közös határ úgy megy, hogy minékünk nem nagyon előnyös a védekezésre.

Az olasz király a tiroli harctéren

De hát a mi hadvezetőségünk nem tette meg az olaszoknak azt a szívességet, hogy éppen a határon álljon fel rossz állásba, hanem felvonult beljebb, ahol a földalakulat is olyan volt, hogy csapatjaink teljes biztonsággal megvethették a lábukat. És hogy mennyire jól számított a hadvezetőségünk, ezt legjobban az bizonyítja, hogy ime tíz hónapja küldi az olasz király halálba sok százezer katonáját és lövi el sok százmillió bombáját és a mai napig még csak egy tapodtat se haladt előre.

De hát azt kérdehetné valaki: hát mi magunk miért nem mentünk előbbre, miért nem nyomultunk be Olaszországba? A válasz igen egyszerű: mi északon az oroszsal, délen a szerbvel hadakozunk, annak is, ennek is vesszük el a földjét. Nem akarunk mi az olasztól mást, mint hogy elrúgjuk magunktól a kis kutyát, aki beleharapott a bokánkba.

Mindjárt a háború első napjaiban ott voltak az olaszok a partvidéki, a karinthiai meg a tiroli határon is. Emitt a *doberdói* fensík, a *Görz* városát védő *podgorai* hegység s a Karfreit melletti 2246 méter magas *Krn* hegységnek irányították támadásaikat. Arrébb nyugatnak a Plöckenhágó, a Kreuzberg és cortinai átjárónak támadtak. A tiroli határon a lavaronei és folgariai fensíkok, a Marmoláta, az Adamello és Ortler hegyek vidékein kezdődtek a harcok. És ha most napról-napra le akar-nám írni az oasz háborúnak tízhónapos történetét, alig fordulna elő benne más szó, mint Doberdó, Podgora, Görz, Plöcken, Marmolata, Lavarone, Folgaria, Condino, Ortler. Legfeljebb azt kell külön említenem, hogy az Isonzo-meni partvidéken, különösen Görz tájékán eddig ötször kíséreltek nagyszabású támadást a katonák százezeivel, mind az ötször azt hirdették, hogy meg sem állanak a Balatonig, mind az ötször elhívták a királyukat is, hogy a diadalmas hadak élén ő maga vonuljon be a meghódított tartományokba és mind az ötször — csúfosan kikaptak. Legelőször júniusban, másodszer júliusban, harmadszor augusztusban, negyedszer szeptemberben és ötödször most márciusban.

Tavaly augusztusban a legerősebb isonzo-i harcok idején jártam odalenn s abból az időből mondhatok el egyetmást. A mi legeslegjobbban ragadta meg a figyelmemet és szívemet, azzal kezdem mindjárt. Partvidéki, karinthiai, tiroli határon véges-végig a sok derék fegyvertárral együtt úgy állnak ottan a mi drága véreink, a mi egyetlen, páratlan katonáink, mint

a kőből faragott szobrok. Igazán kőből, mert hiszen tíz hónap óta lepi el őket az a temérdek kőszilánk, amit az ellenség ágyúja szakít feléjük a sziklából. Magyar szó hallatszik akármerre fordulok. Magyar ember becsületos szemébe nézek, annak szorítom kezét minden fordulónál. Amit magyar történelemben eddig tanultunk, a magyar ember hazaszeretetről, a magyar ember virtusáról, az ahhoz képest, amit itt láttam, mind kevés.

Harc a Podgoráért

Amint kilépünk Görz városából, balkézről hagyjuk az Isonzó tágas völgyét, amelyet kelet felől határol a folyó kékeszürke csikja. Délfelé a doberdói fensík bejáratát a Monte Fortini hármassal zárja el egyfelől, a podgorai magaslat másfelől. Középen, a híres hídfőnél túlról az összelövöldözött Lucinico község, amelyet, mivel nem esik védővonalba, elejétől fogva átengedtünk az ellenfélnek. Az egész eddigi, úgynevezett

Görz főtere

isonzói csatának legfőbb ütköző pontja a podgorai magaslat, kétszáz méter a magassága a tengerszintől számítva, nem több két kilométernél a hossza, de ő zárja el az olasz határ felé az egyetlen alkalmas átjáratot Görz irányában, a tágas-sík Isonzövölgyet Cormonstól Gradiskáig.

A meredek, csúszós úton csak nehezen jutunk előre, köröskörül majdnem kopár az erdő, a hatalmas szálfáknak csak a törzsük maradt meg, ágat, lombot szétvert az ágyugolyó. Az inensön csupa fedezék vonul végig. Már szinte nehezemre esik leírni, annyira valószínűtlennek látszik, hogy ezeket a beépített ürgelyukakat csupa jókedvű ember lakja. Akiket felváltottak, itt szunditanak, amíg megint rájuk nem kerül a sor, a tisztjeik jókevéen, tréfás szóval úgy járkálnak köztük, mint a négyesrendező beharangozás előtt. Az egyik kapitány, aki teljes 24 óráig állott a tűzvonalban, most aludt el az egyik műbarlangban, asztalkáján ott fekszik a könyv, amelyet valószínűleg megszokásból elalvás előtt lapozgatott.

Srapnellmentes fedezék építése az olasz harctéren

A magaslat tulsó, az ellenségre néző oldalán vannak a gyalogság árkai. Az árkok előtt drótsövény vonul végig, hiába lövöldöztek széjjel már nem egyszer, kireperálták a hibát utána mindannyiszor. Bár csendesebben, de folyik a tűzérési párbaj most is. A keletről és nyugatról egymással szemben röpködő lövegek süvítése mintha összetalálkoznék középúton, a hang után ítélve, mintha a hegyoldalban összecepna a két bomba. Hogy a mieink odaát milyen kárt tesznek, nem tudom, embereinkben hál' Istennek mostanában kevés kár esik.

Az egyik román baka, akit most váltanak fel, görnyedt háttal, púposan bandukol a gerincről lefelé. Betemették, panaszkodik, különben semmi baja. Ugyanis a gyorsan hányt árokban nagyon szűk ülőke jut csak, éppen hogy valahogy leguggolhat s a hátul lecsapó löveg irtózatoss erejével maga előtt sodorta az egész földrétegeket, bele a guggoló katona hátába, úgy hogy ültében alaposan beszorult s csak nagy erővel tudott kihámozkodni . . . persze félóra múlva már vígan rohan a csajkájával a zupáért.

Megesett azonban már az is, hogy a földomlás jobban eltemette egyiket-másikat, még se ez fáj neki legjobban, hanem hogy ott elől a svarmléniában *nagyon rossz szag van, ott fekszenek százával az ostromlók, nem lehet elvinni a holttesteket, azonnal lönek odaátrul*. Szinte furcsán hat, hogy a halál torkában gyapotkendővei kötik be az orrukat a legények, hogy a golyózáporban kellemetlen illat ne bántsa. Igaz, hogy ettől a „kellemetlen“ illattól magam majd hogy vissza nem fordulok, olyan irtózatossan émelyítő.

Hason csúszva fölkerülök a tarajra. Belátok a tulsó völgybe, a szemközti dombra, hosszú sárgás sávra, amely mögött most olasz bakák s talán egy ugyanolyan kíváncsi olasz kollega lapul meg e pillanatban. Mellettem, ha nem figyelmeztetnek rá, észre sem veszem, két ágyú.

— A mi drága két kis ágyunk, — mondja a kalauzoló alezredes, — idejut a legtöbb lövés. Mikor a fedezékek mögül halljuk folytonos robajukat, biztosra vesszük, hogy nincs már körülöttünk élő, de aztán csak halljuk egymás után kétszer ping, ping. Hála Istennek, megvannak még.

*

A mai nap is bizonyosságot tett a mellett, hogy az ellenség nem törődött bele sorsába. Annak a magaslatnak Görz

felé eső részén, ahol előbb az őrség tisztjeivel beszélgetve ültem, úgy naplemente felé nem ugyan nyugtalanság, de bizonyos mozgás volt észrevehető. Az ellenfél ágyútüzelése lassanként, anélkül, hogy teljesen beszünt volna, csillapodott, ami a gyalogsági támadásra való előkészületet jelentette, mert a tovább folytatódó lövések a saját előretörő gyalogságukat akadályozták volna. Alig hangzottak fel a völgyből az estharangszó hangjai, mikor mindkét oldalon is tökéletes csend állott be s egyetlen löveg nem süvített át a légen. A földalatti fedezékek négyyszögű lejárataiból és lyukaiból kiözlött a légénység, hogy óvatosan a magaslatnak az ellenség felé néző oldalán lévő lövészárkokban foglaljon helyet. Halk vezényszavak, lapidaris rövidségű jelentések voltak hallhatók, s a keskeny ösvényen libasorban vonult a rajvonal a gerincen át előre.

Pont 8 órakor szállt a magasba a mi világító pisztolyaink első lövése. Síri csend köröskörül. Ekkor a világító pisz-

Telefon-vezeték lerakása az Isonzón

tollyal az északi vonalra, majd a középre világítottak. Még mindig hangtalan várakozás. Ekkor aztán hirtelen, mint egy jelre — éppen pont negyed kilenckor — kiáltások és ordítózások „avanti“, „curragio“ és a mi állásaink középső osztagára rohantak. Nemcsak a lövésre kész rajvonalunk, de a mi ágyúink is beleszóltak egyet. Alig tíz percre a fronttámadás után egy második következett jobbszárnyunkra. A Podgora egész gerince tűzben állott már, mindenesetre igen rövid idő alatt. Egyik salve követte a másikat, a hegyoldalon az üteg szakadatlanul adta a teljes tüzet s hirtelen nem volt több ordítózás, több rivalgás hallható, csak egyes kiáltások, majd ágyüdörgés és fegyverropogás sem, csupán a mélységből feltörő fájdalmas nyöszörgés. *A középső csapathoz húsz lépésnyire, a jobbszárnyhoz a drótakadályokig közeledett az ellenség és nem tovább.* Ez történt pénteken este, július 30-án. Az előtérben most több hever egynéhány száz olasz hullával, lassú feloszlásban.

Ágyuharc a Doberdón

Abban a városkában, ahol a körülfekvő csapatok parancsnoksága székel, későn nyíló lila akác és vadszőlő lepi el a kis olaszos házak falát, bejáróját, kerítését, ablakait. A legnagyobb ház kapuja mellett hosszú fehér asztalnál a törzskar tisztjei üldögélnek, amíg el nem szólítják siető ordonánccok. Az altábornagy most jön ki, hogy megadja utasításait további útan dolgában.

— Habár szűnőfélben van a nagy támadás, sok érdekeset fog tapasztalni ott fenn, ahonnét elláthat az egész harctér felett. Nehéz, sziklás úton kell majd felkapaszkodnia. Gondoljon majd derék katonáinkra, akiknek ez folytonos és mindennapi útjuk. Talán robban a közelben egy gránát is; ha majd látja gyilkos porzását, megint csak hőseinkre gondoljon, akik hetek óta és jóval közelebbről tűrik. Magyar, dalmát, tiroli, de a magyar különösen . . .

Egy ideig koci vitt a fehér országúton, mindig közelebb az ágyúszóhoz. Mihelyt a tenger felé jártunk és előtűntek a gradói mocsarak a távolabbi Aquilea tornyával, ahonnét a törpekirály lesi Görz elestét immár harmadik hónapja, ki kellett szállnunk, mert a koci fehér vászonfedele túlságosan megkönnyítette volna a szemközt, a mocsarasban épített „batte-

riák“ (ágyúütegek) dolgát. S így hát rekkenő déli hőségben, meredek kapaszkodón fölfelé, göröngyről sziklaélre ugrálva, agyonkínlódva s folyton vigyázva, hogy eltakarjon az olasz figyelő sasszeme elől a törpefenyő, borókabokor s meg ne akasszon, össze ne vérezzen a drótháló, spanyol lovag. Végre fent vagyok valahol, ahonnét szerencsére már nincs feljebb s a vezető tiszt azt mondja:

— Helyben vagyunk.

Hol? Hiszen előttem sűrű facsoport, nem látok el se jobbra, se balra, aztán hol az üteg és hol a megfigyelő? Két lépést vezetnek még előbbre, le kell hajtani a derekam, hogy az ágak közt átvergődjem és egyszerre csak egy galyakból összetákoltt fal előtt állok, amelynek úgy közepetáján kerek nyílás van. Onnét látni ki a tájra.

Megelevenedett térkép fekszik előttem távol hegyeivel, közelebb dombocskáival, erdővel, kopár háttal, ezüstös folyósávval. Mindez, noha fensik, mélyen alattam. A főhadnagy lát-

Pihenő a doberdói fensik szélén ütközet után

csövét kínálja. Minek ide látszó, szabad szemmel ellátni végig és jobban esik nem pontról-pontra, hanem egyszerre lopni be szemembe az egész csodálatos szépséget. Hát ez az a bizonyos doberdói fensik itt előttem, amelynek tömeghalál kellett, hogy érvényre jusson? Rubbiánál kezdődik a láthatár északon, az első emelkedés a Monte San Michele-é, ezt lankás követi, megint domb, mögötte nagyobb házcsoport látszik ide, ez maga Doberdo. A háttérben párhuzamos emelkedés, a tetején a sagradói várrom. Elöl déli irányban két magaslat, az egyik kopár egészen, ez a Monte Cosich, a másíknak feketelombos az oldala, a Rocca. Aztán síkság egy nagy gyárépületig, a monfalconei telepí, amelynek magas kéményeit uralja az alatta elterülő lapály egészen az Isonzó csíkjáig. A dombláncon innen barát-ságos völgy, szántások, szőlők, kővel kerített gyümölcsös, nád-fedelű csöszkunyhó.

Az Isonzó túlsó partjáról, amely majdnem párhuzamosan halad az egész fensik szélével, Sagrado, Villa Vicentina és San Cauziano irányából, aztán meg egészen délfelől, onnét, ahol az Isonzó befejezi pályafutását, a Sdobba mocsaras vidékéről percről-percre nagyobb erővel és sűrűbb egymásutánban dörög át az ágyú. A fensik északi pontjait lövi a tüzérség. A San Michele fölött szakadozott bárányfelhő-csoport himbálózik a légben, egyszerre tíz—tizenöt különálló kerek fehér gomolyag, tekintélyes 28-as mozsarak srápneljei. Gránátgejzerek folytatják a tűzláncot, egy helyütt meg is gyulladt a száraz haraszt, messzire elfüstöl feketepiszkos uszálya. Aztán véges-végig csupa srápnel-foszlány, amelyet Monfalcone alól küld a tékozló olasz.

És mi? Mi nem bántjuk? — kérdem majdnem idegesen a megfigyelőt. Majd rákerül a sor! mosolyog fölényesen. Aztán rákerült a sorja tényleg. A hangját, mert elég messziről jött, alig tudtam volna megkülönböztetni amazokétól, de a löveg füstfelhőjét, azt megismertem mindjárt, mert felül fehér, alul rózsaszínű. Vajjon ott van-e a lövöldöző ellenség? Úgy kell lenni, mert a hatodik veresaljú felhő után az oszladozó egész felérek helyébe ide már nem jött több. Még egy-két teljes üteg-salve Sdraussina irányában s a Monte San Michele fölött egyelőre békesség van. Mi lehet ott, ahonnét elzavartuk az olasz üteget, a kis olajfaerdő mögött?

Azonban újabb tölcserék feketéllenek, egyre közelebb a

faluhoz, már a két szélét két füstoszlop fenyegeti. Ha ezek még egy ideig próbálkozhatnak, beletalálnak, bizonyos. Így gondolkozhatott, úgy látszik, a szomszédos ütegünk parancsnoka is, mert most meg Sagrado felé kóvályogtak vészthozó gömböcskéink és bár az előbbinél jóval hosszabb összeszólalkozás után abbamaradt a doberdói veszedelem, nem jött oda olasz gránát egész délután.

— Most vigyázzon! Látja ezt az erdős kúpot előttünk balra? Igen? A jobboldali széle metszi a másikat, azt a kopárát. Mögötte a mélyedésben olasz svarmlénia van.

— Látom.

Még egyszer belenézett a nagytóba a főhadnagy, aztán jelt adott. Hogy kinek? azt nem láttam. Csak egy rövid tutolást halottam, bár közelről, de mintha a föld alól.

— Ganze batterie. Seite . . . Libelle . . . und . . . Tempierung . . . Lage vom ersten. Richtig!

Osztrák-magyar tengerészeti repülő útnak indul, hogy ellenséges páncélos cirkálókat megtámadjon és felderítést végezzen az Adrián

Rámeredtem a kijelölt pontra. A parancsot körülbelül két perc múlva dörrenés követte, egészen közelből. Aztán húszig számoltam. És két felhőcske jelent meg a kúp hátán, valamivel errébb a célponttól.

-- 2. Zug. Seite . . . Libelle . . . Shrapnel. Zug . . . Richtig!

Hosszú tutolás. Két perc szünet. Csak beütne most. Két dübörgés. Pont a kijelölt helyen két szikrázás, utána két szürke gömbölyűség. Brandja volt a két lövésnek, a feketébe talált. A két kúp között mintha mozogna a haraszt. Pontocskák kúznak valahonnan lefelé.

Ment ugyanoda még három sortüz.

Egy épület, jobb sarkában kerek kémény alakú tartályok állnak egymás mellett. Ezek mögött is ellenséges állás van.

Hallom megint a jelzést:

— 3. Zug. Fünftes, Seite . . . Sechstes . . . Liibille .i. . Shrapnel-Zug . . . Richtig!

A tartályok körül ott vannak a felhőcskék.

Wechseln. Fünftes . . . Sechstes . . . Libelle . . . Granaten-Zug . . . Richtig!

Az épület felső emeletét sűrű füst takarja. Mire kissé oszlik, szabad szemmel látni, hogy négy ablaka felül is, alul is, egy-egy lyukká olvadt össze.

A megfigyelő főhadnagy pihen most, az ő ütege egyelőre elvégezte a dolgot. Odamutat most ujjával északnyugati irányban.

— Az ott *Pieris*, *Papariano* és *Begliano* között, kis község, keresztül megy rajta az országút. A község előtt keresztezi a *Canzianó*ból *Turnacoba* vezető út. A keresztezés előtt egy őrnagy állott a csapatjával. Szemközt, jobbról és balról mindössze két és fél hadosztály, tehát majdnem egy egész hadtest jött rá. Pedig a keresztútat tartani kellett egy ideig, amíg háta mögött a sereg zöme megszállja állásait. És órákig szembeszállt a kis csapat a túlerővel. Ameddig szükség volt rá . . .

Egy magyar bakát hoznak hordágyon a frontból. Amikor legelőször megállnak vele, hiába kérdik hol, hogyan sebesült meg? Csak ő maga kérdez: *meg van-e a két ágyú?* Az ezredorvos leinti, de hiába nőgatja, vesse le zubbonyát, nadrágját, bakkancsát, mert véres, lyukas ez is, az is. A legény csak egyre: *meg van-e a két ágyú?* Végre is el kellett intézni a kérdést.

Miféle két ágyú? Parancsot kapott a zugja, meg kell rohanni, el kell foglalni a dombháton azt a két ágyút. Rohamra mentek a fűk, ő maga már csak húsz lépésre az ágyúktól kartácsot kapott, összerogyott. *Meg van-e hát az Isten szerelmére a két ágyú?*

Egy kapitánynak ugyanegy lövés átfúrta roham közben mind a két lábszárát. Hordágyra fektették. Úgy vitette magát tovább csapatával, végig ő vezette.

Ez a vidék itt köröskörül a „szanitécek“ dicsőségét zengi. A szanitéc nem katona, csak beteget cipel. Az ám, nem katona! Egy osztrák főúr ezer koronát küldött, adjuk oda annak a sebesültvivőnek, aki legtöbbet hozott ki a tűzből. Száz között kellett válogatnunk. Végre is öten osztozkodtak a díjon, mindegyik megsebesült maga is hordás közben s amúgy sebesülten, üresen megint csak visszafordult a léniába újabb sebesültért . . .

Roham a doberdói fensíkon

A krni csoda

A wocheini Száva-mentén jöttem el ideig, most az Idria kies völgyében visz el a rázós ekhós szekér a parancsnoksághoz. Az út szélén egy huszár-patrujt bocsát éppen útnak parancsnoka. Amint felém fordul, nagy öröömre megismerem az őszbecsavarodott fejet, a férfias vonásokat a huszársípka alatt is: gróf *Zichy* Nándor huszárcapitány, a stabszug komendása előtt állok. Néhány lépéssel odébb, a deszkakerítés mögött a hadosztályparancsnok ül ebednél törzskarával. Néhány harapás meleg étel s egy korty bor után már indulok is egy vezérkari tiszt kíséretében a szopora ágyúörgések irányában. Jó ideig még az Idria partján haladunk, azután elhagyjuk jobbkézről Santa Luziát s megelőzünk egy hosszú csacsi-kolont, száz derék csacsit, hatvanliteres hordóban vizet visz fel mind-egyik a száraztorkú embereknek, akik pedig annyit sértegetik őket.

Átme gyünk a folyócska túlsó partjára s hegyoldalba vájt üreg elé érünk. Benézek. Pihenő, pipázó, mosogató, irkáló legények szanaszét, csukaszürke fez a fejükön, bosnyákok. Úgynevezett holtterületen vagyunk, ahova az egymást keresztező lövegek nem érhetnek, mert a hegyoldalnak tövében van. Három napja pihennek itt a vitézek, miután harminc napig állták a halált.

Július 14-ikén kerültek a Krn felhői közé. Milyen úton, milyen kínok közt, elhallgatom, mert érzem, hogy szófukar bemondások után meddő próbálkozás volna minden sor írásom. „Tesko je bilo!“ (Nehéz volt.) Sokal többet nem is tudok kivenni belőlük, csak itt-ott egy elejtett szót arról, hogy ahol hason nem kúsztak, ott egyet léptek, ugyanannyit csúsztak visszafelé, száz métert két óra alatt másztak meg, mire fölértek félútra, nedves ronggyal szorongatták halántékjukat, hogy a kidagadt ütőér meg ne repedjen. Hogy közben itt is, ott is levágott egy-egy szomszédot az olasz ágyú, lehempergetett a szikla-repedésen, az szót sem érdemel. Végre fölértek, már azok, akik. Tizenötödikére virradó éjszaka végleg elhelyezkedtek s három napig nem volt semmi különösebb izgalom. Tizennyolcadikán kezdődött éjjel az ágyúzás, eltartott hajnaltól délelőtti 10 óráig, délig szünetelt, azlán ujult erővel rákezdett s 3 órakor délután olyan méreteket öltött, amely még ezt a halálra edzett

csapatot is megrémítette. Este 8 órakor ellanyhult, éjjel keveset tüzelt, de aztán reggel megint bolond ágyúzás indult meg s miután a tüzérségük bizony széles sávot lyukgatott ki a védők frontjából, jött a szuronyroham.

Tudnivaló, hogy az az állás, amelyet a bosnyákok védtek, egy kinyúló keskeny sziklanyelv volt, amely messzire kiállt a folytatólagos sánctvonalból. Ennek a nyelvnek az irtózatosan meredek széleiről kaszált le az ágyúhalál áldozatait és ideirányult az ellenség támadása. A megfogyott védősereg kénytelen volt meghátrálni a nyelv tövéig. Ekkor segítség érkezett a hátulsó vonalból, ennek sikerült másnap, azaz 19-ikén este visszafoglalni a szikla szélét. Másnap csend volt, az olaszok nem támadtak, meglapultak a keskeny fensík széle alatt.

Most tehát a segítségül érkezett csapat feküdt a keskeny nyelv peremén, a bosnyákok hátul a hegy nyakán, az általános vonalban. 21-ikén megint pokoli tüzeléshez fogott az ellenség. Erre a pontra már kifogástalanul be voltak löve ütegeik s nem vágott le egy löveg se hiába. S egészen mást jelent a lecsapó gránát itt a sziklatengerben, mint egyebütt puha földön. Itt belefúródik a sziklába s vagy két köbméter szilánkot csap fel egy-egy lövés, tehát ugyanaz, mintha ugyanannyi shrapnelgolyót szórna széjjel. Elképzelhető, hogyan pusztított a sziklaperemen halálraszánt védői között. Ekkor parancsot kaptak a bosnyákok, siessenek előre. Gyilkos verekedéssel, szuronnyal, késsel, ököllel sikerült visszaverni a támadást. Most tehát megint a bosnyákok voltak a szélen, az erősen megfogyatkozott eredeti védőcsapat pedig a fedezékben.

A visszavert ellenség azonban éppen csak annyira vonult vissza, amennyire muszáj volt a fedetlen síkon s már néhány méterrel odébb egy sziklarepedés mélyében megvonult az egyik csapat s ebben a képtelen közelségben töltötte a délutáni órákat a sötétség beálltáig.

S amint végkép beesteledett, olyan új formájú harc fejlődött ki az egymástól néhány lépésre fekvő svarmlénia között, amelyhez fogható még nem jegyzett fel a háborús krónika.

Az olaszok parancsszóra kézi gránátokat hajigáltak át a mieinkre. Ezeknek olyan a szerkezetük, hogy először kemény tárgyhoz kell ütődniök s az ütődést követő hat másodperc idő után robbannak, ha falat érnek. Ámde az olaszoknak nem volt elég hidegvérük ahhoz, hogy a koppantás után bevárják az elő-

írásos hat másodpercet s lóbálás nélkül áthajigálták. Ekkor az történt, hogy *a mieink elkapták a röpködő bombanyeleket s visszahajították, úgy hogy éppen az olasz fejek fölött telt el a robbanási idő s ott verték széjjel a bombák az egész vonalat!*

Urak voltunk tehát a sziklanyelv fölött. Most azonban szinte feleslegessé vált, mert időközben beérkezett oldalt az útban lévő íteget s most már az söpörhette kényére-kedvére a keskeny fensikot, úgy hogy semmi értelme se lett volna annak, hogy csapat szállja meg. A mieink tehát visszavonultak a hátsó állásba, az olaszok pedig a csücsök alatt szoronganak, a repedések közt, honnét se előre, se hátra nem mehetnek.

— Ebben az időtájban — fejezi be az alezredes, aki eddig beszélt el szárazon, ridegen a dolgot — jött a felváltási parancs. Lejöttünk a magasból, ide, ahol most iparkodunk megint hozzászokni az élethez. Kicsit kinyújtózkodunk, kicsit megmosakodunk, kicsit jóllakunk. Három nap alatt olyan urakká lettünk megint, hogy soha ilyen. Ha ád az Isten még vagy három napot . . .

*

Lombsátort fontak az út fölé, amely felfelé visz. Mégis hátraszól a vezetőm, hogy maradjak el ötven lépésre, kisebb a célpont, ha nagyobb köztünk a távolság. Félórát megyünk így, aztán letérünk az útról a hegyoldalba és megkezdjük a kúszást felfelé.

És itt kezdődik a krni csoda.

Eleinte még csak volt valami meredek ösvényféle, amelyet szöges bakkancsok tapostak ki. Jött utána egy sikamlós, gyepes részlet, amelyen a láb egy fél pillanatil meg nem pihenhetett. A vezetőm maga háromszor csúszott el, magamról nem is szólok. Félóra alatt többet négykézláb, mint egyenesen megmászunk vagy tíz métert. Most aztán benne voltunk a törmelék-tengerben. Kőelek hasogatták a lábam, s minden percben megindult velem együtt lefelé egy egész kis lavina. Ha cserje nincs, amelynek ágába fogózhatom, itt-ott egy vastagabb törzs, amelybe belekapaszkodhatom, egy lépést tovább nem tehetek. A lihegéstől fáj a mellem, tudom, a szívem zakatolását a torokban érzem, megdagadt, fölpufladt nyakamon az ér, fáj az állkapcsom, a fogam, homlokomról a verejték úgy folyt a szemembe, hogy percekig nem láttam. Minden lépésnél úgy

éreztem, hogy nem lehet tovább. Végre is összeroskadtam. Egy sziklatömbön feküdtem, hátam a kőnek támasztva. Jött utánam egy pár katona. Csak vérbenforgó szemükre, violaszínű arcukra emlékszem, meg, hogy átléptek rajtam, még csak föl sem tűnt ez irtózatosságot kimerültségben nekik sem, hogy itt egy civil fekszik a sziklán keresztben.

Aztán, amint kissé lélegzethez jutottam, elgondolkoztam. Könnyű vászonruhában vagyok, szöges bot a kezemben. S fekszem tehetetlenül. Hát az a sok eltikkadt, viharvert katona, aki nap-nap után járja ezt a kálváriát darócruhában, bakkancsban, fegyver az oldalán, puska a vállán, súlyos tarisznya, kabát, csajka a hátán, hogy győzheti? Ágyban pihentem az éjjel, melyik sziklán görbültek amazok? Aztán engem odafenn látnivaló fogad, amely után áhitozom, tudom, hogy lejöhettek, mihelyt akarom, odalenn kocsi vár, étel, ital, kényelem, megvetett ágy, urimód. Mi vár ellenben öreájuk, ha majd felérkeztek? Micsoda kilátás, reménység enyhítse már csak az út kínos gyötrelmeit is? Hát még azt, ami azután jön?

Feltápáskodom s most már csak hegyes köveken, kiálló sziklákon kínlódom felfelé. Zsebkendőmmel nem törülhetem homlokom, halántékom, mert míg odaér, már csúron víz kezem.

Fenn vagyok. Hol? Mindössze egy domb tetején. Akkora legfeljebb, mint a János-hegy. Elöttem még mindig a Krn csúcsa. Magasabban felettem, úgy tetszik legalább, mint valaha. S katonák, fáradt, szomjas ifjú és öreg katonák, odáig fel tudnak vergődni, a sziklás lehetetlenségig? Mi ez, ha nem csoda?

Egy hegyi üteg állásánál vagyunk, a brigadéros éppen szemközt jön. Blúza nyitott, vöröslampaszos nadrága a füzös hegyi cipőben végződik, most kúszott át ide a szomszédos állásból. Elvezet a sarokig a megfigyelő-vackához, egy tehén tetemét kell átlépnünk útközben, nincs még öt perce, nyakszirten érte egy srapel-golyó, nincs többé teje a brigádnak. Egy kis mélyedésben friss hanton egyszerű fakereszt: ma reggel vitt el a szélről öt tüzért egy gránát.

Hasra fekszünk a kiálló peremen egy marék gally mögé. Alattunk 1200 lépés távolságban, egy rommá lőtt ház előtt egy földbevált L alakja feketélik. Az olasz lövészárók ez, szabadszemmel látni valamennyi lakóját, a sánc hátának hasálnak

a készen tartott fegyver mellett. A nagy melegben kilátszik a nyitott zubbony alól a fehér ing, némelyik van olyan könnyelmű, hogy ingujjban áll s a fehér pont külön kiválik a többi közül. Az árok iránya nem felénk fordul, hanem tőlünk balra. Hogy mi itt vagyunk s oldalt beléjük látunk, azt még nem tudják. De megtudják a következő pillanatban. Ütegünk most bocsátott rájuk egy fél szalvét. Sűrű fehér füstben van az árok. A brigadéros elkap egy fegyvert, lövésre fogja, de nem, hogy löjjön, csak hogy megpróbálja, esik-e kilövés arrafelé? Aztán megkapja a parancsot a svarmléniánk a tüzelésre s olyan oldal-tűz indul meg, hogy alig néhány perc múlva látjuk az egész emberkigyót bukducsolni, szökni az árokból a rom irányában hátrafelé.

Elöttem magas hegy, legalább is kétszer akkora, mint az, amelynek csúcsán magam állok. Mögötte reménytelenül kopár sziklahegynek látszik ki oldalt a bordája, aztán meghaladja a szikla a Mrzl Vrh csúcsát jóval, felmegy föléje vagy ezer lábbal s végig elterül dél felé. Ez a szürke, sziklás óriás, amelynek fejét örökös hó és majdnem örökös felhő takarja, a *Krn*. Egy alacsonyabb kúp: a *Loznica* és még arrébb megint egy óriási: a *Kuk*. Lent, tövében, erdős dombocskán messzire fehérítő torony: a *tolmeini* várhegy.

Ez tehát a *Krn*?

Mi köze lehet ennek a háborúhoz? Ha valahol, hát ott csak béke honol az egetérő csúcson, a csipkés sziklaszárnyakon a felhők felett? Nem hiszem, hogy ott akár csak a zerge is megvethesse karcsú patáját, hiszen az már csak álomvilág, amely arra emlékeztessen, hogy eddig s nem tovább, tündérmesék országa . . .

— Látja, ott fenn, majdnem a csúcs alatt azt a három feketéllő vonalat? — kérdi a generális, — olyan, mint három repedés a hófehér sziklában. A felső vonal egyik gyalogsági állásunk, a kettő másik alatta sűrű drótháló.

Elnézek a távcsövem alól, bele a generális szemébe.

— Hogyan, ott fenn? Emberek? Lehetséges?

A tábornok vállat von:

— Hogy lehetséges-e? Hát mi nem az? S ha csak az volna, hogy odáig feljutottak. De ágyút, drótot, anyagot cipeltek fel oda, ahova vezetővel, csáklyával, kötéllel eddig nagy dicsőség volt a turistának, ha félútra felmászatott.

Aztán hozzáteszi elgondolkodva:

— Néha magam is azt hittem, hogy ezek az emberek megvannak babonázva. Valami nagy csoda . . .

Igaza volt. Ott fenn a magasban felettem a krni csoda. A sokat megrágalmazott emberiség újjászületése, a csodálatos, szebb jövő sziklába vésett dicsősége. Amely kell, hogy végigvezérelje élete útján az új nemzedéket, hogy vérebe ültesse, szívébe vésse azok emlékét, akik értük, a hazáért, ennek minden talpalatnyi földjeért felkúsztak a nyomorúság földjéről a felhőkig, ahová a többi sas már fel sem ér. Új-Magyarország fiai felett ott álljon örökösen, utolérhetetlen magasságban: a krni csoda.

*

Ez tavaly augusztusban volt, ma pedig márciusban vagyunk. S az olasz támadó, aki el akarta ragadni tőlünk Trientet, Triesztet, Dalmáciát, Isztriát, Fiumét, ma is ott áll, ahol a háború első napján, ha nem hátrább. Pedig minekünk csak a félkezünk volt szabad, csak azzal markolásztuk.

Tábori mise az Isonzo mellett, győzelem után

A DARDANELLÁK

Ellenségeinknek volt okuk tartani attól, hogy Törökország a mi pártunkon avatkozik bele a háborúba. Hiszen orosz, angol és francia segítséggel támadtak reája 1912-ben a balkán államok és az is nyílt titok volt, hogy Konstantinápolyra és Európának legnagyobb kikötőjére, de meg a dardanellai szorosra is, amely két világrészt kapcsol össze, már nagyon-nagyon régen fáj a foga legkivált az angolnak és az oroszoknak. Ezt a bosporusi nagy kikötőt, amelynek északnak a Fekete-tengerre, délnek a Márvány-tengerre van kijárata, ezt akarták az oroszok aláaknázni, úgy hogy két részre vágva a törökök hadiflottáját, megsemmisítsék mind a kettőt. Csak hogy a törökök nem várták be, amíg nyakukon a hurok s miután az oroszok a Fekete-tengeren október 29-ikén megtámadták a török hajókat, ezek viszont nekik fordultak, szétugrasztották, megbombázták Sebastopol orosz kikötővárost, s mivel az angol hajóhad is kezdte bombázni a török-egyiptomi határt, ott termettek egykettőre a török csapatok is, s megkezdődött a háború nemcsak a Fekete-tengeren, de az egyiptomi és kaukázusi határon is. November 14-ikén pedig Konstantinápoly valamennyi mecsetjében kihirdetik a szent háborút az Iszlám (a törökök vallása) minden ellensége ellen.

Már ekkor megkezdték az angolok a Dardanellák bombázását, de minden eredmény nélkül. A Dardanellák elnevezése alatt egy keskeny, helyel-közzel négy kilométernél nem szélesebb tengersizorost kell érteni, amely összeköti a Márvány-tengert az Égei-tengerrel, s amelynek nyugati partja még Európa, a keleti partja azonban már Kis-Ázsia. Ennek a szorosnak mind a két partján csupa erőd van. Az angol és francia egyesült hajóhadnak az lett volna az iparkodása, hogy az Égei-tengerről jövet lerombolja az erődöket s a szoroson áthaladva behatoljon a Márvány-tengeren keresztül egészen Konstantinápolyig, Törökország fővárosáig, ahol is ennek bosporusi kikötőjében összetalálkozhatnék a Fekete-tengeren

északról érkező orosz hajóhaddal. Ha ez sikerül, akkor nincs többé Dardanella-szoros, nincs többé Konstantinápoly és nincs többé európai Törökország. Ekkor aztán angol, francia és orosz kezét foghattak volna, de csak azért, hogy azonnal hajba kapjanak azon, hogy melyiké legyen már most mindez?

A tél folyamán abbahagyták, de 1915 március elején az angol-francia hajóhad a tengerről kezdte bombázni ismét a dardanellai szoros két legalsó erődjét, a Sed-il-Bahr-it és Kum-Kale-it. Ezt a bombázást minden siker nélkül több-kevesebb erővel folytatják április 25-ikéig, ezen a napon partraszállítottak csapatokat az ázsiai parton Kum-Kalénál, az európai parton pedig, amelynek ez a része a Gallipoli nevű félszigetet képezi, Sed-il-Bahr-nál, Kaba-Tepénél, majd Ari-Burnunál s végül Anafortánál. A partraszállított csapatoknak azt a részét, amely az ázsiai partra törekedett, úgy visszakergették a törökök a tengerbe, hogy egyetlen-egy szál ellenséges katona ott nem maradt. A másik parton is megtehették volna ugyanezt, de úgy okoskodtak, hogy az ellenséget véglegesen másképp meg nem verhetik, mint ha előbb partra eresztik. S így az áprilisi napokban kezdődtek meg azok a sed-il-bahr-i és ari-burnu-i árokharcok, amelyeknek csak az a nap vetett véget, amikor a török hadak véglegesen letéperték s a partról elkergették az utolsó szál ellenséget is.

Nagy harcok és diadalmas ütközetek voltak ezek, s a bátor török hadsereg megérdemeli egész elismerésünket. Ne felejtjük el, éppen csak most került ki két esztendő háborús szenvedésből, még meg sem kezdhetette a pihenést és máris szembenállt angollal, franciával, oroszsal egyszerre. S ez a három nagyhatalom hosszú tülekedés után szégyenszemre megfutamodott ama Törökország elől, amelynek pedig már régés-régen holt hírért terjesztette.

Külügyminiszterünk jóvoltából sikerült eljutnom a török harctérre is, először csak Konstantinápolyba, majd az ázsiai Csanak-Kalé-be, végül pedig a Gallipoli félszigeten fekvő ari-burnui harcokhoz. Felejthetetlen emlékek, megkísérlem, felidézni belőlük egynéhányat.

A halálszoros (Dardanellák)

Mikor pontban tíz órakor jelentkeztem, már készen várt a kis gözcsonak, negyedóra mulva *Hajdar-pasá*-ba értünk az ott

horgonyzó *Gül-Djermal*-hoz (magyarul: Szép Rózsa, a hajó neve) s mire a göncölszekér hét ragyogó pontocskájával biztosított, hogy ugyanaz ő itt is az ázsiai lankás part felett, aki volt Cegléden, már a négyemeletes oceánjáró fedélzetéről búcsúzhattam a Bosporus és Aranyszarv sok ezer kis lámpásától, kék és vörös apró fényességétől.

Gül-Djermal =: a szép rózsza! Nem mindig hívták így, volt ő már *Germanic* is és hónapokon keresztül látta fedélzetén a balkán háború alatt Enver pasát vezérkarával együtt. Tízezer tonnájával könnyedén szeli a tenger hullámain — ha szeli. De bizony egy egész éjszaka s majd egy egész nappal következett el s Gül-Djermal várta még mindig a parancsot: indulhat-e? s ha igen, meddig? Mert — sok a vízalattjáró és nagy célpont a szép rózsza, a fedélzetén és négy emeletes rétegben pedig néhány ezer derék muzulmán harcos van, akinek drága az élete.

Ott ülnek egymás mellett sorjában a batyuk mellett egykedvűen. Velem szemközt egy gyalogkatona költi el lassú, kimért méltósággal olajbogyóit s kenyerét, azaz csak felét, mert megosztja minden falatját kis fakó kutyájával, amely az ölében kéjesen szundit egyik falattól a másikig. Tőle nem messze egy köszörüköt áll körül nagyobb csoport, az egyik a keréket hajtja, a többi sorjában köszörűli szuromyát. Csodálatosan ellentétes kép, amint a lomhamozgású, fáradt-nézésű (csak később tudtam meg, mennyire csalt a látszat!) asker (törökül: katona) az ujja hegyén próbálgatja: jól vág-e éle? eléggé szúr-e a hegye? Valamivel arrébb epedő nő-

Enver pasza

tát fúj egy nagyszemű anatóliai, a többi bajtárs hanyatt fekvé álmodozik.

Végre délután felszedi horgonyát a Gül-Djermal s útnak indul, de nem egyedül. Előttünk balkézzől a *Compat* torpedóhajó, jobbról az *Eresos* gondoskodik védelmünkről a tengeralattjárók esetleges köszöntése ellen. S ugyanezért alkonyat után alig néhány mécses világít az egész hajón. Hajóikkal persze nem tudnak s nem is fognak bejöhetni a szoros vizébe az angolok, de tengeralattjáróik elkerülik az aknákat s alig emelkedve ki a víz színe felé küldhetik ki halálos lövegeiket. Már néhány ilyen játékszerüket küldötte török hajó a tenger fenekére, de még maradt elég a csapatszállító hajók megbolygatására. S ezért nem is ijed meg senkisémet túlságosan, amikor éjfél tájban a torpedókísérőről a parancsot jelzik, hogy még azt a néhány mécses is oltuk el, amely a hajónk mélyében világít, mert úgy látszik . . .

De csak úgy látszott, mert minden fennakadás nélkül jutottunk el kora reggel *Gallipoli* kikötője elé, itt azonban meg sem állva folytattuk útunkat délre, hogy meddig? az a közben érkező parancsoktól függ. Elérkeztünk a Márvány-tenger végére, itt kezdődik vagy helyesebben: itt végződik a szoros felső szakasza, amely két, majdnem egészen párhuzamos partjával a Maidos-Nagari szűkületig halad. A szorosnak ebben a részében Gallipoli fölött a *bulair*-i erődítmények vannak, amelyek a balkán háborúban annyit szerepeltek, Gallipolin túl az ázsiai parton két kisebb, az európain a *boghali*-i és *kilija*-i fontosabb erődök. A *bulair*-i védvonal, amelynek körülbelül két kilométer a szélessége, a dardanellai erődöket a sarosi öböl felől érkező oldaltámadás ellen védelmezi. Angol és francia (!) mérnökök által épített három fővédőműve: a *Viktória*, *Sultan* és *Napoleon* ma valamivel helyesbített hangzásuak: *Aj-Tabija*, *Merkez-Tabija* és *Jildiz-Tabija* (hold — fő — csillagerőd). A felső szakasz harminc kilométer hosszú s Gallipoli alatt nyolc, Nagara-nál négy kilométer széles. A Gallipolival szemközt fekvő *Lapsaki* meglehetősen jelentéktelen s az egész ázsiai felső partnak nincs különösebb jelentősége hadászati szempontból.

A felső szakasz végéhez közeledik hajónk, amikor hozzám lép az a török törzstiszt, aki eddig is nagy szeretetreméltóságának adta tanújelét s az órájára néz:

— Még öt perc!

— ?

— Pontban kilenc órakor küldik át az első ágyúgolyót tisztelt ellenségeink.

S csakugyan kilenc órakor hatalmas ágyúszó dördül át hegyen-völgyön s átrezgetve a szorost, a túlsó ázsiai parton hal el.

— Ezt a sarosi öböl bejárájából küldi a *Queen Elisabeth*, — folytatja a bimbasi (örnagy) s *Maidos*-nak szánja. Miután a déli csúcsokon, úgy *Kum-Kalé*-nál, mint *Sedil-Bahr*-nál történt partraszállási kísérleteivel nem boldogul s az utóbbtól északnyugatra operáló csapataival sem tud célt érni, most, úgy látszik, *Maidos* irányában szeretne áttörni a félszigetnek ezen a legkeskenyebb pontján, s ha ez sikerült, a szárazföldről fegyverezni le először a félsziget parti erődjeit, azután a tüzérségével a szemközti erődöket. Egyúttal persze elvágni a csapatszállítások útját a Márvány-tenger felől s az aknák felszedésével utat nyitni a saját flottájának. A terv elég áttetsző, de alig kivihető, mert annyi erőt nem tud partraszállítani, hogy a török ellenállást legyőzze. Nem tudok még részleteket, de úgy hallom, hogy maidosi áttörési kísérlete máris csütörtököt mondott.

Közelebb jutunk az európai parthoz, néhány nagy s több kisebb hajó mutatkozik, egy szabad szemmel alig észrevehető öböl bejáratánál s csak jóval később veszem észre, hogy a part homokszínébe egész sátoztábor s néhány ezer harcos alakja olvadt bele, olyan az egész, mint egy nyüzsgő kukac-tábor, egyetlen áruló szín sem hívja fel a figyelmet, lehetetlen, hogy akár repülőgépről is — s ez a földolog — kikémlelhető legyen. Már kifelé visz a csónak, — tovább nem megy a *Gül-Djermal*, — már majd földet érek s még mindig nem látok egyebet apró barna figuráknál s csak mikor egészen odaérek, látom, hogy jónéhány zászlóalj áll szép sorjában indulásra készen, egy másik hosszú barna sáv pedig a hegyoldalt mássza már a csatatér felé.

A hajók és hajócskák pedig a barna pontocskákkal megakodva érkeznek az öbölbe egymásután. Szakadatlan ontják a barna pontokat, tízével, százával, ezrével; a part homokja lázas életre kel, úgy tetszik, mintha maga a föld mozgolódna bokraival, tüskéivel, a száraz levelekkel mesterien eltakart

sátrak alig észrevehetőek s az egész kép különös rejtelmességét még jobban fokozza a majdnem síri csend, amelyben az egész nagy mozgalom végbemegy, egyetlen hangos parancsszó nem hallik s úgy megy az egész fel- és elvonulás, mintha dróton rángatnák az egész kis barna világot.

Indulásra sorakozik az egyik zászlóalj. Parancsnoka gyönyörű és szépen fölkontározott szürke lovacskáján végiglovagolja a frontot s halk hangon adja utasításait. Az altiszt halk hangon továbbítja, a legénység pedig — csupa jól megtermett, egészséges képű ember — könnyen, zavartalanul igazodik. Legjobban az lep meg, hogy mennyire más képet mutat a török katonaság, mint az, amelyet eddig róla alkottunk. Nehézkesnek és fegyelmetlennek, legalább is lomhának tartjuk, fanatikusnak és értelmetlennek. Hogy erről szó sincs, azt az első meglepetés mutatja. Még csak keleti színezete sincs, amióta fez helyett egy földszínű darócból készült, trópusi sisakalakú főveget, az úgynevezett *enverié*-t (Enver pasa találmánya) hordják; fegyverzetük is egészen egyszínű (homokszínű), ruházatuk pedig a legmodernebb s véleményem szerint különösen az utóbbi túltesz minőségben akármelyik hadviselő fél ruházatán. Az emberek arcából elszántságon és készségen kívül

Régi erődművek a Da

tökéletes fegyvelmezetség tükröződik vissza s szinte leolvasható róla, hogy „már nem a régiek“. A balkánháború óta sok megváltozott s legtöbbit a török katona. Fanatizmusából céltudatosság, közönyéből nyugalom lett, hősiessége még ebben a háborús világban is, amely százával teremtette a legendás alakokat, felülmulthatatlan. Amikor április 26-ikán ezrével kergettek szuronyaikkal az angolokat Kaba-Tepe alatt a tengerbe, a vízben is üldözték, amíg állig érték a hullámok s szegyenkezve mentetetözték azért, hogy nem tudták elérni az angol hajókat. A török katonát lövészárkában egyenkint leölheti a támadó ellenség, de nincs az az erő, amely onnan kiveti, ha egyszer Allah úgy akarta, hogy benne maradjon.

Innen nyolc kilométerre javában áll a csata. A félsziget tulsó, a sarosi öbölre fekvő partja felöl az innenső partot ágyúzzák az angol páncélosok úgynevezett indirekt lövéssel, amely azonban a kikötönkben semmi kárt sem tesz. Mégis amikor egy kisebb hajón elindulunk a tulsó ázsiai partra, *Tsanak-Kalé* irányában, a tenger síma tükre felett himbáló srapnelfelhő arra készteni hajónk kormányosát, hogy sietve visszafordítsa a hajót az elhagyott kikötő felé. Rábeszélésre csakhamar megint folytatja az utat, hogy egy előttünk elég messze gránátlövellte szökökút láttára ismét meghátráljon. Többszörös előre és visszafelé kormányzás után végre mégis kikerültünk az öbölből, jobbkézről hagyjuk a bokali-i és kilijai kisebb védműveket s elérjük a Dardanellák második, középső és legveszedelmesebb szakaszának bejáratát, amelyet felső végén az európai Maidos-sal szemközt a modern építkezésü *Nagara*-erőd védelmez, a keskeny szakasznak még keskenyebb torkolatánál.

Ahol most halad a hajónk, ellátni a szoros végére a sedilbahri csúcsig, oda, ahol az ellenséges flotta a legtöbb hajójával rajozza körül a bejárat. Egy páncélos körvonalait még a sötétség beállta előtt ki tudtam venni. Azon a helyen, ahol megláttam, most egy villanás s utána idáig is ijesztő dördület. Az angol páncélos a Sedil-Bahr mögött két kilométerre fekvő török táborn bombázza s a térséget, amely ezt a saját csapataitól választja el. Eleinte hosszú, majd mindig rövidebb időközökben érkezik a bömbölés, amelyre a Nagara előtt uszkáló *Barbarossa* mindserényebben válaszol, míg végre egészen el is hallgattatja.

Amint elhalt az utolsó ágyúszó, olyan csend támadt, amely a dörgésnél is jobban megfekszi az idegeket. S vakító fény önti el mintegy varázsszóra először az európai part magaslatait, megáll Maidos felett, majd végigfut Kiliján, Kilid-Bahr-on, átszökik Ázsiába, megragyogtatja a Medjidié ágyúcsöveit s egyszerre csak ránk, ártatlan hajónkra teríti egész kévéjét. Az angol körvilágító érdeklődik a világ sorsa iránt s tapintatlanul legalább bevilágít oda, ahová maga hiába tolokodik. S a kéve északról délre, délről északra seper unalmasan szabályos forrásával.

Ari-Burnu

Késő este jött a parancs indulásra. Kis gőzcsónak vitt át Maidos felé, de nem köthetett ki ott, mert sietős volt az útja tovább s így evezős csónakba kellett átszállnom s ugyancsak kellemetlenül háborgó vizen kieveznem az elhagyatott maidosi molóig. Innen gyalog Kiliába s mivel a kilátásba helyezett további utasítást itt nem találtam meg, a csillagos éjszakában ugyancsak gyalog tovább Bogháliba (vagy ahogy itt hívják:

Részlet a Dardanellákból

Bigalli), ahol a sok üres viskó közül a legszélőnek pitvarában teritettem le hálózsákomat. Éjfél tájban érkezett a lovas küldönc és töredezett németséggel magyarázta el, merrefelé induljak. Egyenesen nyugat felé a Maltepe-dombig, ahol már sátortábornál találok s onnét észak felé az ari-burnui magaslatig. Itt találok a 19. divízió állását. Mindössze 15–20 kilométer az egész, de lehetőleg már most induljak, hogy még világosság előtt érjek be az állásba, mert dombhákat kell megjárnom, ahová a hajókról kitűnően ellátni. Azt is üzeni a parancsnok úr, hogy ha utólér a szürkület, inkább csak küszam a bokrok között, nem annyira miattam, mint azért, hogy oda ne irányítsam az utamban mindenfelé elhelyezett tartalékokra az ellenség lövegeit.

A figyelmeztetésre nagy szükség volt, mert bizony már mire a maltepei dombra felértem, pitymallott. S amint a szélső bokor mögül legelőször nyílt kilátásom az előttem elterülő tengerre, úgy beláttam az adott tanács célszerűségét, hogy majd meghököltem. Valójában két kilométerről legalább, de úgy

Török lovasság útbán a Dardanellák felé

tetszett, mintha alig egy pár lépésnyiről meredne rám a két legközelebb ácsorgó angol páncélos orra. A Majestic és a Vengeance volt ez a két új ismerősöm, mint ahogy ezt később megtudtam. Úgy kerültem velük szembe hirtelen a fordulónál, mint ahogy az utca sarkán ütközik szembe a sétáló a keresztutcákról érkező felebarátjába. És mosolyognom kell, ha visszagondolok arra, mint kaptam le hirtelen karomról a török haditudósítói karszalagot, nehogy fehérsége felhívja rám a figyelmet.

Maltepétől három völgy és ugyanannyi dombhát választott el útam végcéljától. Itt már kilométerenkint egy-egy sátor-táborral találkoztam s útbaigazításban nem volt hiány. Világos nappal volt, mire az utolsó dombhátat kellett megmásznom tekervényes, majdnem meredeken emelkedő ösvényen, amelyre sátrak nyíltak jobbról-balról s még jóformán fel sem értem a tetőre, amikor már is megindult a fegyveres párbeszéd olyan közélről, hogy azt kellett hinnem első pillanatban, hogy a lövöldözők sorában állok magam is. S mikor a legmagasabb pontig felérve kinézhettem a valamivel mélyebben alattam s aztán megint valamivel magasabban velem szemben elterülő képre, olyat láttam, hogy még jelentkezni is elfelejtkeztem a mellettem álló Khemal beynél, a hadosztály parancsnokánál, aki mosolyogva figyelte meglepődésemet.

Elöttem a völgyet hasadékok metszik keresztül-kasul, valamennyi telised-teli tartalékkal, municios szekerekkel. A hasadékok majdnem párhuzamos vonalakban emelkednek lépcsőzetesen a legközelebbi magaslatig. Az utolsó hasadék – tőlem légvoanlban nem több kétszáz méternél – már a törökök lövészárka. Az árok balról elindulva egyideig párhuzamosan halad a domb tarajával, majd valamivel alábszáll, megint emelkedik felfelé, hogy azután mélyebbre térve tűnjék el szemem elől. A domb taraján magán, egészen az élén, egyes helyen, különösen balról, legfeljebb harminc lépésre a miénktől, az angol lövészárkok vonul végig. Az angolok állásán túl földet nem látni, mert meredeken esik az oldal a partra. Túl rajta legelőbb néhány hajókémény látszik ki a tenger kék vizéből s valamivel messzebb a part előtt mozgolódó egész ellenséges flotta.

Nézem a török árkot. Körülbelül öt lépés távolságra egymástól áll egy-egy harcos, mellével a sánccfalnak dülve, vállán lövészre kész fegyver s felső testét a felhányt fedezék mögé

húzva össze. Köztük a pihenők, az árok aljában az ismeretes török módon gubbasztva sütkéreznek a már melegen sütő napon. Némelyik térdenállva, lefelé görbülő felső testtel s fejével a földet érintve végzi ájtatosságát. Meg sem rezdül, amikor közvetlen szomszédja elsüti fegyverét.

A két ellenséges lövészárk között egy szakadék vonul végig girbe-görbén. Teliseddelteli hullákkal. Az angolok tegnapi támadási kísérletének áldozatai, akiket onnét elhordani lehetetlen.

Fent az angol lövészárkok. Véges-végig valami ezüstös csillámlik ide, amiről első pillanatban el sem gondolhattam, hogy mi lehet. Pléhpajzsok a puskások védelmére.

Előttünk a tenger. Ötvenegy hajóegységet számolhattam, tehát egy harmadrésze az egész dardanellai flottának. Az ötvenegyből tizenöt páncélos és torpedó, a többi szállító hajó. Ez utóbbiak egy percig sem állnak egy helyben. Fel és alá szelik a hullámokat, az egész körülbelül két kilométeres part hosszában. mindegyiknek több kisebb csónak halad a nyomában.

Török gyalogság pihenője előtt

A hadihajók kevesebbet mozognak, hol szélességben állnak fel, hol pedig csak a hajó orrát fordítják a partnak. De valamennyinek minden mozdulata egyszerre történik, úgy látszik, közös parancsszóra.

A lövések szaporábbak lesznek, kezdődik a mai nap munkája. Most már nem guggol, nem térdel senki a lövészárokból, valamennyien nekikétesznek a sáncnak és kihagyás nélkül dördül a fegyver végig az egész két kilométeres lénián. Ugyanígy jön a válasz is, minduntalan porzik fel egy-egy túllőtt golyó alattunk a domboldal homokjában. Az angol lövészároktól jobbra és balra veszedelmesen kitűnő pozícióban áll egy-egy török batteria. Egész hosszában fecskendezik végig shrapneljeikkel az angol állást jobbról és balról is. Hogy ott mi mehét végbe az árok mélyében, azt elképzelni is irtózatos.

Az arcvonaltól balra a tengeren két kilométeres távolságban két négykéményes páncélos fordítja egész oldalát felénk. És mindegyik hajóról négy-négy lángnyelv csap ki közvetlen egymásutánban. Nyolc dördülés reszketíti meg a levegőt.

— Also los! (Tehát rajta!) — hallom most közvetlen közelből s egy fiatal német tengerésztiszt, akit dísztelen zubbonyával eddig észre sem vettem, a jól eldugott látcső elé áll s hársányan elkiáltja magát:

— Dora 10.500, Winkel 88, Einzelschuss!

Vagy öt lépéssel hátrább a telefon-sátor mélyében hallatszik az ismétlés:

— Dora 10.500, Winkel 88, Einzelschuss!

S jóformán el sem hangzott még az adott parancs, már messze túlról, a félsziget tulsó partján túl, a szorosnak nem is innenső, hanem ázsiai partja felől a Nagara előtt úszkáló *Thorgról* jön a bömbölő válasz. Izgatottan kémleljük a víz színén a hatást. Huszonkettőig számolok, amikor látom, hogy a két angol páncélos között egy tizemeletesnek látszó szökőkút fakad.

— Dora 11.000, Salve!

A sátorban ismétlik a parancsot.

Most négy lövés érkezik a Thorgutról s a két angol páncélost körülugrálják a vízsugarak. Már a következő pillanatban megindul és elvonul Sidd-el-Bahir irányában mind a kettő, hogy épen vagy sérülten-e, nem tudom, de ami földolog — némán.

— 880 Einzelschuss!

Az érkező lövés nyomát nem látjuk, mert most a célpont közvetlen a part szélén van, ahol azok a szállítógőzösök ácsorognak, amelyeknek csak a kéményteteje látszik ideáig.

— A kaba-tepe-i megfigyelő nézze meg: jól vágnak-e be a lövéseink?

Megy a sátortáborból az izenet a tőlünk valamivel balra eső megfigyelőhöz a kaba-tepe-i dombon. A válasz kielégítő lehetett, mert ugyanabba az irányba parancsolta tengerésztisztünk a következő lövést is, amelynek annyi eredményét láttam, hogy a kémények eltűntek a part alól. Ott egyelőre nem szálítanak ki csapatokat.

Míntha enyhülne a puskatűz heve, csak a két török üteg dolgozza az angol árkot. A tengerésztiszt jókedvűen dörzsöli kezefejét s lejön egy cigarettára mifelénk. A Thorgut is elpihen.

Ekkor került a sor a reggel óta a lövészárkokban harcoló török lövészek felváltására. Közvetlen mellettem surrannak előre lehajtott felső testtel a felváltók. Fegyver a kézben, cserkészve kúsznak bokorról-bokorra. Mélyen belenézek a szemükbe, arcukba, amint mellettem előre törtetnek. A bizonytalan jövőbe, a valószínű halálba. Láztól piros, izgalomtól sárga-e az arcuk, vérben forog-e a szemük? Dehogy. A szemből kíváncsiság árad, az ajkuk hamiskásan mosolyog, mint aki valami nagyon tréfás csínytevésre indul.

*

A török katonák hősiessége meghozta a maga jutalmát. Már májusban kezdett kifelé állni az ellenség rúdja a félszigetről, de akkor eredt meg a legjobban a bajuk, amikor a törökök megkapták a várva-várt tengeralattjáró búvárhajóikat. Az ellenség mit sem sejtett, csak akkor kezdett rémüldözni, amikor nap-nap után pusztult el egyik-másik hajója.

Mikor aztán november havában itthon elláttuk a szerbek dolgát s felszabadult a vasúti vonal, amely tőlünk elvezet egyenesen egészen Konstantinápolyig, ezzel aztán megkapták az angolok és a franciák a halálos döfést. Mert ami egyetlen bajuk volt a törököknek, a lőszerhiány, az is megszűnt; annyi muniációt szállítottunk most már nekik, amennyi csak kellett. Ennek pedig az lett a következménye, hogy decemberben felkerekedett az ellenség s úgy ott hagyta a török földet, mintha soha ott se lett volna. De otthagytá kétszázezer emberét is. Ez lett a vége annak a harcnak, amely a Dardanellák birtokáért folyt.

FRANCIAORSZÁG, BELGIUM ÉS ANGLIA

A német császári nagykövet 1914. július 31-ikén utasítást kapott kormányától, hogy a *francia* kormánytól választ kérjen, vajjon egy orosz-német háborúban Franciaország semleges marad-e vagy sem? A francia kormány erre himezett-hámozott, s már másnap reggel megkezdte a német határon az ellenségeskedést. Ezzel el volt vetve a háború kockája. *Anglia* úgy nyilatkozott, hogy nem nézhetné tétlenül, ha német hadihajók megtámadnák a francia partot. Ezzel persze eldőlt az Angliával való háború kérdése is. *Belgiumot* augusztus 2-án este Németország megkínálta a barátságos semlegességgel, úgy hogy a német csapatokat belga területen szabadon átengedi. A válasz olyan volt, hogy a német csapatok kevéssel rá átlépték a belga határt, de a belga hadsereggel, mint ellenséggel találkoztak szemközt. Francia katonai repülők elröpültek Németországnak és Belgiumnak is területe fölött, ezzel az ellenségeskedés tényleg meg is kezdődött s az angol és belga nagykövetei augusztus 5-ikén, miután kormányaik hadüzenetét átadták, eltávoztak a német fővárosból. Megvolt tehát a háború Németország, Franciaország, Anglia és Belgium között.

Ami ezután következik a német csapatoknak francia és belga földön viselt dolgairol, nem egyéb jóformán a győzelmek szakadatlan láncolatánál. Augusztus 2-ikán megszállják Luxemburgot, augusztus 7-ikén elfoglalják *Lüttich* híres várát (főleg a 42-es mozsarak segítségével, amelyek — most már meg lehet mondani — *nagyobbrészt a mieink voltak.*) S miután Belgium a németek egyezségi ajánlatát visszautasította, augusztus 20-ikán bevonultak *Brüsszelbe*, Belgium fővárosába. Ezután *Metz* és a *Vogé-ek* közt megverték *nyolc francia hadtestet*, augusztus utolsó napjaiban bevették *Longvy-t*, *Manonviller-t* és két napi ostrom után *Namur-t*. Ugyanekkor *St.-Quentin-től* északra teljesen szétverték a segítségül jött angol hadsereget. Szeptember 4-ikén megszállják *Reims* városát és 7-ikén elesik *Maubeuge*. Itt azonban kissé elakadt a diadalmas előnyomulás, mert *szeptember 9-én a Marne folyó mellett* az ellenség üldözése közben előnyomult német csapattesteket Páristól keletre túl-

erőben levő ellenség nemcsak föltartóztatja, de vissza is szorítja. Százötven kilométeren folyt itt a harc, amelyről tudni való, hogy már itt alig néhány órajárásnyira voltak a német csapatok Páristól. Már-már úgy volt, hogy semmi sem tartóztatja fel Kluck tábornok seregét, amikor Párisban Gallieni francia tábornok összeszedte az utolsó húszezer embert és ötezer gépkocsin

II. Vilmos német császár

kiküldötte a halálosan szorongatott Manoury francia tábornok segítségére. *Ez a húszezer ember mentette meg a francia fővárost s ha ezek nincsenek s Páris elesik, ki tudja, mi történt volna nyomában?*

A németek itt nagy harcok közben a legnagyobb rendben vonultak vissza s Reims városát is kénytelenek elhagyni. De nemsokára megint teljesen összeszedték magukat és már októ-

ber 9-ikén elfoglalják *Antwerpen* hatalmas várát, 14-ikén *Lille* gyönyörű városát, ugyanaznap a belga *Brüggé-t* és 15-ikén *Ostende* híres belga tengerparti fürdővárosát. A belga-francia határon az *Yser*-csatornától nyugatra nagy harcok folynak, amelyekben a tengerről résztvesz az *angol hajóraj* is, de csúfos vereséget is szenved. Itt ezen a vidékeken hónapokon át nem szünetelnek az ütközetek s nem szüntek meg tulajdonképpen máig sem.

Ettől az időtől fogva a mai napokig az egész francia harctéren nem nagy változás történt. 1915 márciusában az *Artois* vidékén és különösen a *lorettói Miasszonyunk* hegység lábánál, majd ugyanaz csztendő szeptember havában ugyanitt és a *Champagne* vidékén ellentámadást kíséreltek, de éppen csak annyi eredménnyel, hogy valamicskét visszatolták a németek vonalát. De drágán kellett megfizetni ezt az eredményt azzal, hogy kénytelenek voltak a német vonal mögötti francia, tehát saját területükön fekvő bányákat és gyárakat sok száz és százmillió értékben, agyonlövöldözni. 1916. február haváig a németek vonala belga és francia területen északról lefelé így ment: *Nieuport, Dixmuiden, Ypern, Armentieres, Arras, Reims, Verdun, Nancy, Belfort* városokon innen kelet felé. Ez a helyzet azonban február vége felé *Verdun* körül erősen megváltozott, amennyiben *február 21-ikén a német csapatok teljes erővel nekitámadtak Verdun-nek*, Franciaország leghatalmasabb várának. Ma, amikor ezeket a sorokat itt írom, magam is a német főhadiszálláson, amelynek szívesen látott vendége vagyok, ott tartanak a németek, hogy már északról, északkeletről és északnyugatról és délkeletről ugyancsak szorongatják a várat s napok, hetek kérdése, eleste. S ahogy nézem a dolgokat — persze. tévedhetek — úgy látom, hogy ha elesik *Verdun*, vége lesz ennek az ádáz háborúnak is. Adja az Ég, hogy így legyen.

Azt hiszem, hogy kedves olvasóimat érdekelni fogja, ha elmondok egyet-mást abból, amit a német csapatok kíséretében itten, francia földön láttam, tapasztaltam.

A bajor trónörökös főhadiszállásán

A bajor királyi család Magyarországon nem idegen. Nemcsak boldog emlékezetű, felejthetetlen királynénk révén áll közelebb hozzánk, de azonfelül magyar birtokos is, a sárvári

uradalom tulajdonosa. Már ezért is iparkodtam, hogy a hatodik hadsereg főparancsnokánál, a bajor trónörökösnel tiszteletemet tehessem, de még sokkal inkább azok után, amiket itt, a bajor csapatok állásaiban, fedezékeiben bajor tisztektől, bajor katonáktól az „ő trónörökösükről“ hallottam minduntalan. Olyan szeretettel, lelkesedéssel beszélnek róla, hogy meleg járja át az ember szívét. Mihelyt eljutottam a főhadiszállásra, kimentem a parancsnoksági épületbe, hogy audienciát kérjek. Estére ígérték a választ.

Estére megjött az üzenet: a királyi fenség holnap este félhétkor fogad.

Persze, pontosan jelentem meg a kitűzött időben. A fenség még nem jött vissza a frontról, várjam meg hazaérkezését a szomszéd szobában. Nagy előcsarnokon vezettek át, ahonnan a többi szoba nyílt. Közepén széles, kerek asztal, mindenféle újság és folyóirat rajta. Annak a szobának az ajtajára, amely felé indulok ez van írva: *Arbeitsraum und kein Unterhaltungsraum*. (Dolgozószoba, nem mulatóhely.) Kopogtatok s benyitok.

A nagy tisztálkodás

Fiataltiszt dolgozik íróasztalánál. Köröskörül iratnyalábok, levelek, sürgönyök, jelentések. A tiszt sovány, karsú, feltűnően csinos, szemét púpos szem takarja, arcszíne, haja sötét, kicsi hajszőküldik az ajka felett, legszebb rajta a keskeny, bosszúkeze. Kérem, jó helyen járok-e, itt kell-e bevárnom a fenséges úr hazajöttét? Roppan kedvesen fogad a főhadnagy. — Most látom vállán a csillagot — leültet, rágyújtat, eldiskurálunk a múltóról, a jövőről, a frontokról, Kárpátokról, Görzről, Galiciáról, a háború végéről.

— Ön a trónörökös akarja látni, ügyebár?

Igen, őt. Szóba hozom a bajor királyi család rokoni vonatkozásait a miénkhez. Igen, tud róla. A bajor király sárvári birtokáról beszélek. Úgy látszik, ott is járt a főhadnagy már. Magyarok kerültek szóba, ősmagyar magyar családok. Ismeri a magyarokat, évenként el szokott látogatni Magyarországra. Úgy? Nagyszerű. Közben meg nem szűnik a járás-kezés a szobán keresztül, minduntalan jön valamelyik tiszt pajtása gyufáért, tintáért, újságért. Most cseng a telefon. Felveszi a kagylót.

— . . .

— Hier Oberleutnant Hrgibrn.

Ügylátszik a felhívó épp oly kevésbé értette meg a nevét, mint jó magam. Főhadnagyom kénytelen megismételni. Látszik, hogy nem szívesen.

— *Oberleutnant Herzog in Bayern.* (Bajorország hercege.)

Aztán nagy figyelemmel jegyezte a telefonhírt és amikor elkészült, felállt:

— Most megnézem, nem jött-e már meg a trónörökös? Jövök vissza azonnal.

Ezalatt kicsit elgondolkozhattam a bajor királyi herceg felett, aki reggeltől estig itt görnyed akták, jelentések, rubrikák s mint később megtudtam, a legfontosabb munka felett, ír, jelent, tervez s majdnem oly szerény és előzékeny, mint egy külügyminiszteri segédfogalmazó.

— Hiába, nem segíthetek, várnia kell még egy darabig. A trónörökös még nem jött meg. Mihelyt megérkezik, jön érte A. gróf. Ez az ő dolga tulajdonképpen, de nem tudom, hová lett ma?

Hét óra. A tágas helyiségben harminc altiszt áll sorfalat, csukaszürke köpenyben, fejükön a szürkével bevont, kissé suta sisak, a derék körül kardszj, kézben a barnabőr bugyel-

lárís. Ilyenkor van az „abfertigung“, a harminc altiszt a napi jelentést hozza vagy a napi parancsot viszi, magam sem tudom. Csöndes moraj a fényesen kivilágított csarnokban, az altisztek halkán diskurálnak egymással. Nyugodtan, udvariasan, okosan.

Tiszt megy végig a csarnokon. Elnémul a beszéd, egyszerre ütődik össze harminc pár boka, harminc pár sarkantyú, a tisztelgésben több a tisztelet, mint a merevség. Aztán folytatják a diskurálást, hiszen ahányan vannak, annyiféle irányból kerültek ma össze, van mit megtárgyalni bőven. Ilyenkor érkeznek a telefonjelentések is a front minden pontjáról. Kihallatszik a csengő szava s a felvevő tiszt hangja, ahogy írás közben ismétlik a jelentést:

„— északi lejtőn — tűzharc — repülők fokozott tevékenysége — az állásokba menetközben — jelentéktelen -- nyolc könnyű sebesülés . . .“

Eszükbe sem jut a katonáknak, hogy hallgatózzanak, hi-

Német csapatok parádéja egy kápolna előtt Soissons tájékán

szen tilos. Meg aztán másra kíváncsiak ők ma. Én vagyok az a „más“, az egyetlen civil köztük, itt az A. O. K. (armee-oberkommando) feltve őrzött szentélyében. Vajjon ki s mi lehetek? Nézik a ruhám, a cipóm, balkaromon a sárga karszalagot, a titokzatos nagy B betűvel. (Mellesleg említve, magam sem tudom, mit jelent.) És veszem észre, amint az egyik óriás ajkbiggyesztve figyelmezteti a másikat angolosan nyírott bajszomra.

S hirtelen — koromsötétség. Vajjon mi lehet? Ellenséges repülők közelegnek talán? Megint fényes világosság, a villamosvezeték kellemetlenkedett csupán. A katonák? Észre sem vették.

Az ordonánccok lótás-futása nőttön-nő, egyre több tiszt csapkodja az ajtót, berreg a telefon mindegyik szobában, zsandárok sietnek ki a ház elé, a sürgés-forgás tetőpontját éri. Most hirtelen feltárja kívülről a nagy ajtót a poszt: karsú, jól megtermett, körülbelül ötven évesnek látszó elegáns generális lépte át a küszöböt barátságos fejbiccentéssel elvonul a harmincak előtt, a lépcsőn felfelé. A trónörökös volt.

A harminc csukaszürke még jóideig feszesen áll, ragyog a szemük, aztán lopva rám néznek. Láttam-e, tudom-e, kicsoda? Azt hiszem, lesajnálta egy kicsit, mert hogy ez az „ő“ trónörökösük.

Az adjutáns felvitt az emeletre, az ajtóban várt a fenséges úr, katonásan, mosolyogva jött elém. Míg beszél, erősen szeme közé néz az embernek. Összeráncolja homlokát, aztan egyszerre csupa derű az egész ábrázat.

A királyi fenség előbb engem kérdezett ki arról, hogy miket láttam és tapasztaltam a különböző frontokon és azután fordult beszélgetésünk arra, hogy milyen reménnyel nézhetünk a nyugati fronton való további hadműveletek elé. *Rupprecht* trónörökös a következőket mondotta nekem:

— Várni, nem tágitani és győzni: ez a programmunk és remélhetően jóvendőnk. E reményünk egyáltalán nem megalozható, mert hiszen ha ellenségünk legutóbbi, valóban pazarlóan véghezvitt támadásával, amelynél mi számbelileg gyengébbek voltunk, semmit sem tudott elérni, mennyivel kevésbé fog eredménnyel dicsekedhetni a jövőben, amikor mi már jelentékenyen erősebbek vagyunk.

Rupprecht trónörökös azután élénken kérdezősködött tö-

lem Görzről és az Isonzo-csatáról, mert, mint mondotta, mostani erősen zárt állásában nagyon keveset tud meg a többi harctér eseményeiről. Amikor említettem, hogy milyen sokszor harcoltak vállvetve és hősiesen a magyar ezredekkel együtt a bajor csapatok, a trónörökös látható örömmel mondotta:

— *Igen, igen sokszor hallottam katonáimtól, hogy a magyarok milyen jól verekednek!*

A kihallgatás véget ért. Elbúcsúztam és Rupprecht trónörökös, mielőtt eltávoztam, mosolyogva ismételte meg szavait:

— Várni, nem tágitani és győzni!

Francia katonák francia vereségről

Beszéltem egy francia katonával egy kis határszáli francia városkában. Sápadt, beesett képű, hektikás kis francia katoná. Tüdejét érte a golyó, meg a baltérdét. Hazaeresztették a fogságból, most itthon van. Akadozva, köhécselve beszél az elzászi napokról, meg a la-basséi híres szomorú csatáról . . .

A szegény francia lakosság kenyeret kap a német katonai parancsnokságtól

„ . . Éjszaka jött a parancs: vissza! Kapkodva iparkodott hátrafelé az egész ezred, vissza, francia földre. Az elzásziak, amikor látták szökésünk, folyton hajtogatták:

— Hova siettek olyan nagyon?

Nem tudtuk, mit feleljünk. Hát inkább tréfára fogtuk, pedig nem igen állt tréfára kedvünk.

— Errefelé már nincs több porosz, mind kipusztítottuk. Hozunk frisset.

Megtudtuk nemsokára, hogy az északi vidék már német kézen van s már Páris felé közeleg az ellenség. Azonnal indulunk. Napokig hürcolt a vasút, mindjobban északnak a Vogézektől, míg végre Cambrin-ben megálltunk. Itt fel muszáj volt váltanunk a hátulsó állásokba visszaszorított angolokat s kitarítani mindvégig.

Domb aljához érünk, az éjszaka sötétjében széjjelválo árnyakat látunk: az angolok. Lassan bújnak ki árkaikból. Néhányukkal kezet fogunk. Aztán egyenkint ellillannak. Bebújunk helyükre. Micsoda gyalázatos lyukak! Hej szövetséges urak sokat dicsért kényelme, hol vagy?

Másnap délután három órakor kaptuk a parancsot: estig el kell foglalnunk az ellenséges árkot, ha törik-szakad. Az ágyúink kezdik a tüzelést. Odaát nem áll el a bömbölés. Most hirtelen csend. Kezdjük.

Egy patruj föllapul a tarajra, vagy ötven méterre, hogy szétnézzen. Sortűz fogadja, rohan vissza. Most süvöltik: *Rajvonalba! Előre!* Kiugrunk az árokból és vagy ötven métert rohanunk előre. Hasra fekszünk. Előttünk az egész fensik, kissé távolabb az már La-Bassée, alig látni ide házait, tőlünk jobbra valami nagy füstös műhely, balkézre néhány verescserépes házikó.

Még harminc métert szökünk bukdácsolva előbbre. Előtünk és körülőtünk fegyverkattogás, fölőtünk robbanó lövegek. Hasmánt lapulva elfekszünk egy ideig, célozás nélkül találomra lövöldözünk. A jobbszárnyon, úgy látszik, baj van. A 18. századnak, amint előre nyomult a műhely irányában, bizony már otthagya fogát a legénysége fele. Vissza kell vonulnia s magával sodor minket is. Visszaszökünk az árokba. Ekkor erősítést kap a 18. század. Újból támadunk. Sietnünk kell nagyon, mert sötétedni kezd. Megint rohanunk előre s minden harminc méterre hasravágódunk. Az ellenség belötte

magát reánk, felülről lő a műhely felett álló raktárból. Elöl áll, hozzánk ellátni a figyelőt látcsőjével. Megcélozzuk, vége. Még egy ugrás előre s 200 lépést vagyunk az ellenségtől. Közben mindjobban esteledik.

Agyonizgulva, az ágyúszótól kábultan törtetünk előre. Megint parancs: *Szuronyt szegezz! Előre!* A szurony után kapkod kezem, feltüzöm rohanvást. Kiáltunk, ordítunk, nem emberi hang az, ami torkunkból szakad, nevet, sir, jajgat, káromol, sóhajt itt mindenki, a konfúzus, siketítő ordítózás mindjobban veri az eget. A nap már egészen lenyugodott, a szürkület vesz körül. Szürke árnyak válnak ki előttünk, hol közelebb hol távolabb. Örömkialtás: *szöknek!* Mind rohanunk előre. Most egy jajszó: *bekerítenek!* Csakugyan, előttünk és a jobbszárnyon látjuk az árnyakat. Arrafelé lövöldözünk. „Ne lőjünk!” Talán a mieink, akik a jobbszárny segítségére jöttek. Dehogy. Most már hátra kapjuk a sortűzet.

A szakaszokban hirtelen még nagyobb zavar, össze-vissza kiált, ordít, parancsolgat mindenki. elvesztettük az eszünket.

A londoni toborzás. A 23. zászlóalj muzikaszóval vonul végig az utcákon

A rajvonal behorpad, megint kiigazodik, aztán elszakad. Megbomlott itt minden, szökik itt mindenki. Néhány altiszt hiába iparkodik, hogy feltartsa az áradatot. Mellettem áll P., a tanító és M., az antimilitarista. P. zokog dühében. M. az öklét rázza: „Ne fuss, mert szétloccsantom a koponyádat!” Hiába minden. Sötét lett egészen. Alig látni két lépésre. A golyók folyton süvitenek a fejünk felett. Borzasztó, hányan haraptak a fűbe. Most futhatunk, meg sem állhatunk sokáig.

Az ezredesünk utolér szaladva. „Miért szöktök? Előre, utánam!” Nem hallgatja szavát senki. Mikor látja szemtől-szembe a dermedt ijedtséget, eszeveszett kapkodást, egyenkint szólítgatja a legényeket. „Késő már, — jajveszékkel a kapitányunk, — hagyjuk abba, késő már . . .” Mint egy megvadult csorda, úgy csörtetünk vissza az árokba. Szorítanak most már a szárnyakon is. Végképp meg kell futamodnunk . . .”

Az artoisi harcok

Azon a helyen, ahol most állok, a nyugati frontnak jelenleg körülbelül legmozgalmasabb pontján, éjjel vonult be állásába az 1. bajor hadosztály. Azonnal munkához kellett látnia, mert nem volt itt se drótakadály, se lövészárók, se fedezék, alig egynéhány derékig érő mélyedés. Ásót ragadt az egész hadosztály s pihenés nélkül átdolgozta az egész éjszakát, a nappalt, a rákövetkező éjszakát másnap délig. Eközben jobbról is, balról is *Givenchy* és *Neuville* felől mind közelebb szólt az ágyú s már minden percben idevárták a gyilkos tüzelést. Az északról délre húzódó *Vimy*-magaslat az idáig érő fensikot zárja el kelet felé s majdnem párhuzamosan vonul a nyugatra fekvő *Loretto*-magaslattal. E kettő közötti fensikszerű részen foglalt állást a támadó sereg magán a *Vimy*-magaslaton és keleti lejtőjén a védők. A *Vimy* középmagasságú láncza zárja el a kilátást a mögötte elterülő síkságra, érthető, hogy neki szólt a franciák minden iparkodása.

Másnap korán reggel kezdte meg a francia tüzérség az ostromot, de még elég szeliden. Délfelé erősebben s kettőkor délután megindult az a pokoli tüzelés, amelyet azóta „*Trommel-feuer*”-nek neveztek el a németek. Négy óra tájban ellanyhult, már csak gyérebben érte egy-egy dörgő üzenet a hátmort, vasúti töltést, az üteget; öt órakor a nehéz ágyúk szólaltak meg rövid

időre, hét óra tájban pedig elcsendesedett az egész vidék. Az artoisi támadásnak itteni első napja így mult el.

Másnap már hajnalban kezdik odaát a tüzelést, főképen a jobbszárnyra, déltájban szórótűzzel lepik el a Nütz-katlant a várárok és a kis szálfæerdő között, ugyanekkor jönnek már a repülők is. *Gránát, shrapnel, repülők bombái ezrével árasztják el a fedetlen védőcsapatokat.* Két óraker tetőpontját éri a tüzelés. Szüntelen dörgés, dübörgés, amely percről-percre az örületig fokozódik, tobzódik, kábit és tébolyít. Öt óra után úgy látszott, hogy fokozzák a tüzet a védőállás mögött fekvő területre. Csakugyan mind odaértek a lövegek, persze hogy elzárják a munició és tartalék útját.

A helyzet mind kritikussabbá vált, azon mult minden, hogy a hihetetlen mérvű ágyúostrom kábulatában a védők nyitva

Ulánus járőr kikutat egy házat, melyben kémeket sejtenek

tartsák a szemüket, s ne érje meglepetésszerűen, aminek jönnie kellett minden pillanatban. Hogy még jobban körülzárják a védősereget, most repülőiket is az állás mögé küldik a franciák, a repülőbombák üvöltésének se hossza se vége, végig elárasztják az egész utat a leghátulsó raktárig, tartalékig. A kénytelen elhallgatás veszedelme legjobban a jobbszélső bajor üteget fenyegeti, amely pedig a legtöbb sikerrel flankirozta az ellenséget; ezt zárja körül legsűrűbben lövegeivel az ostromló. Munióija végkép elfogyott. Ekkor ez történt: *a leggyilkosabb tűzben odavágrat egy munióis szekér robbanó gránátok füstjén, tűzén keresztül az elnémult ütegit, leadja készletét s megy vissza lépésben.*

Ezalatt az elülső árokban iszonyatosan megszenvedtek az emberek. Agyonlődözve, a széthányt árokfalal alá temetve feküdtek százával a szerencsétlenek, kiknek eddig az istentelen tűz sem vette el eszüket s a nagy fölindulásban is lélekzetviszafojtva kémlelték az ellenséget: jön-e már? Verestűzi pisztolyokat sütögettek most a francia front legszélén, jött rá nyomban a megrendelt gyorstüzelés hátulról. Ez is, a többi is, ágyú és puská annyira felzaklatták a védők idegeit, hogy *egyenként ugráltak ki az árokból és átkiáltottak: Hát jöjjetek már!*

Pontban hat órakor jött a támadás. Mindössze egy óráig tartott.

A jobbszárnyon W. hadnagy gépfegyverosztága fogadta. Az altisztet, amint a gépjéhez lépett, leterítette egy fejlődés. A hadnagy maga látott munkához s végigseperte a támadókat maga előtt. A szomszéd árokszakaszbán egy közlegény látta meg legelőbb az érkezőket. Félt, hogy társai túlkorán kezdik a lövöldözést, elibük ugrik:

— *Ne löjjetek! Eresszétek ideig!*

A figyelmeztetésnek volt is foganatja, *tíz lépésről véres gomolyaggá lötték az egész csapatot.* Most a balszárnynak fordul az áradat. *Huszonöt lépésre eresztik s aztán kergetik pokolba.* Féktelen örjögéssé lesz most a támadók vad tülekedése a megkívánt magaslatért, de hiába volt a hóhéri tüzer-munka, gránátok és bombák vad sokasága, a velőtrázó, kábító ágyúzás, jobbról is, balról is eszeveszetten, véresen szöknek vissza a támadók, még az erdőcske szélén egy reménytelen kísérlet, egy-egy szerencsétlen próbálkozás a középén, a jobb-

szárnyon, aztán — vége. Pontban hét órakor jelenthették hátrafelé:

— *Visszavertük a támadást.*

„*On nous a tous massacrés.*“ („Lemészároltak mindnyájunkat“) — panaszolta a 105. francia gyalogezred egy fogásba jutott sergeant-ja. Majdnem így volt valóban, az utolsó francia offenzíva 130.000 áldozatából kijutott bőven a Vimy ostromának is. A legszélső árok előtt *valóságos hullahegy*. A derék bajoroknak aránylag kevesebb a veszteségük. Az egyik ütegesoport parancsnokát, amint fedezékéből kilépett, *széjjeltépte egy gránát. Doppel* hadnagy három emberével üldözte a menekülő franciákat saját árkukig. Fejlövés érte, emberei nálukon hozták vissza. *Azonnal megkapta a vaskereszt első osztályát s félóra múlva halott volt.* Az egyik kapitány hat óra

Indiai lándzsások a francia hadseregben

hosszat volt az árokkal alá temetve, négy halottal együtt ásták ki, — *magához tért. Akárhányat megfuladva, álló helyzetben kapartak ki a törmelékből . . .*

Huszonhat francia zászlóalj támadt a jóval kevesebb németeknek. Pazar tüzelés után, a kergetett vad tájtékozó dühével. És hiába.

Európa flügelsarzsija

Lombartzide magasságában vagyunk a tengerparton, közvetlen *Nieuport* előtt, amely a franciák kezén van. Egy be-kötött kezű német jön szemközt, most érte a golyó a *lőrésen keresztül*. Ágyút nem hallani, csak puskalövést. Hiszen nem látnak célpontot, miért lőnek mégis? Hogy nyugtalanítsák az ellenfelet, — szól a válasz. Az árok sáncfala jóval magasabb az emberi magasságnál, a sáncfalban négyszög van kivágva, annak közepén pléhtábla s abban keskeny lőrés. A lőrésen egészen jól ellátni a francia ugyanilyen lőrésre. Végig sorjában állanak itt a legények, s mindegyik ad le időnként egy-egy lövést. **Kinézek az egyik lőrésen**, előttem közvetlenül a dróthálónk, aztán annyira sem, mint az Andrassy-út két járdája egymástól, a francia drótháló s mögötte ugyanolyan sáncfal, mint a miénk.

Egy sötétszínű sapkát látok a sánc peremén. Mi az, csak nem fej? Nem, tréfa, pálcikára tűzte a tulajdonosa, ez az árok-tréfa. A szomszédom feldob egy marék homokot a levegőbe, azonnal süvít a válasz, s ez, úgy látszik, jó multság.

És az árok legszélén, közvetlen a tenger vize mellett, tehát az egész nyugati front legszélsőbb pontján az a legény, aki felváltástól-felváltásig legbüszkébb katonája a német armádiának. Mert ő áll a legszélén, ő a tenger felől első védelmezője hazájának, ha ő beljebb lép, beljebb kell igazodnia az egész frontnak le Monasztirig.

— Hogy hívják?

— Wilhelm Schomburg! — vágja ki büszkén Európa flügelsarzsija.

Verdun felől jöttem ma hazafelé a német főhadiszállásra, Metzиг gépkocsin, innen vasúton hazáig. Teliszúfolt vasúti szakaszba kerültem egy társammal együtt, rajtunk kívül vagy húsz szabadságos porosz baka utazott néhány napra hazájába. Szép sorjában mindegyik beszélt egyet-mást a háza tájékaról, a földjéről, majorjáról, műhelyéről, boltjáról. Tudja mindegyik, hogy rendet talál otthon, hogy ami tennakadást a háború meg a saját távolléte okozott, azt kettőzött szorgalommal meg a hivatal segítségével majd visszacsinálja egy-kettőre. Ősmeri mindegyik azt a törvényt, regulát, amely az ő dolgának szól; van mindegyiknek tanácsadója, egyesülete, szövetsége, amely támogatni fogja, van, ha nem más, képviselője, kihez fordulhat, mert hisz nem boros hordóért vagy rongyos bankóért választotta. Egyik se könyörületességet, ajándékot, borralalót vár a kiontott véreért, csak azt a becsületes jogot, amely a harctéren szerzett becsületért duplán jár ki: a becsületes megéihelést becsületes munkával.

Azt kérdi a társam:

— Vajjon hogy lesz? Az a sok száz ember, aki majd visszatér falujába onnét, ahol parancsszóra lőtt, szúrt, ölt, gyújtogatott — igaz, hogy a hazájáért — odahaza megfér-e majd bőrében? Leszokik-e majd arról, hogy legolcsóbb valami az emberi élet s egy kis döfés, vágás meg se kottyán? Lesz-e

békesség azontúl a muskátllivirágos fehér házikók tájékán?

Egy ideig csak a vasút zakatolását hallgattuk, elgondolkoztunk mindaketten. Most meg én szólaltam meg:

— Békesség lesz, úgy hiszem, nagyobb, szebb mint valaha. Mert, akik hazajönnek, nemcsak a késhez, puskához, de közel álltak nagyon a halálhoz, szenvedéshez, nyomorúsághoz is. Nem igaz az, hogy a sok szenvedés megkeményíti a szívet. Az igaz ember szívet a nagy szomorúság, akár a magáé, akár a másé, csak még jobban puhítja. Már pedig a mi embereink odakünn igaz emberek. Hányszor rebesgethették magukban, akár milyen bátran, hősi módra állták is az ellenség tüzét, a szívük legmélyén: csak még egyszer hazakerüljek, de más-kép lesz minden!

— És hiszi, hogy úgy is lesz? — kérdezte társam.

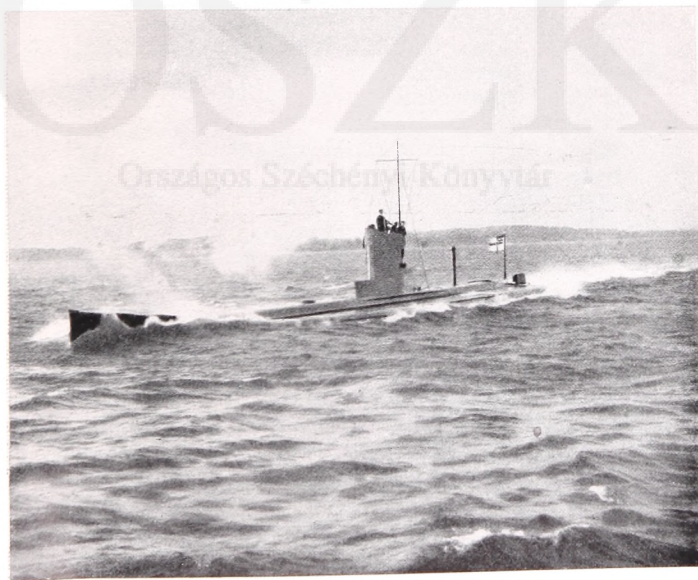
— Szentül hiszem. A hazatérő magyar odakünn nemcsak sokat szenvedett, de sokat látott, sokat tanult is. Látta először is, hogy milyen hatalmas, nagy erő az, ha összefognak az emberek, széjjel nem szakadoznak, az okosabb parancsára hallgatnak, egymást segítik, védelmezik. Csak úgy van ez falun is, mint a csatában. Látta a magyar, hogy mennyit lendített az ország során egymagában is, a többivel együtt is, megtanulta a maga értékét. Aki ezt megtanulta, az többet pohár borért, birka-combért, ezüst forintosért nem eladó. Látta azt, hogy nem a nyers erő, hanem a tudás, kitalálás győz. Aki ezt látta, az nemcsak írni-olvasni megtanul, de sok egyebet is. Az jobban fog törődni ezentúl nemcsak a világ sorával, de a magáéval is.

Aztán meg még valami. Nem tudom, hogyan ment el hazulról a magyarom? De hogy közel járt Istenhez, vele jött vissza, annyi szent igaz.

— Adja az ég, hogy így legyen! — szólt a társam.

Elhallgattunk. Ezalatt a szabadságosok egymásnak mutogatták a cók-mókjukat, ami «vásárfiát» hoztak magukkal a háborúból a kis cselédeknek. Üres patront, kerek kis golyóbist, fényes gombot. Az egyik fürjceskét vitt hirtelen rótt kalitkában. kis lányának, akit most lát majd először.

Nagy főhadiszállás, 1916 március havában.

Tengeralattjáró a víz színén

TARTALOM

	Oldal
Elüljáróban. Irta: <i>Prohászka Ottokár</i>	5
Bevezetés... ..	8
A temetés... ..	13
Julius 25. A belgrádi nagy nap	16
Szerbia és Montenegro	27
Az átluggatott város	28
Infanterista Petrus	34
Mi a «Strafuni»?	35
Hogyan telefonált Tóth kapitány?	41
Belgrád eleste	43
Belgrádtól — Arangjelovácig	48
Oroszország	55
Előre... ..	59
Przemysl felé	62
Az 1/I. védmű	65
Csatából éjjel	67
József főherceg tábora	78
Orosz foglyok	82
Huszárok Delatynben	85
Orosz világ Kolomeában	88
Hindenburg-Nagyfalu	95
Német «honvéd-gránátos»	96
Unsinn József... ..	98
Papjaink a fronton	98
A stary-saci Klarissák... ..	103
Przemysl halála	108
Lemberg	116
Egy huszárhadnagy bujdosása	118
Szurmay serege	127
A pozsonyi hadtest	131
Lukács főtisztelendő úr	136
Olaszország	141
Harc a Podgoráért	145
Ágyuharc a Doberdón	149
A krni csoda	155
A Dardanellák	161
A halálszoros (Dardanellák)	162
Ari-Burnu	168
Franciaország, Belgium és Anglia	174
A bajor trónörökös főhadiszállásán... ..	175
Francia katonák francia vereségről	181
Az artoisi harcok	184
Európa flügelsarzsija	188

